

ალ. იაპ. ყამარაული

ხ ე ვ ს უ რ ე თ ი

ნ ა რ კ ვ ე ვ ი

კორექტორი }
ვამომშეგები } **ბ. ლორთქიფანიძე.**

გაზ. „კომუნისტი“-ს სტამბა
კამოს ქუჩა, № 68
შეკ. № 579
მთ. 837
ტირაჟი
3000

ა მ ტ რ ი ს ა გ ა ნ

ხევისურებს დიდი ხანია ვიცნობ.

შეიდი წლისა ვიქნებოდი, როდესაც ღედაჩემმა პირველად წა-
შიყვანა ხევისურეთის სოფელ ჯუთაში.

ეს სოფელი ჩვენი სოფლიდან (კარკუჩიდან) 10-12 კილომეტ-
რით იქნება დაშორებული.

მახსოვს, რომ გაგვიმასპინძლდნენ კარაქით, ყველით, რძითა და
პურით.

იმ დღიდან დაიწყო ჩემი ნაცნობობა ხევისურებთან. მას შერე
ჩვენს ოჯახშიაც ხშირად ვხვდებოდი მათ. მამაჩემთან ჩამოდიოდნენ,
როგორც ს. ჯუთიდან, ისე შატილიდან, რომეიდან თუ ბარისახოს
მიდამოებიდან. მამაჩემს მათში დიდი ნაცნობობა ჰქონდა და მათ
შორის „ძმადნაფიცო“ ბევრი ჰყავდა.

სულგანაბული, გულისყურით და ხალისიანად ვისმენდი მათს
ნაამბობს ხევისურეთის წარსული ცხოვრებიდან, მტრის შემოსევის
ამბებს ხევისურეთის ჩრდილოეთიდან თუ ჩრდილო-აღმოსავლეთის
მხრიდან, მათი მოგერიების ამბავს, ხევისურების თავგანწირულ გმი-
რობას, სიჩაუქე ვაჟკაცობას.

ამ ამბებში გამოკრთოდა ხევისურების იშვიათი გულოვანობა,
სიგმირე და თავდადება.

ხევისურების შესახებ მამა-ჩემმაც (იაკობ დავითის-ძემ) ბევრი
რამ იცოდა. მას ხშირად გაუზიარებია ჩვენთვის, — თავისი ბავშვე-
ბისათვის, — ფანდურზე დაკვრა-დამღერებით ხევისურების ძველებური
სიმღერები, მათი გმირობისა და გულადობის შესახებ მტერთახ
ბრძოლაში.

ამ თემმა ასე ღრმად დამაინტერესა სიყრმიდანვე და მენატრე-
ბოდა უფრო დაახლოვებით გავცნობოდი მათ, მაგრამ ჩემი მისწრა-
ფება დიდხანს განუხორციელებელი დარჩა. მხოლოდ 1927 წელს
მომეცა შემთხვევა ექსპედიციას გავეყოლოდი ხევისურეთში. გადა-
ვწყვიტე, ჩემი ძალღონის დაგვარად, რაოდენადაც ეს შესაძლებელი
იქნებოდა, გავცნობოდი ხევისურების ყოფა-ცხოვრებას, მათს ადათ-
ჩვეულებებს.

პირადი დაკვირვებისა და ადგილობრივ ხევისურების გამოკითხვის გარდა, მათი ზნე-ჩვეულების გასაცნობად ვსარგებლობდი აგრეთვე ხევისურეთის შესახებ არსებულ ლიტერატურით.

ამ მხრივ უფრო საგულისხმოა და სინამდვილესაც საეხებით შეფუთვება ბეჭდვითი სახით გამოქვეყნებული მასალები: პოეტ რაფუელ ერისთავისა, ნ. ურბნელისა (ნიკო ხიზანაშვილისა), რადდესისა, გურკო-კნიაჟინისა, ხ. მაკალათიასი და პროფ. ა. შანიძისა.

ამ მასალებს შორის უფრო ძვირფასი მასალები პირველ სამავტორს და განსაკუთრებით პროფ. ა. შანიძეს ეკუთვნის.

როგორც ხედავთ, ხევისურების შესახებ ლიტერატურა მინც მოკვეპოვება, მაგრამ ეს კუთხე ჯერ კიდევ საკმაოდ არაა შესწავლილი და გაგებული.

ამისათვის ხევისურეთის საფუძვლიან შესწავლას უდიდესი და სერიოზული ყურადღება უნდა მიექციონ როგორც საქართველოს, ისე საბჭოთა საშეცნიერო ძალებმა და ორგანიზაციებმა.

ეს კუთხე ჩამორჩენილია, კულტურას მოკლებულია; მას არ გააჩნია მიმოსვლის გზები, არ მოეპოვება საკმარისი სკოლები, საავადმყოფოები და საერთოდ ყოვლად ლატაკია რაიმე კულტურული დაწესებულებების მხრივ.

ხევისურეთი ჯერ კიდევ თითქმის პირველყოფილ მდგომარეობაში იმყოფება, იგი ჯერ კიდევ სიბნელითაა მოცული და მისი კულტურული დონის ასამაღლებლად საჭიროა კულტურულ-განმანათლებელ ორგანიზაციების თავგამოდებული და გულმოდგინე მუშაობა.

სასურველად დამრჩებოდა თუ ეს ჩემი მცირე ნარკვევი მოწოდების მძლავრ ხმად გაისმებოდა, რათა უალრესად ხელი შეეწყოს და წარმატებით წარმართოს ხევისურეთში კულტურული რევოლუციისა.

დაბოლოს არ შემოძლია უგულითადესი და უგულწრფელესი მადლობა არ გამოვუცხადო იმ პატივცემულ ხევისურებს, რომელთაც ნამდვილი, უტყუარი ცნობები გამიზიარეს ხევისურების ზნე-ჩვეულებისა და ყოფა-ცხოვრების შესახებ. ეს პირები არიან: მიხა ოჩიაური, ტუჩა ქეთელაური, აბიკა ჯაბუშანური, ალექსი ლოჩიაური, ლადო ბალიაური, ნინო წიკლაური, ძმანი გაბო და ერასტი ბალიაურები.

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

გეოგრაფიული მდებარეობა

ხევსურეთი მაღალი; მთაგორიანი კუთხეა. მისი საშუალო სიმაღლე ზღვის დონიდან 1600 მეტრს აღწევს.

ხევსურეთი მდებარეობს კავკასიონის მთაგრეხილის ორსაე კალთაზე მდ. თერგის (ასსა) და არგუნის სათავეში, ხევსურეთის არაგვისა და მისი ტოტების ხეობებში.

ხევსურეთს ჩრდილოეთით საზღვრავს ქისტეთ-ინგუშეთი (ლლილო), სამხრეთ-აღმოსავლეთით—ჩაჩხეთი, აღმოსავლეთით—თუშეთი, სამხრეთით—ფშავეთი, დასავლეთით—ხევი და გუდამაყარი.

ხევსურეთის უმთავრესი და უდიდესი ნაწილი კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ კალთობებზე მდებარეობს და პირაქეთი ხევსურეთი ეწოდება. მისი მეორე ნაწილი კი, რომელსაც იმავე მთაგრეხილის ჩრდილო ფერდობები უჭირავს, პირიქითი ხევსურეთი ეწოდება.

პირაქეთი ხევსურეთი მდებარეობს ხევსურეთის არაგვის მისადევარზე. მის ფარგლებში შედის შემდეგი ხეობები: გორ-შელმისწყალი, ხახშატისწყალი, ზლოსწყალი და ქმოსტ-როშკისწყალი. ეს წყლები ერთმანეთს ერთვიან და შეადგენენ ხევსურეთის არაგვს, რომელსაც ქვედა მდინარეობაში გზადაგზა ერთვის—მარჯვენა მხრიდან ოხერხევის წყალი, მარცხენა მხრიდან კი—ლიქოკისა და აქუშურას წყალი,

ბარისახოდან 8 კილომეტრის მანძილზე მდ. ხევსურეთის არაგვის დასწერივ მდებარეობს ორწყალის მიდამოები, რომელიც პირაქეთი ხევსურეთის კარიბჭეს წარმოადგენს. აქ ხევსურეთის არაგვი უკანა ფშავის წყალს უერთდება და მის ქვემომდინარეობას ფშავის არაგვი ეწოდება.

კავკასიის მთაგრეხილიდან გამოზიდული ქედი ორ ნაწილად ჰყოფს პირაქეთ ხევსურეთს, ერთს ეწოდება არხოტი, მეორეს—პირიქითი ანუ მთახ იქითი.

არხოტი მდებარეობს მდ. არხოტის წყლის ნაპირებზე. ეს მდინარე შემდგომ ქისტეთ-ინგუშეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაზე მიმდინარეობს და მას იქ ეწოდება მდინარე ასსა.

არხოტის წყალს მარჯვნიდან ერთვის: კოლოთანის წყალი, თანის წყალი და ბისნის წყალი, მარცხენა მხრიდან—ველკეთილის და თერგის წყალი.

თერგის წყლის შესართავს ქვემოთ მდებარეობს ეგრედ წოდებული ოჯახის სათიბე. აქაა მიჯნა არხოტსა და ქისტეთ-ინგუშეთს შორის.

მთასიქითი (პირიქითი) მდებარეობს მდინარე შატილისა და მილმახევის ხეობებში. მილმახევი შემდგომ მიმდინარეობს ჩაჩნეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში და მას იქ ეწოდება მდ. არგუნი. მდ. შატილსა და მილმახევის შესართავთან მდებარეობს ალაყოხ გორი. ესაა საზღვარი პირიქით ხევსურეთსა და ჩაჩნეთს შორის.

ბ უ ნ ე ბ ა. როგორც მოგახსენეთ, ხევსურეთი მთაგორიანი ადგილია. იქ ველები სრულებით არ მოიპოვება. ერთადერთი ვაკე მდებარეობს მხოლოდ იქ, სადაც მდ. არაგვის ვიწრო კალაპოტი ოდნავ სიგანეზე იწევს ბარისახოს მახლობლად და პატარა ველს ემსგავსება. ამ ადგილის სიგრძე $\frac{3}{4}$ კილომეტრი იქნება, სიგანე—რამდენიმე ათეული მეტრი. ამ ადგილს ეწოდება ყორშა.

ჩვეულებად არის გადაქცეული, რომ ამ მინდორს ყოველი ცხენოსანი ქენებით გაივლის ხოლმე, რადგან ხევსურეთში ამაზე უკეთესი საჯირითო ადგილი არსად მოიპოვება. ბხედარი ერთს მაინც გაინავარდებს ხოლმე.

პირაქეთ ხევსურეთში სალკლდოვანი ადგილები შედარებით ნაკლებად არის. აქ მთის კალთობები მკვეთრად როდია ჩამოკვეთილი და დაქანებული, როგორც პირიქით ხევსურეთში. აქ საუცხოვო იალაღები და სათიბი ადგილებია. ამ მიდამოს არ ეკარება უდნობი ყინულები და ზაფხულობით თოვლი ყველა მთებზე დნება, ჭაუხისა და ცროლის მთის გარდა.

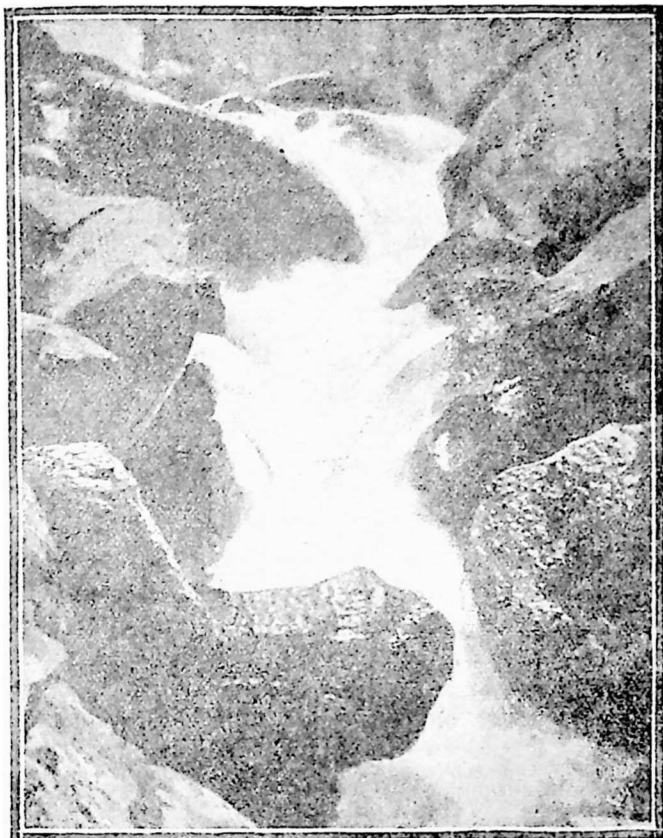
ჭაუხის კლდოვანი მწვერვალები პირაქეთ ხევსურეთის ყველა მთებზე მალაა ატყორცნილი და თავისი მშვენიერი სანახაობით ადამიანის თვალს იტაცებს.

ვიწრო ხეობებით და ჩამოკვეთილი ფრიალო კლდეებით ამ მიდამოში ყველაზე შესანიშნავი ხეობა არის ღულის ჭალა.

პირიქით ხევსურეთი თავისი ბუნებით უფრო მკაცრია. მისი თვალწევდენი მწვერვალოები და აბასრული კლდეები ცად ატყორცნილა და გარდუვალი ყინულითაა დაფარული.

თუმცა ხევსურეთს პატარა ფართობი უქირავს, მაგრამ თავისი დიადი, მძლავრი სანახაობით, უსწორ-მასწოროდ ერთიმეორეზე მი-

ურილ-აზიდულ და ქიმებად წამოშეერილ ტინის კლდეებით გზიბლავთ, მიხვეულ-მოხვეულ, კლაკნია ხეობებით თვალს ატყუებებს. აქ ამ ხეობებში ღრიალითა და ქეჩა-ქუხილით მოჰყეფენ მთიდან დაქანებული მდინარეები და თან მოაქვთ ქვა-ლორღი და ლოდები. (იხ. სურ. № 1)

სურ. 1. წყალვარდნილი მდ. არგუნზე (ხევსურეთი, პირიქითი ანუ მთასიქითი),

ეს მდინარეები გაშმაგებით და ძალუმათ ენარცხებიან გზადაგზა ჩახერგილ ტინის ლოდებს, რომლებიც ცისაკენ მიექანებიან, თავისი ჩრდილით ჰფარავენ ცის დასავალს და არემარეს სდებენ მკაცრსა და მოქუშულ ელფერს.

ჩრდილო ხევსურეთის მოტიტვლებული ქედები ველური და მოღუშულია. მაგრამ მისი სამხრეთი ნაწილი, რომელიც ფშავეთს ებჯინება, მეტისმეტათ წარმტაცი და მომზიბლავია თავისი სანახაობით. ეს ქედები ტყითაა შემოაილი და ფერდობებზე დაშვებული. ლამაზი ლელე-ველები დაფარულია ტანაყრილ, სურნელოვან მცენარე ყვავილებით.

ხევსურეთის ჰავა კონტინენტალურ ჰავად უნდა ჩაითვალოს. აქ მთელი წლის განმავლობაში, მეტ ნაწილად. ქარი ზუზუნებს, იცის თოვლის ქარბუქი და ზვავები.

ზამთრობით ეს კუთხე ოთლად მოწყვეტილი რჩება არა მარტო გარეშე ქვეყნიერებიდან, არამედ ახლო-მახლო, მეზობლად მოსახლე ადგილებიდანაც. ზაუხულობით კი, როგორც საერთოდ მთაგორიან ადგილებს სჩვევია, აქაური ამინდი მეტად ცვალებადია.

ხევსურეთის მთებში ამინდის ცვალებადობას საგულიანმოდ აგვიწერს მე-XIX საუკუნის პოეტი რაფიელ ერისთავი *).

„ზაფხულია. მთა-მთა მისდინხართ. ცა ლურჯად კრიალებს. ღრუბლის ნაგლეჯიც კი არსად მოსჩანს. მზე ვაქერს, გწვავს.

უცებ საიდანაც ნიაფი ამოსისინდა, ცაზე ღრუბლის ქულები წამოლალა.

უცებ ქექა-ქუხილმა გააყრუა მიდამო და კოკისპირულმა წვიმამ თავიდან ფეხის ბრწყილებამდე გაგაღბოთ.

მაგრამ დეკორაცია სწრაფად იცვლება. ნახევარი საათიც არ გაივლის, რომ კვლავ მოიწმინდება, მზე კაშკაშებს, ჩამოცხება... თქვენს ქვემოდ კი, ძირს, ხევბუებში შავი ნისლი სქლად ჩაწოლილა; იქ უფსკრულში იკლაკნება ელევა, ისმის ქექა-ქუხილი, გრგვინავს მეხი და მის ხმა ბანს აძლევენ მთები.

კმაყოფილებით დასცქერით ამ სანახაობას, ამ სწრაფ ცვალებადობას, ბუნების ასეთ თავნებობას... მაგრამ, აგერ, ხეობებიდან დაიძვრია ნისლი, მთების კალთებზე ზღაზენით მოსცურავს, თან მოაქვს ცივი სიო და სიცივისაგან გაძაგძაგებთ.. უცებ წამოუშენს წენიკი ხო-ხოშელა, თითქოს სცხრილაგსო.. მაგრამ თხუთმეტიოდე წუთის შემდეგ გადაიღებს, ისევ გამოიღარებს, ბუნებაში ისევ მუარდება მყუდროება და სიწყნარე...“

*) „Записки о Тушино-Пшаво-Хевсурском округе“. Р. Эривтов. (Газ. „Кавказ“ 1854 г. № 43, 45)

ნიდაგი.

ხევსურეთში მიწის ნიადაგი ქვიანია, ნა-
მეტნავად არხოტსა და პირიქით ხევსურეთ-
ში. ზოგან თინარიც გვხვდება და შეენიადაგიანი მიწაც. აქ სახნა-
ვი მიწები მალალი მთების ფერდობებზე მდებარეობს. ამ მიწების
დამუშავება მიტისმეტად ძნელია. თვითონ ნიადაგიც მწირი და უღა-
ლოა. ამის გამო აქ რიგიანი მოსავალი ძალიან იშვიათი მოკლენაა.

მცენარეულობა.

ხევსურეთი ტყეებით მდიდარი არ არის.
თვალსაზირო ტყეები მის სამხრეთ ნაწილში
თუ მოიპოვება, არაგვისა და ლიქოკის ხეობებში. ამ მხრივ უფრო
საგულისხმოა ლიქოკის ხეობა. აქ მთის კალთობები ტერრასებად
ჩამოსდევს და მისი გარდიგარდმო ფართობები ყველგან დაფარულია
ქირნახულით, ხნულებით, სათიბებით, საძოვარი მინდვრებით და სხ.
ამ ტერრასების შუა მდებარე ადგილები კი ფოთლოვანი ტყეებითაა
დაფარული. ამ ტყეებში ყველაზე მეტად გვხვდება: ქანდარი, არყი,
თხემლა, მურყანი, ვერხვი, მუხა და სხ.

პირიქით ხევსურეთში კი მეტნაწილად წიწვნარი ტყეებია—
შატილის მიდამოებში, არაგვის დასწვრივ და არხოტის არემარეში
მდ. ასსას ხეობაში. მშვენიერი, თვალწარმტაცი ტყეებია არხოტის
მხარესაც.

პირიქით ხევსურეთში ფოთლოვანი ხეებიც გვხვდება, მაგალი-
თად ქანდარი, თხემლა, ვერხვი, არყი და სხ.

ტყიანი ადგილები აქ ვიწრო ზოლებად გასდევს ფრიალო
კლდეებისა და გიქმაქად მომჩქეტარე, მთებიდან დაქანებული მდი-
ნარეებს შუა.

ხევსურეთის ზოგიერთ სოფლებში, მაგალითად ჯუთაში, არ-
ხოტში, ბისოში, ხახმატში თუ სხვაგან, ტყის უქონლობისა გამო ბინის
გასათბობად შეშის მაგივრად „ქურთხ“, „ზარაზ“, ანუ წივას ხმარობენ.

ცხოველთა

ხაშმეშო.

ხევსურეთში ნადირებისა და მხეცებიდან
მოიპოვება: გარეული თხა (ფსიტტი), ნიამოლი
(შველი), დათვი, მგელი, მელა, ტუოა, კატუ-
ნა (გარეული კატა) და სხ. პირიქით ხევსურეთში ირემიც გვხვდება.
თუმცა ძალიან იშვიათად, რადგანაც ამ მხარეში ეს ცხოველი თით-
ქმის გასწყდა.

პირიქით ხევსურეთში, მიუვალ კლდე-ქანახებში, ბუდობენ
ჯიხვებ; ანატორის მიდამოებში კი მრავლად იცის გარეული თხა.
ეს გარემოება იმით უნდა აიხსნას, რომ ხევსურები ამ მიდამოებში
არ ნადირობენ, რადგან ამ ადგილს წმინდა ადგილად სთელიან და
ანატორის ჯვარის რისხვისა ეშინიათ.

ზ ზ ე ბ ი. შეუჩვეველი ადამიანი ერთის შეხედვით იჭიკრებს, რომ ამ კუთხეში ხალხი არც კი მოსახლეობს სადმეო, რადგანაც გზას ვერსად დაინახავს. მართლაც.

სურ. 2. საცალფეხო მთის ბილიკი უფსკრულის თავზე.

არც ადრე მოიპოვებოდა და არც დღეს მოიპოვება ისეთი გზები, როგორსაც ჩვენ ეჩვეულვართ.

მაგრამ გაჰხედავთ თვალწედნელ ქედის ლავგარდანს და ამ-
ჩნევთ, რომ მიხვეულ-მოხვეულ და კლაკნით მიმავალ ქედის თავზე
მისდევს საცალფეხო მთის ბილიკი (იხ. სურ. № 2), სადაც შეურყე-
ველი ადამიანი ვერც კი გაივლის. ეს ბილიკი სიგანით ერთი მეტ-
რის მესამედს არ აღემატება, ხშირად კი არც ამ სიგანეა. ხევსურებო-
ამ ბილიკზე ფეხით კი არა ცხენებითა და ჯორაკებით დადიან
და ზოგჯერ აქ დოღსაც მართავენ.

საუღელტეხილო

საუღელტეხილო გზებს შორის ყველაზე შე-
სანიშნავი გზებია:

გზები.

1) ველკეთილის გადასავალი, რომელიც
აერთებს პირაქეთ და პირიქით ხევსურეთს.

2) არხოტის გადასავალი, არხოტისა და პირაქეთ-ხევსურეთის
შემაერთებელი.

3) ფხიტურის გადასავალი, რომელიც ბაკურხევის საშუალებით
პირაქეთ ხევსურეთს მთის გუდამაყართან აერთებს.

4) საძელინის გადასავალი, რომელიც პირაქეთ ხევსურეთს
ჯუთის ხეობით ხევთან აერთებს.

5) ჯუთის გადასავალი, არხოტისა და ხევის შემაერთებელი.

6) ანდაკის გადასავალი, რომელიც პირაქეთ ხევსურეთს მთის
თუშეთთან აერთებს.

7) ცროლისა და ისარულეთის გადასავალი, რომელიც აერ-
თებს პირაქეთ ხევსურეთს და არხოტს.

8) მათურას გადასავალი, რომელიც უკანა ფშავს პირიქით
ხევსურეთთან აერთებს.

მისასვლელი გზები.

ხევსურეთისაკენ რამდენიმე გზა მიდის.
ყველა გზები კავკასიონის მთავარ უღელ-
ტეხილზე გადადის ან მის კალთობზე შესდევს.

ავილოთ, თუ გნებავთ, პირველი მისასვლელი გზა. ამ გზით
ჯერ ფშავეთის თვალსაჩინო ნაწილს გადავივლით და მერე შევედგამთ
ფეხს ხევსურეთში. იქ კი ერთი დასახლებული ადგილიდან მეორემ-
დე თვალთუჩინარი და ვიწრო საცალფეხო ბილიკების გარდა სხვა
გზები არ მოიპოვება. ეს ბილიკები მიიკლავება მთის ქედის ფრია-
ლო კლდეების ნაპრალებზე რამოდენიმე ასეული მეტრის სიმაღ-
ლეზე.

ეს გადასასვლელი გზა სოფ. უინვანიდან იწყება, რომელიც
მდებარეობს მდ. არაგვის მარჯვენა ნაპირზე, ანანურიდან 6 კილო-
მეტრის მოშორებით, სახელდობრ იქ სადაც მდინარე არაგვი
ფშავის არაგვს ერთვის.

ფშავის არაგვის შეყოლებით 42 კილომეტრი უნდა გავიაროთ ჟინეანიდან შუაფხოვამდე.

შუაფხო უკანა ფშავის ცენტრია და მეტ ნაწილად ფშაველებითაა დასახლებული.

აქედან შევდივართ ფშავეთის მოსახლერე სოფელ მათურაში. ხევსურეთი ამ სოფლიდან იწყება.

ვიწრო, ერთი მეოთხედი მეტრის სიგანე საცალფეხო ბილიკი თავბრუდამხვიე ფრიალოს თავზე მიიკლაკნება 2860 მეტრის სიმაღლეზე ზღვის დონიდან. ეს ბილიკი სერავს კავკასიონის მთავარ ქედის უმთავრეს უღელტეხილს, ეგრედწოდებულ მათურახ გადასავალს და შუაგულ ხევსურეთში გადადის.

ხევსურეთისაკენ მიმავალი მეორე გზა ფასანაურიდან იწყება, რომელიც საქართველოს სამხედრო გზაზე მდებარეობს, ტფილისიდან 96,4 კილომეტრის მოშორებით; შემდეგ იგი გულდამყრის ხეობას შესდევს 10 კილომეტრის მანძილზე, მერე სამხრეთისაკენ უხვევს და ბაკურხევს აპყვება.

ბაკურხევიდან იწყება ფხიტის გადასავლის აღმართი, რომლის სიმაღლეც ზღვის დონიდან 2971 მეტრს აღწევს.

ფხიტის ხევის გადაღმა, ბაკურხევიდან 10 კილომეტრის მანძილზე, მდებარეობს ხევსურების მეორე სოფელი—უკანაფხო. მის შემდგომ იწყება ხევსურეთის ჩვეულებრივი საცალფეხო მთის ბილიკი, რომელიც აქ ხეობის კალთობებზე მდებარე სოფლებს გადაივლის. ამ ხეობის კულში გზა ორად იყოფა: ერთი მიღის სამხრეთისაკენ სოფ. ბარისახოს მხარეს, მეორე კი ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ, და გაივლის შემდეგ სოფლებს: ლულოს, ბისო-ხახმატს და შემდეგ შატილს.

ბარისახოში მისვლა პირველი გზითაც შეიძლება. 42 კილომეტრს თუ გაივლით ჟინეანიდან ორწყლამდე ფშავეთის და ხევსურეთის არაგვის შესართავთან, ჩრდილოეთისკენ უნდა მოუხვიოთ და მიჰყვეთ ხევსურეთის არაგვის ხეობას.

ხევსურეთის ადმინისტრატიული ცენტრი მდებარეობს ორწყლიდან 8 კილომეტრის დაშორებით სოფ. ბარისახოში.

ხევსურეთის მესამე გზა იწყება სოფ. ყაზბეგიდან ან აჩხოტიდან, რომლებიც საქართველოს სამხედრო გზაზე მდებარეობენ. (ყაზბეგი—44 კილომეტრით და აჩხოტი კი 48 კილომეტრით არის დაშორებული კავკასს). ამ ორი სოფლიდან გამოსვლით მოგზაური მიღის შავი არაგვით შექმდე სოფლებზე: სნოზე, ახალციხეზე და კარკუზაზე, რომელნიც ყაზბეგიდან 6,8 და 10 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობენ.

კარკუჩიდან 6 კილომეტრის დაშორებით იწყება აღმართი პირველ ხევისურულ სოფელ ჯუთისკენ. ეს სოფელი დაშორებულია

სურ. 3. სოფ. ახელა—არხოტის ცენტრი (პირიქით).

ყაზბეგიდან 22 კილომეტრით და აღებარობს ჯუთის წლის მარცხენა მხარეს. აქ ჩვენ გვხვდება ლამაზი ჯუთის მთა. სანხრეთისკენ

ჯუთის მთიდან აღმართულია თვალწარმტაცი ქაუხი (როშკის მთა), სიმაღლით 3847 მეტრი ზღვის დონიდან. ქაუხი თავის სიმაღლით თითქოს ხევსურეთის მთების მთავარსარდალია. ქაუხის ფერდობებზე მძლავრი ყინული ძეგს; იშვიათი სილამაზისაა ეს ცად აბჯენილი მწვერვალი. სოფ. ჯუთას ქვევით არის ორი წყალვარდნილი (ჩახჩქერი), რომელიც თავისუფლად და იოლად შეიძლება გამოყენებული იქნეს ჰიდრო-ელსადგურისთვის.

ჯუთიდან მიდის ბილიკი ჯუთის გადასავალისკენ, როჟლის სიმაღლე 3383 მეტრია ზღვის დონიდან. გადასავალამდე 16 კილომეტრი გზა მეტად ძნელი სავალია. გადასავლიდან სოფ. კვირიწმინდამდე არის 16 კილომეტრი, ხოლო კვირიწმინდიდან ახიელამდე 2 კილომეტრი. სოფელი ახიელა არხოტის სარაიონო ცენტრია. (იხ. სურ. 3) ეს რაიონი შესდგება შემდეგი სოფლებიდან: ამლა, ქიმლა, კვირიწმინდა და თვით ახიელა.

არხოტი, მდინარე ასსას ხეობის გამოკლებით, წარმოადგენს ხევსურეთის ტიტველ კლდოვან ნაწილს. ზამთრობით აქ ჯუთის, როშკის, ღულის და შატილის მხრიდან გზა იკეტება და მამინ ეს ადგილი მოწყვეტილია და კარჩაკეტილი რჩება ნ თვის განმავლობაში. ამ ხნის განმავლობაში კარჩაკეტილადაა ეს ნაწილი. არხოტელებს თუმცა აქვთ საშუალება მდინარე ასსას ხეობით ინგუშეთსა და კავკავს შორის კავშირისათვის, მაგრამ ეს გზა მეტად ძნელია და მით ნაკლებ სარგებლობენ, რადგან მტრული განწყობილება აქვთ ხევსურებსა და ინგუშებს, რომლებიც ასსას ხეობის გამოსავალში და სხვა მიდამოებში ცხოვრობენ, რომლებზედაც მიდის კავკავის გზა.

არხოტიდან შეიძლება შატილში გადავიდეთ. იქიდან ბისოზე, ხახმატზე, ღულზე, უკანახოზე და ბაქურხეზე—ფასანაურში, ან ბარისახოზე, ორწყალზე, მალაროსკარზე და ჟინვახზე—ანანურში,—ანდა შეიძლება დაბრუნება არხოტიდან ჯუთის უღელტეხილით სოფ. ყაზბეგში. შატილიდან მათურ-შუაფხოს გზითაც შეიძლება დაბრუნება და შემდეგ ან თიანეთის ან კიდეც ორწყალისა და ჟინვანის გზით.

დასახლებული პუნქტები ხევსურეთში მეტად მცირეა და რაც არის ისიც თავისი მდებარეობით და ნაგებობით საშუალო საუკუნის ციხე-სიმაგრეებს წარმოადგენს. (იხ. სურ. მე-4).

ფოტო-სურათზე სოფელი შატლი—სათემო ცენტრი. იგი მდებარეობს 1510 მეტრის სიმაღლეზე ზღვის დონიდან.

ლული ხევსურეთის ერთ-ერთ შესანიშნავ სოფლად ითვლება და ვსეც თემის ცენტრია, 1647 მეტრის სიმაღლეზე ზღვის დონიდან.

სურ. 4. სოფ. შატილი—პირიქითის ცენტრი.

სოფ. ლებაისკარი 2227 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს. იგი 15 კილომეტრით დაშორებულია შატილიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით და სულ რამდენიმე მოსახლისაგან შესდგება. ამ სოფელს ამშვენებს კარგად შენახული ციხე (იხ. სურათი ძე-5), რომელიც თავის დროზე ლებაისკარს დარაჯობდა.

შემდეგ მოსდევს სოფ. ბარისახო, როში, ამლა, ჭიმლა, ახიელა და სხვა.

ხევსურეთი მოფენილია პატარა სოფლებით, სადაც მხოლოდ 30—40 ადამიანი ცხოვრობს თავისი ძველი ადათებით, მსოფლმხედველობით, წესებით და კარჩაკეტილობით.

სიძველეთა ძეგლები მიუხედავად იმისა, რომ ხევსურები მეტად ძველი ტომის ხალხად იგულისხმება და აგრეთვე ის, რომ შემოსულ გარეშე ძალას მათზე ნაკლები გავლენა ჰქონდა, სამწუხაროდ მაინც ძველი ძეგლები და მეცნიერულად ღირსშესანიშ-

ნავი რამ არაფერი გვხვდება. რაც არის, ისიც მეთორმეტე საუკუნის ნაშთებზე უძველესი არ არის.

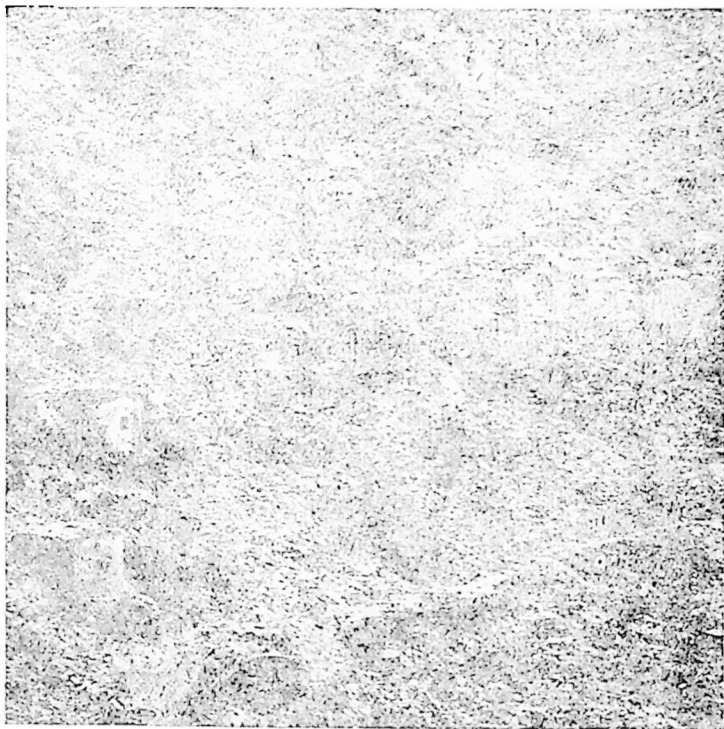
ხახმატში დანგრეულია ეკლესია, რომელიც, გადმოცემით, თამარ მეფის მიერ არის აგებული.

სურ. 5. ციხე „ლებაის-კარი“ (პირიქითი) სოფ. შატლიდან
15 კილომ. დაშორებით

ქისტე-ქალის ხეობაში გვხვდება დიდი ციხე-კოშკის ნანგრევი. რომელიც ხეობაში შესაჯალ გზას სდარაჯობს, იგი შესდკება ორი შენობისაგან. აგრეთვე სოფელ ქისტინში აღმართულია მკვიდრი ციხე, რომელსაც, როგორც სჩანს, მთავარ ციხესთან ჰქონია კავშირი.

სადაც ახლა შატილია შთის მწერვალზე, რომელიც დაქანებულად იცემა მდინარე არღუნისაკენ, იქ უწინ ძველი შატილი იყო. ამჟამად დარჩენილია ნახევრად დანგრეული ციხეები, სადაც თამარ მეფის დროს ცხოვრობდნენ შატილიონები, რომელთაგან ბევრი რაღაც ეპიდემიას გაეწყვიტა, აოლო ვინც გადარჩენილიყო, ისინი უკვე ქვევით ჩამოსულიყვნენ, შვერთებოდნენ ანატორელებს და დაეწყოთ მოსასლეობა ძველი შატილის სახელწოდებით.

სურ. ნ. ა კ ა ლ დ ა მ ე ბ ი.

შატილიდან 4 კილომეტრის მანძილზე მდინარე არღოთის და არგუნის შესართავთან, მაღალ კლდეზე მდებარეობს მკვდარი ქალაქი — ანატორი, რომლის აღმოცენებაც თუ, ძველ თქმულებებს დავეუჯერებთ, ეკუთვნის იმ დროს, როდესაც ამ მხარეში ძვინვარებდა ეპიდემია

და ხალხი ამ ავადმყოფობის თავიდან აცილების მიზნით აგებდა განსაკუთრებულ ბინებს (იხილეთ სურათი მე-6), სადაც ათავსებდნენ ავადმყოფებს და სადაც ეს ავადმყოფები იხოცებოდნენ კიდევ.

სურ. 7. ჩოჩხი (ადამიანის)

რამდენიმე ასეთი ნაგებობაა ხევსურეთში, ზოგიერთ მათგანში დღესაც შეხედებით ადამიანის ჩოჩხებს (იხილეთ სურათი მე-7).

შატილიდან 7 კილომეტრის მანძილზე, კლდეზე, აღმართულია თორღვაის ციხე, რომელიც იცავს მას სოფელ მუცოს მხრივ მისაღვლიდან (იხ. სურათი მე-8).

სიძველეებს უნდა მივაკუთვნოთ აგრეთვე საღმრთო, სამსხვერპლო და საეკლესიო განძეულობა. რომლებიც თითქმის ხევსურეთის ყოველ საკურთხეველში გვხვდება.

სურ. 8. თარღუას ციხე, რომელიც ამაგრებს და იცავს სოფ.
მუცოს (პირიქით)

სურ. 9. გუდანიკა ვეარის საღმრთო, სამსხვერპლო და სა-
კლესიო განმეულობა. იღვთის მსახურნი.

თ ა ვ ი მ ე ლ რ ა

ბუნებრივი სიმდიდრე ხევსურეთის ბუნებრივ სიმდიდრეთა შორის უპირველესი ადგილი უჭირავს და მეტ ყურადღებას იზიდავს: 1) სხვადასხვა შემადგენლობის მინერალური წყლები, 2) მარმარილოს, ანტრაციტის, ბროლის და აგრეთვე სპილენძის, ვერცხლის და ოქროს მადნები და 3) ალპიური საძოვრები.

ყველა სახის ბუნებრივი სიმდიდრე, სამწუხაროდ, ჯერ სავსებით არ არის შესწავლილი და საექსპლოატაციოდ გამოყენებული.

მინერალური წყლები ხევსურეთის ბუნებრივ სიმდიდრეთა შორის მხოლოდ მინერალური წყლებია გამოკვლეული. მათმა გამოკვლევამ დაგვანახვა, რომ მინერალურ წყლებს, განსაკუთრებით ზოგიერთს, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო საქართველოსთვის, არამედ მთელი საბჭოთა კავშირისათვის.

ამიტომ ვთვლით საჭიროდ დაწერილებით შევჩერდეთ ამ ღირსშესანიშნავ საკითხზე.

წყაროების ზერულე გამოკვლევამ შემდეგი მოგვცა:

ლიქოკის ლამაზ ხეობაში შესაყალთანვე ერთმანეთის ახლო ოთხი რკინა-კიროვანი წყაროა.

მათი საერთო დებეტი დღე-ღამეში დაახლოვებით ათას ვედრას უდრის.

მათგან ერთი კილომეტრის დაშორებით არის მეტად მაგარი რკინოვანი ცივი წყარო; ამავე მანძილზე, ხეობის მარცხენა ნაპირსკ. სოფ. ქალასთან, მთა კარათის წვერის ძირში, ვეძადედის ძიღამოვებში ორი მლაშე წყაროა, რომელთა დებეტი 2000 ვედრას უდრის დღე-ღამეში. ორივე ეს წყარო მეტად ცივია: ქვედა წყაროს ტემპერატურაა 9°C (ცელსიუსით), ზედასი 15°C. ორივეს დიდი გაზი აქვს და მკირე რადიო-აქტიობა.

ამ წყაროების რაიონი მდიდარია მეტად კარგი, ჯანსაღი ჰავით და სამკურნალო თვისებებით, რომელიც საჭიროა ადგილობრივი მნიშვნელობის კურორტად გადაიქცეს.

აქაურმა მცხოვრებლებმა კარგად იციან ამ წყაროების მნიშვნელობა, მაგრამ ექიმის რჩევა-დარიგების უქონლობის გამო ცუდად ხმარობენ, ესე იგი, მათ არ იციან. ამ წყლებით სარგებლობის წესი

და ნორმა. ამიტომ ხშირად სარგებლობის მაგივრად ვნებს კიდევ ეს წყალი.

ასევე შეიძლება ითქვას სხვა წყაროების შესახებ, რომელიც მრავლად მოიპოვება ხევსურეთის მიდამოებში.

სოფელ ჭერმეთაის ახლოს, ლუდანის ლელის მარცხენა ნაპირზე, მიწიდან ამოდის გოგირდწყალბადოვანი ლუდანის წყარო, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებნი ჭურის ცხობაში ხმარობენ.

ხახმატის ხეობაში, სოფ. ჭიეს ახლოს, რამდენიმე ადგილას არის ჭიეს-წყალია შადრევანი. მისი წყალი ტუტა-კირიანია, ტემპერატურა — 8°C, დიდი გაზი აქვს, დებეტი კი — დაახლოებით 4000—5000 ვედრას უდრის.

ორივე ეს წყარო ღირსშესანიშნავია, როგორც სამკურნალო წყლები.

გარდა ამისა, არის კიდევ სხვა მრავალი წყაროები, რომელთაგან ზოგი მეტად მიუვალ ადგილასაა, ზოგიც ნაკლები ღირსებისაა, მაგრამ, მთლიანი სურათის წარმოსადგენად საჭიროა მათ შესახებაც ითქვას. აი, ეს წყაროები:

თვით სოფ. კალაში ტუტე-მარილოვანი წყაროს ტემპერატურაა 3°C, რომელსაც „სოფლის—კალასაც“ და „ბოლაურსაც“ უწოდებენ.

სოფელ აკეშიც არის ასეთივე წყარო, რომელსაც ნადირხევის ვეძა უწოდებენ.

ხახმატში ტუტე-კიროვანი წყაროა, 500 ვედრა დებეტით.

ხახმატის წყლის მარცხენა ნაპირზე სოფელ ბისოს პირდაპირ, ასეთივე წყარო გამოდის.

დაბოლოს, სოფელ ლულში ორი ტუტიანი წყაროა, მაგრამ ძნელად მისადგომ ალაგას.

ქიმიკოს რ. დ. კუპკისის ანალიზმა, რომელიც ტფილისში საქართველოს ჯანსახკომის ლაბორატორიაში იყო მოხდენილი, მეტად დადებითი შედეგები მოგვცა.

ექვს გარეშეა, რომ გამოკვლეულ მინერალურ წყლებს გარდა ხევსურეთში მიწის წიაღში ჯერ კიდევ გამოუკვლეველი მრავალი სიმდიდრეა.

მიწის წიაღის სიმდიდრეანი.

ხევსურეთის მიწის წიაღის სიმდიდრე ჯერ საესებით არ არის შესწავლილი, მაშინ, როდესაც ზერელე გამოკვლევაც კი გვაძლევს წარმოდგენას მათი სიმრავლისა და სხვადასხვაობის შესახებ.

ქარათის წვერის მთის ძირში თეთრი მარმარილოს ბუდობია. რასაკვირველია, მისი მარაგის შესახებ ძნელია მსჯელობა, მაგრამ ფუნების გარესახეც მოწმობს, რომ აქ მისი დიდი მარაგია.

ადგილობრივ მცხოვრებთა გადმოცემით ასეთი მარმარილო სხვაგანაც რამდენიმე ადგილასაა, რაც საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მარმარილოს ეს ფენები ერთსადიამავე მძლავრი ბუდობიდანაა.

ხევსურეთის ზოგიერთ რაიონში გვხვდება სპილენძი, ანთიმონის ბუდობი, აგრეთვე ანტრაციტიც.

მთის ბროლიც არის ჯუთა-როშკის რაიონში, ტყვია და თითბერი—სოფ. მუცოში, ხოლო არდოთის მახლობლად არის თიხა, რომლისაგანაც მცხოვრებნი ჩიბუხებს ამზადებენ, რომელიც განირჩევა თავისი სიმკვრივით, სიმაგრით.

სოფელ ოხერხევის მცხოვრებთა სიტყვით, ამავე სოფლის ახლოს აღმოჩენილია ოქრო და ვერცხლი. თუმცა ეს ჯერ არ არის შემოწმებული, მაგრამ ხევსურეთის მთების გეოლოგიური წარმოშობა არ უარყოფს ამის შესაძლებლობას.

ყველა ეს ცნობა ამტკიცებს, რომ თუ ხევსურეთის მთელი ბუნებრივი სიმდიდრე მოხერხებულად იქნება გამოყენებული, მაშინ ეს ქვეყანა ეკონომიურად შესამჩნევი გახდება მთელ საბჭოთა კავშირში.

თავსუფლად და იოლად შეიძლება ხევსურეთის ბუნებრივ სიმდიდრეთა ექსპლოატაცია, მაგრამ ამ მხრივ ჯერჯერობით არაფერი გაკეთებულა.

სამეცნიერო-სტატისტიკური ცნობები.

ერთად-ერთი სერიოზული ცდა ოქროს: ამოსაღებად დაიწყო 1890 წელს ახიელას რაიონში შავი ზღვის ფლოტის მეორე ეკიპაჟის ლეიტენანტის ნ. ვ. ფილკოვიჩის მიერ, რომელმაც ახიელას მცხოვრებთ შიშართა „მიეცათ მისთვის იჯარით ეს სოფელი და მთელი მისი მიდამო, რომელსაც ფილკოვიჩი დაინახავდა საჭიროდ სახნავ-სათესი და სათიბი ადგილების გამოუკლებლივ“. ასე ამბობენ აქაური მცხოვრებნი და ამასვე ამოწმებს 1890 წ. 2 ივლისის საზოგადოებრივი ხელშეკრულება, რომლის პირიც ჩვენ გვაქვს და რომელსაც აქვე ვათავსებთ, როგორც საინტერესო. მასალას ეკონომიური და ისტორიული კავშირის გამოსაკვლევად.

საზოგადოებრივი ხელშეკრულება.

„ათას რუბლს ოთხმოცდაათ წელსა, ივლისის ოცდა ორსა დღესა, ჩვენ ქვემოთ ამისა ხელის მომწერნი: მცხოვრებნი რუფილის გუბერნიისა, თიანეთის მაზრის ახიელას საზოგადოებისა, სოფ. ახიელის, ამლას, კიმლას, კოლოთანის და კვირიწმინდის მცხოვრებნი, რიცხვით 100 კომლი, მათ შორის ხმის უფლებით 70 კაცი, რომელნიც მთელი მოსახლეობისა და სოფლის ყრილობაზე დამსწრეთა 2/3 შე-

ადგენენ, ამავე საზოგადოების მამასახლისის ალუდა ქიბიჭაურის თახადასწრებით ვმსჯელობდით შავი ზღვის მეორე ფლოტის ეკიპაჟის ლეიტენანტ ფილკოვიჩის განცხადებაზე ჩვენი მიწების მის მიერ იჯარით აღების შესახებ, რომ ამ ადგილ-მიდამოში მოხდეს ოქროს, ვერცხლის, თითბრის, ტყვიის, სპილენძის და სხვა ლითონების დაბუშავება.

ჩავთვალეთ რა ფილკოვიჩის წინადადება ჩვენთვის მისაღებად, ჩვენ, ერთმანეთში მოლაპარაკების შემდეგ, ერთსულოვნად, საერთო ჩვენი ნება-სურვილით დავადგინეთ:

1) მიეცეს ლეიტენანტ ნიკოლოზ ვლადიმერის-ძე ფილკოვიჩს იჯარით ამლას, კიშლას, კოლოთანის და კვირიწმინდის ადგილ-მამული, რომ მან დაიწყოს ძვირფასი ლითონების, როგორც არის ოქროს, ვერცხლის, ტყვიის და სპილენძის ბუდობების აღმოჩენა და დამუშავება მთავრობის ნებართვით. ფილკოვიჩს ეძლევა ამის უფლება ამ სოფლის საზღვრებში ყველგან, სადაც კი იგი ჩასთვლის მიზანშეწონილად, სახნავ-სათესი და სათიბი ადგილების გამოუკლებლივ.

2) საზოგადოება ვალდებულია დაუთმოს ფილკოვიჩს 5 დესეტინა ერთიანი მიწა ქარხნის ასაშენებლად, სადაც ლითონის გარეცხვა და გაწმენდა იწარმოეს, ხოლო მოიჯარადრე ვალდებულია დასახელებული ქარხანა ააშენოს და თვითველ დესეტინაზე ყოველწლიურად ოთხმოცდაათი მანეთი გადაიხადოს.

3) ფილკოვიჩის მიერ საიჯარო გადასახადის მაგივრად საზოგადოებას უნდა მიეცეს პაი—ერთი მეასედი მის მიერ გადამუშავებული ოქროსი, ვერცხლისა, ტყვიისა და სპილენძისა, რომელიც მის მიერ მიჩნეული იქნება დამუშავებისათვის გამოსადევად.

4) საზოგადოებას უფლება რჩება ისარგებლოს თავისი მიწით: სახნავ-სათესით, სათიბით, ტყით და საძოვრებით, რამდენიც საჭირო იქნება მცხოვრებთა დასაკმაყოფილებლად.

5) თუ ფილკოვიჩისათვის საჭირო იქნება სათიბი, სახნავი, ტყე, საძოვარი, მაშინ მან მცხოვრებთა სასარგებლოდ წლიურად უნდა გადაიხადოს სახნავ მიწაზე ოთხმოცდაათი მანეთი და სათიბ მიწაზე 20 მან. დესეტინაზე.

6) ლითონების დამუშავებით გამოწვეული ხარჯი ეკისრება მოიჯარადრე ფილკოვიჩს, მას არ აქვს უფლება საზოგადოებას რაიმე თანხა დააკისროს წამოწყებულ საქმის სასარგებლოდ.

7) საზოგადოება შემდეგ უფლებას ანიჭებს ფილკოვიჩს: ფილკოვიჩმა შეიძლება სურვილით შეიამხანაგოს გარეშე პირი.

8) საზოგადოება მიიღებს მონაწილეობას ლითონის დამუშავების დროს: ურმით გადაზიდვაში და სხვა სამუშაოს შესრულებით, რომელშიც ფილკოვიჩმა უნდა გაიღოს ფასი, სახელდობრ: წლიურ მუშას უნდა მიეცეს არა უმეტეს ორასი მანეთისა, ხოლო დღიურს —სამი აბაზი; სხვა გადაზიდვის დროს მალაროდან ქარხნამდე — ფუთზე ორი შაური, და თუ ლითონი კავკავში წაიღება — ფუთზე ათი შაური.

9) თუ რამე მიზეზით ჩვენი მიწის ნაწილი ხაზინას გადაეცემა და ფილკოვიჩი ლკვე ხაზინის მოიჯარადრე იქნება, მესამე მუხლში აღნიშნული პაი — ერთი მეასედი დამუშავებული ლითონისა — მაინც მოსახლეობის სარგებლობაში რჩება, თანახმად ამ ხელშეკრულების მე-3 მუხლისა.

10) თუ ამ პირობას, როგორც ერთი მხარე, ისე მეორე რაიმე მიზეზით დაარღვევს, მოპირდაპირე მხარეს გადაუხდის ჯარიმის სახით ხუთასი ათას მანეთს.

11) ვადა ამ ხელშეკრულებისა ოცდა ხუთი წელია, ამა წლის აგვისტოს პირველიდან დაწყებით. თუ ვადის გასვლის შემდეგ ფილკოვიჩი მოინდომებს იჯარის გაგრძელებას ისევ ოცდახუთი წლით, საზოგადოებას უფლება არ აქვს უარი უთხრას და იმავე ხნით და იმავე პირობებით უნდა დაიდვას ხელშეკრულება, როგორც აღნიშნული ხელშეკრულებაა.

12) ამა ხელშეკრულების დასამტკიცებლად შინაური და ნოტარიული წესით ჩვენ ვირჩევთ ჩვენის მხრივ დავით ქიბიშაურს და მარაიძე წიკლაურს, რომელთაც ვანიჭებთ უფლებას შეიტანონ ხელშეკრულებაში სხვადასხვა ცვლილება თავისი შეხედულებით, რაზედაც ხელს ვაწერთ“:

ხელშეკრულება ყველას მიერ ხელმოწერილი და სათანადოთ შემოწმებულია.

დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ხევსურეთის გეოლოგიური გეგმიანი და დეტალური გამოკვლევა იმას დაადასტურებს, რომ იქ, დედამიწის სიღრმეში, უთვალავი სიმდიდრეა ჩამარხული.

აღკვიპრი სპომზ-
რეზი ხევსურეთის ალპიური ზონები თავისი სურ-
ნელოვანი და სასარგებლო საძოვარი ბალახე-
ბით ყოველი კონკურენციის გარეშეა. ამიტომ
საზაფხულო ალპიური საძოვრების მაქსიმალურად გამოყენება და
რძის ნაწარმოებთა რაციონალურად დაყენება დიდ მოგებას მისცემს
ამ კუთხეს.

ხმავსუკათი, რომ-
გორც ალპინიზმი-
სა და ტურიზმის ძვა-
შანა.

ბოლო ხანებში, რაც მშრომელთა კულტურ-
რულმა ღონემ აიწია, საბჭოთა ტურიზმსა
და ალპინიზმს მეტად დიდი გასაქანი მიეცა.
დღითი-დღე იზრდება ინტერესი მისდამი და
ეს მეტად ჯანსაღი გასართობი ფართოდ იქ-
რება მშრომელთა მასებში.

ხევსურეთს შეუძლია მისცეს ადამიანს მრავალი საინტერესო
შთაბეჭდილება და მდიდარი მასალა თვითგანვითარებისათვის, იგი
მასიური ექსკურსიებისათვის ჩვენი კავშირის ერთ-ერთ საუკეთესო
კუთხედ გადაიქცევა.

ამიტომ საკიროა ხევსურეთის მარშრუტები შეტანილ იქნეს სა-
ექსკურსიო გეგმებში, რომლებსაც ადგენენ კავშირის და საქართვე-
ლოს პროლეტარული ტურიზმისა და ექსკურსიების დაწესებულებანი,
საზოგადოებანი.

ასეთი ღონისძიება ხელს შეუწყობს ხევსურეთის კულტურულ-
ეკონომიური ღონის აწევას.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

ისტორიულ ცნობები ხევისურეთი ქართველთა მოდგმის მთიელეთისა დასახლებული. ხევისურთა წარმოშობის ნამდვილი სათავე. ჯერ კიდევ შესწავლისა და კვლევა-ძიების მდგომარეობაში იმყოფება. ბევრის აზრით, ხევისურები „ჯვაროსანთა წმინდა ომებიდან“ დარჩენილ შთამამავლობას წარმოადგენენ, ვითომც ჯვაროსანთა ერთი ნაწილი კავკასიის მიდამოებში ჩარჩენილიყოს და შემდგომ ძლიერი თემების ზედმიწვლით იძულებული გამხდარიყოს ამ მიუვალ ხევ-სერებისათვის შეეფარებინოს თავი.

ამ აზრის მომხრენი თავის მოსაზრებას ხევისურების ნიშანდობლივ ჩაცმულობასა და შეიარაღებაზე ამყარებენ. ხევისურის ტანისამოსისა და იარაღის აუცილებელ მორთულობას წარმოადგენს „ჯვარის“ გამოსახულება, რომელიც ერთდროს „ჯვაროსანთა“ ემბლემას შეადგენდა.

ჩვენი დროინდელი ხევისურის შეიარაღებას, თანამედროვე თოფის გარდა, შეადგენს: ფარ-შუბი, დაშნა (ხმალი ანუ სატყეარი), ლითონის სამკლავე, ჩაჩქანი, ჩაფხუტი, საცერული.

ქვემოთ ვათავსებთ ხევისურის ადრინდელ იარაღებს.

ზემოხსენებულ მოსაზრებას ის გარემოებაც აბათილებს, რომ ასეთი შეიარაღება მარტო ხევისურებში როდი ყოფილა, იგი სხვა ერებშიაც ბევრგან იყო გავრცელებული. ხევისურებში წარმოსადგობის მხრივ შევხვდებით, როგორც ახოვანსა და არაჩვეულებრივი ღონის მამაკაცს, ისე ბაჩა კაცებსაც. მათში დიდი მრავალფეროვნობაა სახის მოყვანილობისა, თმის ფერისა თუ თვალის იერისა.

ხევისურების ენაში კაჭანებად არ მოიპოვება დასაუფეთ ევროპის რომელიმე ეროვნების სიტყვის ძირები. ხევისურები რომ მართლაც „ჯვაროსანთა“ ნაშთი ყოფილიყვნენ, ექვს გარეშეა დღემდეც შეინახებოდა მათში იმ ერთა სიტყვის ძირები.

ნამდვილად კი ხევისურების ლაპარაკი დღესაც უძველეს ქართულს მოგაგონებთ.

თქმულება ხევის-
რეთის წარმოშობის
შესახებ.

ხევისურებში შემდეგი თქმულებაა დარჩენი-
ლი ხევისურეთის წარმოშობის შესახებ:

„უძველეს დროს კახეთში მალაროელმა
გლეხმა ბატონის რისხვა დაიმსახურა და აფ-
შოს მიდამოებში გადაიხვეწა. იქ თავისი ვაჟის დახმარებით ოჯახს
ნანადირევით არჩენდა.

ერთხელ მისი ვაჟი ნადირობამ შორს გაიტყუა. ნაცნობ მილა-
მოებს გასცდა და უცნობ უღრან ხევ-ხუვებში შეიქრა.

იქ მოჰკლა მან გარეული თხა. ეს სწორეთის მიდამოები იყო,
სადაც აძეამად სოფელი გუდანი მდებარეობს.

ბინაზე რომ დაბრუნდა, მამა განაცვიფრა თხის სიმსუქნემ
და შეილს მიჰმართა:

— შეილო, ჩვენს საცხოვრებელი მიდამო მეტად მწირია, მიწა ჩვენს
შრომას ვერ გვინაზღაურებს, ძთები აქ ხრიოკია და ბალახიც კი არ
ხეირობს. დავტოვოთ ეს კლდეები და გადავინაცვლოთ იქ, სადაც
ეს თხა მოგიკლავს. სადაც გარეულ თხას ასე გასუქება შეუძლია, იქ
ადამიანსაც იოლად ეცხოვრებაო.

შეილი უკვე მიჩვეული იყო აფშოს მიდამოებს, არ ეთმობო-
და ეს არე-მარე და მამის სიტყვები სიჩუმით ჩაატარა.

მაშინ მამა კიდევ მიუბრუნდა:

— შეილო, გატყობ გული გეთანაღრება, აფშოს მიდამოები
არ გეთმობა, მაგრამ ხომ ხედავ, რომ აქ ცხოვრება ძალიან გვიკირს.
აჰანდე, წაილე ეს ხორბალი, დასთესოდე იმ ალაგას, სადაც ეს თხა
მაჰკალ, და მერე გავსაჯოთ როგორ მოვიქცეთ.—ამ სიტყვებით
გადასცა ერთი ქისა ხორბალი.

ვაეიც აღარ აუხივრდა. წაილო ხორბალი და დათესა. არაჩვეუ-
ლებრივი მოსავალი მისცა. მაშინ გადასწყვიტეს ბინის გადანაცვლე-
ბა და იმ ადგილს გუდანი უწოდეს.

მოხუცს იქ შეეძინა ორი ვაჟი: არაბა და ქინკარა. შემდგომ
ამათი შთამამავლობით გაივსო ხევისურეთის მთელი სამხრეთი ნა-
წილი*).

მეორე თქმულედაც არსებობს, ვითომც თამარ მეფეს ახლდა-
ვინმე თანამგზავრი ურია და ხევისურები იმისაგან წარმოსდგენნო.

სხვა მკვლევარნი ხევისურების წარმოშობის სათავეს სხვაგან
ეძებენ. მათის აზრით, ეს თემი დროთა განმავლობაში თანდათან

* P. Эрстов—„Записки о Тушино-Пшаво-Хевсурском Округе“—
(газ. „Кавказ“ 1854 г. № 43).

შეიქმნა შენობიხნულ ელემენტებისაგან. ეს მოხდა ომიანობის და შფოთიანობის ხანაში, როდესაც მტრისაგან შევიწროვებულნი კავკასიონის მიუვალ მთებს აფარებდნენ თავს. ბევრი მათგანი, ალბად სისხლის ძიებას გამოერიდა, აქ შემოიხიხნა და მომრავლდაო. ასე მსჯელობენ ეს მკლევარნი.

ასეთი სხვადასხვანაირი აზრი ტრიალებს ხევსურების წარმომომის შესახებ, მაგრამ ერთი რამ კი მაინც უდაოდ უნდა ჩაითვალოს, სახელდობრ ის, რომ ხევსურები ქართველთა ტომს ეკუთვნიან, მათი ყოველდღიური სასაუბრო ენა დაწმენდრლი ქართულია. ხევსურის ლაპარაკზე შოთა რუსთაველის ხანა დაგიდგებათ თვალწინ.

საერთოდ უნდა ვიფიქროთ, რომ პირაქეთი ხევსურეთის მოსახლეობა ამ მიდამოებში შემოიხიხნულ ქართველებისაგან უნდა იყოს წარმომდგარი.

პირიქითი ხევსურეთის მოსახლეობა კი უფრო შემთხვევითი ელემენტებისაგანაა შემდგარი. თქმულება დარჩენილა, რომ ამ კუთხეში რამდენიმე საგვარეულოა გადასული პირაქეთ ხევსურეთიდან. ალბად სისხლის აღებას თუ გაერიდნენ. ესენი არიან: კინკარაულეები, არაბულეები, ქეთელაურები. პირიქით ხევსურეთის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი, ალბად, მოსაზღვრე (სანაპირო) რაზმების შთამომავლობისაგან წარმოიშვა. ეს რაზმები კი სხვადასხვა თემისა და გვაროვნებისაგან შესდგებოდა. აქ არიან, მაგალითად. გიგაურები, ცისკარაულეები, ჯაბუშანურები, ბალიაურები, ნაროზაულეები, ოჩიაურები და სხვა.

მაგრამ, ცხადია, მხოლოდ ასეთი ცნობებით არ შეიძლება ეს საკითხი ამოწურულად ჩაითვალოს. ამას ჯერ კიდევ ხანგრძლივი და სპეციალური კვლევა-ძიება დასჭირდება.

ხევისურული ტანი-სამოსი.

ხევსურები ტანისამოსს შინნაქსოვი შალისას ამზადებენ და თვითონვე ლებავენ ბალახეულობის ნახარშში—მუქ ლურჯად, ყავისფრად, მწვანედ ან შავად.

ამ საქმეს ხევსურის ქალები უძღვებიან. ქალებს აცვიათ კოქეზამდე დასული შალის ჯუბა, რომელიც იმავე დროს პერანგის მაგიერობას ეწევა. ჯუბაზე მანდილოსნებს აცვია მოკლე ჩოხა, რომელიც შემკულია სიმეტრიულად ნაქარგი ორნამენტებით.

მამაკაცის ტანისამოსი ერთგვარად განირჩევა დედაკაცის ტანისამოსისაგან. კაცებსაც ისეთივე ორნამენტებით ნაქარგი შალის პერანგები აცვიათ, როგორც ქალებს, თუმცა მათი პერანგები გაცილებით უფრო მოკლეა. ეს პერანგები შემკულია მრავალი ორნამენ-

ტით და ჩაქარგული წივიის ჯვრებით. პერანგის ზემოდან მამაკაცი-
ბი იცვამენ კალთა-კალთაზე გადადებულ საუკეთესო ხარისხის მაუ-
დის ჩოხებს.

სურ. 11. მამულა კინქარაულას ოჯახი სოფ. შატილიდან (მამულას
ქვდი, შარვალი და ჩემები არა ხევესურულია).

ამჟამად ხშირად შეხედვებით ~~კინქარაული~~ გამოწყობილ ხევესურს.
ეს მოვლენა უახლოესი ჩვენი დროის ამბავია. (იხ. სურათი მე-10).

ზამთრობით ხევესური, მამაკაცი თუ ქალი, ზემოდან იცვამს
გულანურს, ესე იგი ტყავეის ქურკს.

ხნიერი და მოხუცებული მამაკაციები თავზე იხურავენ მაუდის
ყალამიანი ცხერის ტყავეის ქუდებს, ახალგაზრდობა კი—მძივებითა
და ორნამენტებით მორთულ დაბალციან ნაბდის ქუდებს.

როგორც მოხუცი ხალხის, ისე ახალგაზრდების ქუდს შიგნ-დან დატანებული აქვს ფიცრის ან რკინის რკალი, რომ კეკნაობის ან ფარიკაობის დროს თავს იცაუდეს დაშნისა თუ ხანჯლის კრი-ლობისაგან.

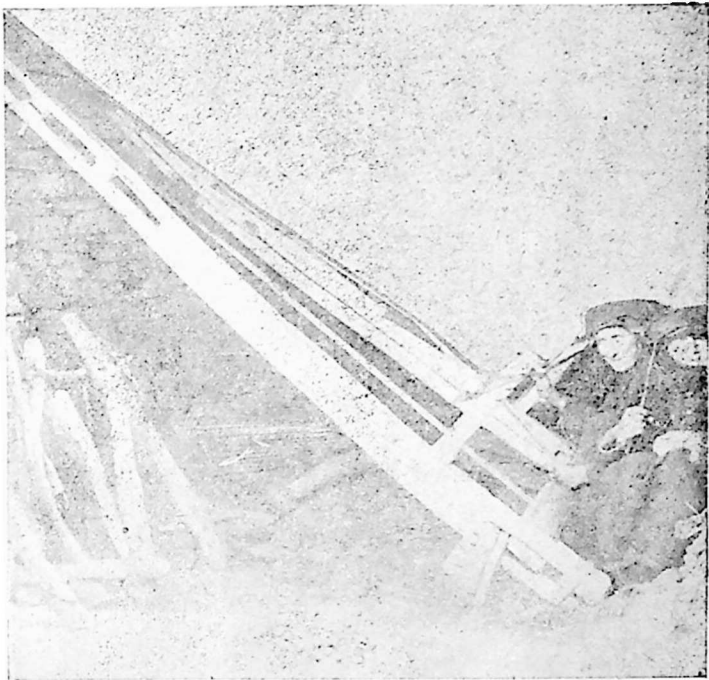
სურ. 11. ხევსურის დედაკაცი პრიმიტიულ სართავ მანქანაზე (ჯარა) მატყლიდან ართავს ძაწს.

ქალებს შვიდი წლიდანვე საოჯახო საქმეს აიწვევენ. უპირველესად ასწავლიან მატყლის შემზადებას (ჩეჩვა, რთვა, ქსოვა), ათი წლიდან კი—ქრა-კერვასა და ქარგვას. (იხ. სურათი მე-11-12.)

საზოგადოდ, ქალები ბავშვობიდანვე მხარში უდგანან დედას ყველა საოჯახო საქმეში.

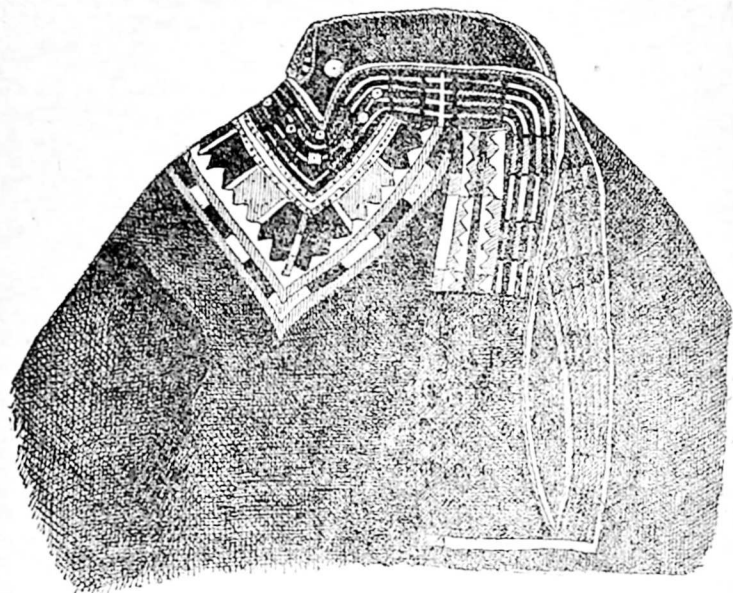
ხევისურების ჩაცმულ-
ლობა რადღეს აღწე-
რილობით.

ტაბ. I, სურ. 1. ამ ხალვათ ტანსაცმელს, რო-
მელსაც ჯუბა ეწოდება, პერანგის მაგიეო ი, ივა-
მენ შიშველ ტანზე და კოკებამდე სწვდებათ.
ჯუბის წინა კალთები ბოლომდე სადაა,
ზურგის შუა ხაწილთან კი ორი ხელის გულის სიბრტყეზე იწყება
ნაქარგი ზოლი, რომელიც ბოლომდე ჩასდევს და გარშემო ქობაღ ევ-

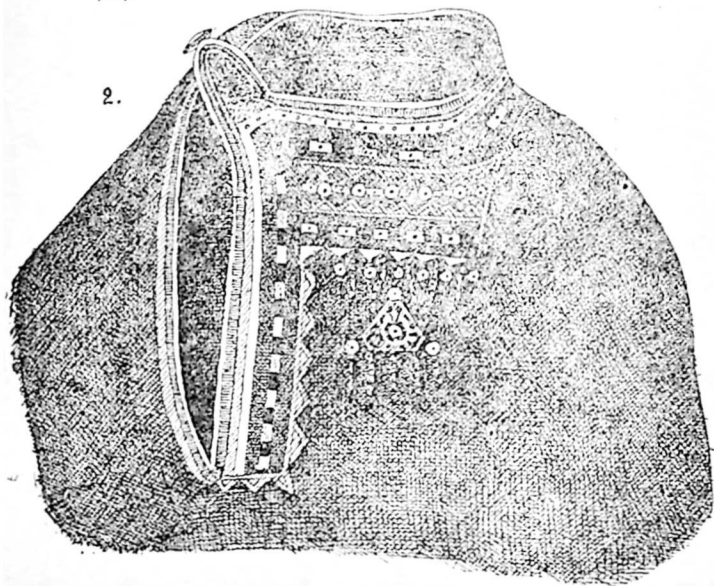

სურ. მე-12. ხევისურის დედაჯაცი საქსოვ დახვაზე მუშაობის დროს
(სოფ. ხანშატიდან).

ლება. ეს ზოლი ფერად-ფერადია: მუქი წითელი და ყვითელი, ხო-
ლო გარშემო შავი ზოლი მისდევს. სამივე ფერის ზოლი ვაბმითაა
ჩაქარგული და სიგრძივ ჩაგვირისტებული. ზოლები თანაბრად მის-
დევს ერთმანეთს $\frac{1}{3}$ დიუმის მოშორებით. საყელო-გულისპირი განივ-
რადაა ამოკრილი, საყელოს სიმაღლე 2 დიუმი იქნება და სარჩულად
უძევს ძველი ტილოს ნაქერი, გარედან კი მძივებით მოქარგული

2.

ორი ზოლი შემოსდევს რამდენიმე ღილით. საყულოს კუთხეები წინიდან მორგველებულია. გულისპირისა და საყულოს წინა მხარეს ჩაქარგული აქვს წითელ-ყვითელ ვიწრო ზოლი ოთხ წყებად, ნაწყვეტ-ნაწყვეტი, რომელშიაც ვიწროდ ჩართული აქვს წითელ-ყვითელი ქსოვილი, გარშემო კი მისდევს ყვითელი მძივით ხაქარგი ზოლი. მათ შუა მოთავსებულია ორი კვადრატე წითელი ქსოვილისა, რომელსაც ცალ მხარეს თეთრი გვირისტი ჩასდევს. მობრტყო ყვითელი ზოლის შემდეგ ჩაქარგებულია დაკბილული კუწუბი, ერთი მეორისგან თანაბარი მანძილით მოშორებული ენებით, სიგრძის ზოლები შიგნარევიან: თეთრი, შავი და ყვითელი ხაკუწებისა.

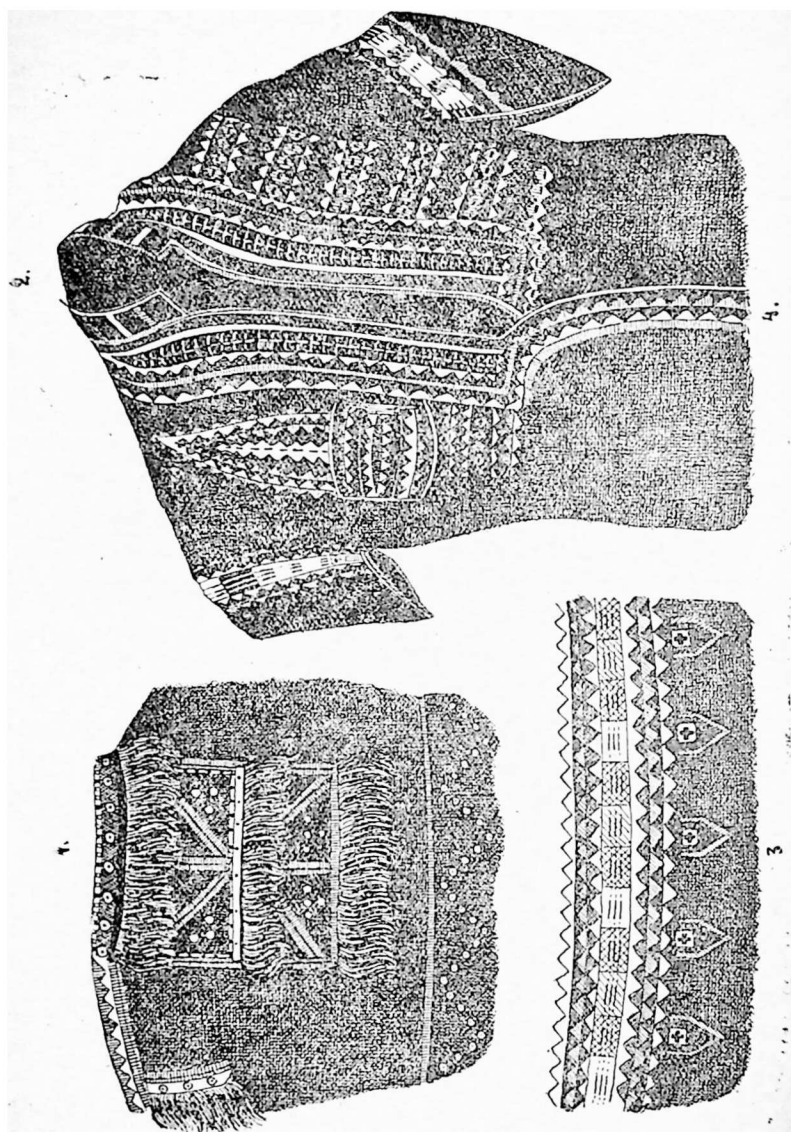
ეს გახლავთ მისეკაცის მოკლე პერანგი მუქი, წითელი ფერისა. ტლანკი შალის ქსოვილია. (ტაბ. I სურ. 2)

ხევსურები ცდილობენ, რაც შეიძლება ლამაზად შეამკონ პერანგის გულისპირი. საკმარისია გულდასმით დააკვირდეთ აქ მოთავსებულ სურათს, რომ ეს თავისებური ორნამენტაცია წარმოიდგინოთ.

ყველა ჩაკბილული თუ პარალელურად მიმდევარი ჩათარიშები თვითონ პერანგის ქსოვილზეა ჩაგვირისტებული საგულისგულოდ შერჩეულ ფერადი მძივებით. წინა მხარეს, გულისპირის შუაში დატანებულია სამკუთხა ნაქერი, რომელსაც შუაგულსა და კუთხეში ღილები აკვრია, შუა ღილის გარშემო მძივებია ჩაქარგული. ამ სამკუთხედის ზემოდ ორი ასხმული მძივია დამაგრებული, ქვემოდ კი ხუთი ასხმულა. ეს მორთულობა ფერადფერადია: წითელი, თეთრი და შავი.

ტაბ. II. პირველ სურათზე მოცემულია ქალის საგარეო ზედატანი, ე. ი. ქალის ჩოხის ზურგი. აქ მოსჩანს ვერცხლის სირმებით მოქარგული და ვერცხლის ღილებით შემკული სამხრე. ეს სამხრე (კაბიშონი) თავზე არ წამოიხურება, რადგანაც ჩოხის ზურგზეა დაკერებული. ჩოხის მორთულობას წარმოადგენს თანამედროვე იათფასიანი ნაწარმოები. ჩოხის წინა მხარეს მოვლებული აქვს ინდიგო-ლურჯი გვირისტი, რომელსაც გარშემო ჩასდევს იმაზე უფრო მობრტყო მეწამული და წითელი ფერის ზოლები. მათ შუა ჩართულია ჩაკბილული კუწუბი. ამ სამივე ზოლის შუა ჩასდევს საგულისგულოდ შერჩეული მძივის გვირისტი. წითელ ზოლს ჩამწკრივებული აქვს ღილები, რომელთა გარშემოც მოვლებულია წითელ-ყვითელ-შავი ფერის ყაითანი, რომლის ბოლოებიც ფოჩად ეშვება.

მე-2 სურათზეა მამაკაცის ჩოხა. ასეთ ჩოხას მეტ ნაწილად ლურჯი შალისას ჰყარავენ და შესამკობად ზედ აკერებენ კუწუბა

ტაბულა II.

ზოლებს. ამ სურათზე, მკერდის მარჯვენა მხარეს უბის ჯიბე მოსჩანს, რომელიც ჩვეულებრივ არ წარმოადგენს ამ ჩასაცმელის აუცილებელ კუთვნილებას.

ჩოხას ბრტყელ ზოლად ორსავე მხარეს ჩასდევს ამოქარგული ჯვრები თეთრი ვიწრო სირიფით, რომელსაც შუა ჰყოფს მასზე უფრო ვწოილი ზოლი, რომელიც გვერდით ჩასდევს და მთელი ჩოხის კალთებს ქობად ევლებად. ამ სურათზე ნათლად მოსჩანს ერთი მეორეზე მიწყობილი, გარდიგარდმო დალაგებული და ქეშად დაგეზებული თარგები. ყველა ეს თარგები ჩოხაზეა დაკერებული. თარგები ფერადფერადი ქსოვილისაა—წითელი, ყვითელი, (ისფერი, თეთრი, ნარინჯის ფერი და ყველა ეს ფერები მოხდენილად, შნოიანად და გემოვნებით არის შეხამებული.

ტაბ. III, 1 სურათზე გახლავთ ქალის შუბლთსაფენი. მას ამზადებენ ზოლიანი ტილოს ქსოვილისაგან. მისი სიგრძე $2\frac{1}{2}$ გოჯს უდრის და ბოლოში შალის ფოჩები აქვს ჩაკბილული, შიგ. ჩაქარგულია ყვითელ-ყვითელი ჩაკბილული კუწუბები.

შუბლთსაფენის შუაგულში ამოქარგულია ჯვარი, მისი კუთხეები კი ღილებითაა შემკული. შუბლთსაფენის ბოლოები კისრისკენ ეშვება. მის ქვეშ თავსდება ამაზე უფრო ვიწრო და მარტივი შუბლთსაფენი ყალბი ნაწნაეების დასამაგრებლად (იხ. სურ. 4.)

მე-3 სურათზე გამოხატულია ხევსურული ხელთათმანი. ეს ხელთათმანი მეტიმეტად თავისებური რამ არის. მას გარშემო მოვლებული აქვს კუწუბიანი ქსოვილი და ღილები.

განსაკუთრებით საგულისხმოა ამ ხელთათმანის გარშემო კუწუბად შემოყოლებული რკინის პაწია რგოლები (იხ. სურ. 9.)

ხევსურული ხელთათმანი ნამდვილი ფუფუნების საგანია. მას მუქ წითლად ღებავენ ან ენდროს ფერად და თავისებური ელფერი აქვს. ხელთათმანი აღმა-დაღმა და გარდი-გარდმო გვირისტითაა დაბლანდული, რაც მას სიმკვიდრეს და გამძლეობას ჰმატებს. ხელთათმანი შემკულია მძივებით და ღილებით.

მე-5 სურათი ხევსურულ წინდას წარმოადგენს. ხევსურული წინდა თებს მხოლოდ კოქამდე ჰფარავს. მას ქსოვენ წმინდა თეთრი ბაწრისას და შემდგომ ზედ აბლანდავენ სხვადასხვა სახეებს მუქი წითელი და ლურჯი მატყლის ბაწრით.

მე-6 სურათზეა ხევსურული დროშა ანუ ბაირალი. ხის ტარზე აცმულია ვერცხლის ბირთვი, რომელზედაც ზოგჯერ პაწია ვერცხლის ჯვარია ამართული და დროშის ტარზე ჩამოკიდებული სხვადასხვა ქსოვილის რამდენიმე ნაჭერი.

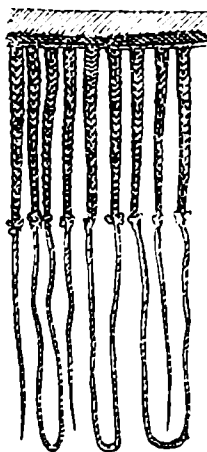
1

2

3

4

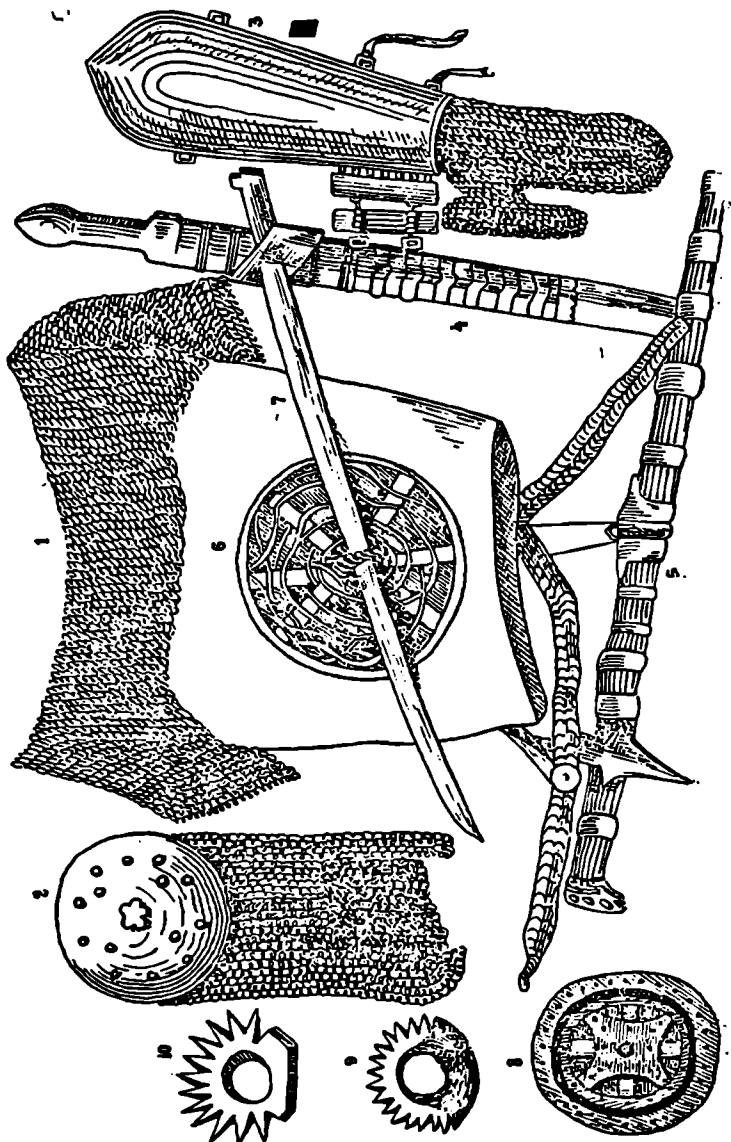
5

აქვე ვათავსებთ ძველებური ხევისურული იარაღის აღწერილობას, კეთიანი თოფის გარდა, რადგანაც იგი უკვე ხმარებიდან გამოდევნა თანამედროვე ხაზიანმა თოფმა (ვინტოვკამ) (ტაბულა IV).

ხევისურის შიპიარაღი- 1 სურათზე ჩაჩქანი ანუ წვრილთავალა. **ბა რადღეს აღწერილობით და მცირეობა-** სიგრძით $1\frac{1}{4}$ არშინი იქნება, სიგანით კი $\frac{3}{4}$ არშინი, თუ მხედველობაში ძივილებთ საშუალო მკერდის ზომას. ჩაჩქანი უამრავი წვრილი რკინის რგოლებისაგანაა შექმნილი, რომელთა საშუალო განი გოჯის ერთ მეოთხედს უდრის, რგოლები ოდნავ შეხნეჭილია და დაკავშირების ადგილას (კოტა შესქელებული.

რადგანაც ჩაჩქანის ეს რკინის ძეწკვები ყველა მიმართულებით მისდევს აღმა-დაღმა თუ გარდიგარდმო, ამის გამო თვითეული რგოლი ოთხ რგოლზეა დაკავშირებული, განაპირა მწკრივის რგოლები კი მხოლოდ მის ასწვრივ მდებარე რგოლებთან. ეს ჯაქვის პერანგი თავზე ჩამოცმით ჩაიცმება. ჩაჩქანის გული ჩაქრილია 5—6 გოჯის სიგრძეზე, საკინძის შესაკრავი მოთავსებულია კისერთან და იკვრება აშკის ხრიკაზე. საყულო შეიძლება მთლიანადაც შეიკრას და ნაწილობრივადაც, როგორც ამას საჭიროება მოითხოვს. საამისოდ საკმაოა, რომ ერთერთი მამალი ხრიკა რომელიმე დასწვრივ რგოლს მოსდოთ. ჩაჩქანის სახელოები ბოლოში 7 გოჯის სიგანისა იქნება, სიგრძით კი ისეთი მოკლეა, რომ მხრის ძვალს ნახევრობამდეც ვერა სწვდება. ჩაჩქანის კალთები იშვიათად თუ ერთდება. ჩაჩქანს მუცლის დასაფარავად წინა მხარეს აქვს ჩაქედილი სამკუთხედი, ასეთივე სამკუთხედი, მაგრამ უფრო მომცრო, ზურგის ძხრივაცა აქვს.

მე-2 სურათზე გამოხატულია ოდნავ გამოზნეჭილი ლითონის ქული, რომელსაც ჩაფხუტი ეწოდება. ჩაფხუტი სიგანით $3\frac{1}{2}$ გოჯი იქნება, სიმაღლით კი 1 გოჯი. ჩაფხუტი ოდნავ მოკალული სპილენძისაა და თხლად განკვეთილ ბირთვის ემსგავსება. ჩაფხუტს ყალამის ადგილას გაკეთებული აქვს გამოზნეჭილი სქელი როზეტკა ოდრიგალის მსგავსად მოხრილი და კუთხოვანი. მისი ზედაპირი მოფენილია ლილის მოყვანილობის ბურთულებით. თვითონ ტლანქი ნაოსტატარია, ალბად ხევისურულ სახელოსნოშია დამზადებული. ჩაფხუტის ყალამას გარშემო ახლო-ახლო დატანებული აქვს ნაჩრეტები, რომლებზედაც დამაგრებულია წვრილთავალა ჯაქვის ბადე, რომელიც თავს და კისერს ფარავს. ეს ბადეც იმგვარადაა ნაქედი, როგორც ჩაჩქანი.

6sb. IV.

სახის ქვედა ნაწილისათვის ჩაფხუტს დატოვებული აქვს ღია ადგილი 2 $\frac{1}{2}$ გოჯის სიგანისა და 2 გოჯის სიმაღლისა. ჩაფხუტი ნაწილობრივად მხრებსაც იფარავს. მკიდროდ დასახურად ჩაფხუტს ორსავე მხარეს გამობმული აქვს ნიკაპის ქვეშ შესაკვრელი მაგარი თასმა.

მე-3 სურათზე გამოხატულია მარტივი სახის სამკლავე. ეს სამკლავე რკინისაა და ორსავე მკლავზე იხმარება.

მის შორთულობას შეადგენს ან ზედნატყეცი ქანდაკებანი და მაშასადამე გაძოზნეჭილი, ან შიგ ნაქდევნი და მოფარაყებული საწებები. სამკლავის შიგნითა პირი გლუვია, ზედაპირს კი ზოგჯერ დასწერივი ხაზები ჩასდევს კდევით, სამკლავეს ბოლოში შიგნითა თუ გარეთა გვერდის მხრიდან წანამატი აქვს ჩაქსოვილი მაჯის დასათარავად შესაკრავით, რომლის საშუალებითაც სამკლავესთან გადაბმულია აგრეთვე წვრილთვალას ხელთათმანი. ეს წამატებული ხაწილი ან სამკლავეზეა შექედილი ან კიდევ წვრილი ანჯაძებითაა გადაბმული. მაჯის დასათარავი ნაწილი ორ მოგრძო ლითონის ფირფიტისაგან შესდგება. სამკლავეს თავსა და ბოლოს დატანებული აქვს ბალთები და ტყავი მკლავზე დასაძაგრებლად. ბოლოზე ჩატანებული აქვს ლითონიავე თათმანი. თათმანს ახადებენ ორთა წვრილთვალა რკინის რგოლებისაგან, როგორც ჩაჩანს, ზოგჯერ კი თათმანი ცალწვერა მავთულისა იქედება. თათმანს სარჩულად უდევს მწვანე ფერის მსხვილი მავთლის ნაქერი. წვრილთვალას ორძაგი თათმანის განაპირა რგოლები წვრილთვალას რგოლებზე მაგრდება, ისე რომ ეს ჯაჭვის თათმანი ხელზე კი არ ჩაიცნება, არა-ედ ხელის ზურგს ეუარება.

ყოველი ხევესური მუდამ თან ატარებს ორპირლესულა ხანჯალს, დაკვრითი და ძვერებითი კრილობის მისაყენებლად. ამას გაოდა ხევესურები ორგვარ დაშნას ატარებენ. ერთი სწორა ხანჯალივით, ცხლოდ ცარპირლესულა და ყუიანი. მისი პირის სიგრძე 11 გოჯს აღწევს, სიგანე კი სამი გოჯიც არ იქნება. ყუის სისქე ბოლოსკენ თანდათან თხელდება და ბოლოში ერთი მერვედი დიუმი იქნება. დაშნის ტარი ტლანქი ნამუშევარია, ან რკინის ან ძელისა. თუ ძელისაა, მაშინ ხმლის ტარი შუაზე გადახერხილ ძელის ორი ფირფიტისაგან (კოტასაგან) შესდგება. როგორც ხმლის ტარი, ისე ქარქაშიც შემკულია მრავალი თითბრის ბალთებით, ზოგი შიგ ნაქდევნი, ზოგი დაკავშირებული და მეტად ტლანქი ნამუშევარი: ამავე ხასიათისაა მისი შორთულობაც—სიგრძეზე მწყობრად მიმდევნო ხაზები, პაწაწუნა წერტილები, რგოლები და სხვ. (იხ. სურ. 4, 5).

ქარქაში ხისაა, ხოლო გარედან გადაკრული აქვს ჯოუქნელი, ხამი ტყავი, ხშირად თავიდან ბოლომდე თითბრის სალტებით შექედლი.

ამ სწორსა და კუდალა დაწნასაც ქამარზე იკიდებენ ისევე, როგორც მოგრძო და ოდნავ მოხრილ ხმალს. ქამრის ზედაპირი ტლანქი ნამუჭევარი ბალთებითაა შემკული, როგორც სჩვევიათ კავკასიის სხვა ერებსაც. საჭიროა დაუმატოთ, რომ გრძელ ხმალს იმაგრებს აგრეთვე მხარილღივ გადატარებული ტაევის თასმა. კუდალა დაწნა-კი მხოლოდ ქამარზეა ჩამოკიდებული. ხვესურული ხმალი ოსმალურ ხორასანს (ფალაშს) სოგვაგონებს, თუმცა იმაზე უფრო ნაკლებაა მოხრილი, ხმლის ტარს გარდიგარდმო დატანებული აქვს ბლაგვწვერიანი რკინა, რომ ხპარების დროს ხელი ხმლის პირისკენ არ დასხლტეს. ხვესურული ხმალი საერთოდ ამითი განსხვავდება ჩვენს ქვეყანაში ხმარებულ ხმლებისაგან, რომლებსაც ტარი სხვაფრივ მარჯვე სახმარებელი აქვთ, მაგრამ ძაინც შეიძლება დაქნევის დროს ხელი ხმლის პირისკენ დასხლტეს.

შემდეგია ფარი, რომელიც მორგვალეებულ რკინას წარმოადგენს, შიგნიდან კი მას სარჩულად უძევს ძაგარი, სქელი ტყავი. ამ მობოკვილ რკინას გარს შემოყოლებული აქვს წვრილი რკინის სალტე ნახევარ დუიმის სიბრტყისა, რომელიც უაძრავი წვრილი ლურსმებითაა მიქედილი და ლურსმის წვეროებიც შიგნითევა შებრუნებული. (იხ. სურ. 6, 7, 8).

ამ სალტის შიგნით $1/2$ —2 დიუმის მოშორებით მისდევს მეორე რკინისავე სალტე ლურსმებით შექედილი. შუაგულში ჩამჯდარი აქვს ოთხკუთხი რკინა, რომლის ხაპირებიც შიგნიდაა შეზნექილი, მისი კუთხეები გადაქიმულია და ტყავზეა მიმაგრებული. ტყავზე, მეტი სიმკვიდრისათვის კიდევ ორი რკინის შიბია გარდიგარდმო და აღმა-დაღმა ლურსმებით დამაგრებული, რკალის შუაგულში გადაჯვარადინებული და ფარის კიდევებზე მიმაგრებული. ფარის შუაგულში მოთაესებულია მოზრდილი გამოზნექილი რკინის ბუშტი ნახევარ სფეროს მოყვანილობისა.

შულა ოთხკუთხედს კუთხეებში დატანებულია აქვს რკინის პატარა ანჯამები, რომელიც ფარშია ჩასმული, ამ ანჯამებზე მაგრდება ტყავის სახელური. სახელურს ხამი ტყავის თასმისას გრებენ. ორი ასეთივე ანჯამა დამაგრებულია ფარის ზემო ნაწილში, რომელზედაც გამობმულია გრძელი ტყავის თასმა, რომლითაც ფარს მხარილღივ იკიდებენ.

საცერული. ეს არის რკალივით მოხრილი ბეჭედი 1—2¹/₂ გოჯის სიგანისა. საცერულს ჩვეულებრივ რკინისას აკეთებენ, თუმცა სპილენძისა და რკალისაც გვხვდება. (იხ. ტაბ. III, სურ. 9, 10).

საცერულის შიგნითა მხარე ზოგჯერ ვიწროდ მომრგვალებულია, ზოგჯერ კი სწორკუთხოვანი წანამატით ბოლოვდება. ამ საკრივო ბეჭედს საცერულა მისთვის ეწოდება, რომ ცერის თითზე ატარებენ. საცერულის ზევითა ნაწალი, მთელი ბეჭდის სამი მეოთხედი, ბასრი კბილებითაა დაფარული. ჩხუბის დროს საცერულიან ხელს მუშტად კუმშავენ.

საცერულისაგან მიღებულ ნაკაწრს თუ დაეაკვირდებით, ვნახავთ, რომ საცერულის დარტყმა ორნაირი სკოდნიათ: პირველ შემთხვევაში, დამრტყმელს თუ მიზანში ამოულია სახე, მაშინ საცერულიანი მუშტი ისე დაირტყმება, რომ შუბლი ჩამოკაწროს და ცხვირი გახეთქოს; მეორე ნაირი დარტყმით კი საცერული ხედება უურის ძირას და ლოყაზე გადაქანდება.

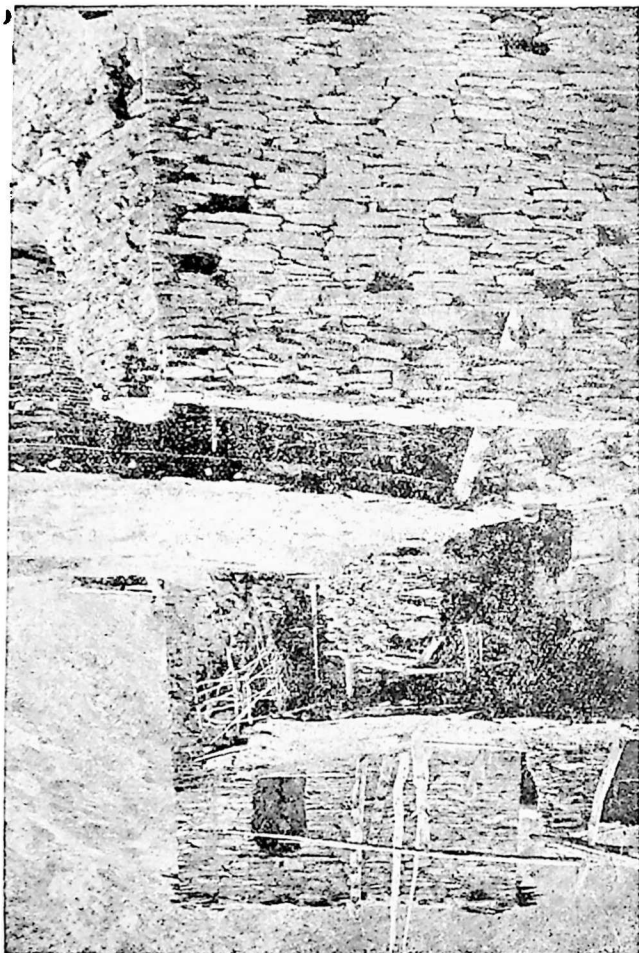
საცერულს ხევისურები ხმარობენ მაშინ, როდესაც ჩხუბი მოუვით გადამტერებულთან და არა მესისხლესთან. ხევისურების გაგებით სულ სხვაა, თუნდაც უბრალო მიზეზით გამოწვეული გადამტერება და ჯავრის ამოყრა და სულ სხვაა შურის ძიება, მესისხლეობა. საცერულს ხმარობენ მხოლოდ ჯავრის ამოსაყრელ ჩხუბში, რომ მოპირდაპირეს ნიშანი დააჩნიონ.

ხევისურების ბინა. ხევისურების სიბეჭავეს და უქულტურობას მათი საცხოვრებელი ბინები და მათი მდგომარეობა ადასტურებს.

ეს ბინები ისეთი ბნელია და ვიწრო, რომ შეუჭრვეელი ადამიანი ვერას გაარჩევს და დიდხანს ვერ გასძლებს შიგ. ხევისურების შენობები სიპი ქვის ყორეს წარმოადგენს (იხ. სურ. № 13), რომელშიაც სინათლე მხოლოდ ბანის ერდოდან ჩადის, იგივე ერდო ეწევა სამქვეარტლე მილის (ბუხრის) მაგიერობასაც. შეიძლება ზოგჯერ კედელში სადმე დაატანონ პატარა საარკმელი. სახლის შუა გულში ძვეს მოზრდილი ქვა, სადაც ხევისური ცეცხლს ანთებს. ეს არის კერა. კერაზე იწვის წივა (ან ქურთი), რომელიც მწეავე სუნს აყენებს ხევისურის ქონში. იმავე სახლში, ტყლუშურით გადალობილის იქით ხევისურს ძოთავსებული ჰყავს შინაური საქონელი, რის გამოც სახლში ერთავად სუნი ტრიალებს. ამავე დროს ახლად ნაშობ ბატკანს თუ ხბოს თავისთან ამყოფებენ საცხოვრებელ განყოფილებაში.

მიუხედავად ასეთი ანტი-ჰიგიენური პირობებისა, ხევისურებში ზშირად შეხვდებით ღრმად მოხუცებულ ადამიანებს.

ჩვენი მოგზაურობის დროს სოფ. კვირიწმინდაში მოგვეგება კარ-
ნაგი და მხიაოული მოხუცი თორღა გიგაური 107 წლისა, რომელიც
ჯერ კიდევ თვითონ სნაეს და კირნახულსაც თვითონ აიკრეტს თურმე

სურ. № 14. ბევსურების ბინა.

თორღა მოგვესალმა:

— მობრძანდით მთავრობის ხალხო!

სოფ. კიძლაში გავესაუბრეთ მოხუც გაბური აშაისიძეს, რომელიც 120 წელს გადაცილებული იყო, მაგრამ ისე ყოჩაღად იყო, რომ ყველა საოჯახო საქმეს თვითონ უძღვებოდა.

იმისდამიუხედავად, რომ საღი ჰაეის წყალობით ხეესურეთში ისეთ ხნიერ ადამიანებს ვხედებით, როგორც თორღა გიგაური და გაბურია, რადღეს მიერ მოყვანილი 1873 წლის სტატისტიკური ცნობები 1928 წლის ცნობებთან რომ შევადაროთ, ნათლად დაეინახავთ, რომ ხეესურეთის მოსახლეობა კი არ მატულობს, არამედ კლებულობს.

ამრიგად, 55 წლის განმავლობაში, — 1873 წლიდან 1928 წლამდე, ბარისახოს თემის მცხოვრებთა რიცხვი 577 სულით, ესე იგი 31" ო შემცირებულია. თითქმის ასეთსავე სურათს ვხედავთ ხეესურეთის სხვა რაიონებში.

ხეესურეთის მცხოვრებთა რიცხვის შემცირების ხელშეწყობის მიზეზები ხეესურეთის მცხოვრებთა შემცირებას ხელს უწყობს არა ხელსაყრელი და ხშირად ფიზიკურად აუტანელი პირობები, მაგალითად: საცხოვრებელი ბინის ანტისანიტარული მდგომარეობა, ქალის აუტანელი ფიზიკური შრომა, დედათა წესის და მშობიარობის დროს სამრეელოში *) მოთავსება, რომელსაც ზამთრის საშინელი ყინვების დროსაც კი არ ათბობენ, რის გამოც ხშირად მშობიარეც და ახლად შობილიც იღუპებიან.

ხეესური ქალები ხშირად ხელოვნურად აჩერებენ დედათა წესს სხედასხვა შხამიანი ბალახის წვენის მიღებით. ასეთ საშინელებას ინიჭომ მიმართავენ, რომ მუშაობის გაგრძელების საშუალება და ოჯახში და საზოგადოებაში დარჩენის უფლება ჰქონდეთ.

ასეთი პირობები კი იწვევს ქალის ორგანიზმის დასუსტებას, სხედასხვა ქალური ავადმყოფობით დაუძღურებას, რაც ხშირად სიკვდილით მთავრდება.

თუ ამას დაუმატებთ ხელოვნურად მუცლის მოშლას ქალის გათხოვების პირველ სამ წელს და სისხლის აღების წესს, რომელსაც ჯერ კიდევ ღრმად აქვს ფესვი გადგმული, ჩვენთვის აშკარა იქნება, თუ რატომ მცირდება ხეესურთა რიცხვი.

*) სამრეელო — ადგილია, სადაც ხეესურების ქალები და დედაკაცები იმყოფებიან დედათა წესის და მშობიარობის დროს.

ხევსურების სოფლებისა და საზოგადოებისა, სადაც ნაჩვენებია თუ რამდენი კომლი და სული იყო 1873 წლის ცნობებით და რამდენია 1928 წლის აღწერის მიხედვით

1. ბარისახოს თემი ხევსურეთის არაგვის უარგლაგში

1873 წ. ცნობები რადდესიდან	რამდენი კომლია	1928 წ. ცნობები—ორივე სქესის მცხოვრებთა რიცხვი	რამდენი კომლია	შენიშვნა
1. ბარისახო .	39	111	28	
2. აქუშო	26	88	16	
აკე	18	51	13	
4. აჩება .	4	19	6	
5. ბობქვილო*)	20	41	8	*) სწორია ბოქვილო
6. ბუჩქურთა	20	42	10	
გველეთი	13	59	14	
8. დათვისი	39	100	26	
9. ქობულო	11	32	8	
10. მოწმოვო*)	19	86	26	*) მოწმო
11. ოხერხევი	10	30	8	
12. საბერწე	5	27	6	
13. საშილე*)	8	12	3	*) საბილე
14. უკანაფხო .	27	49	12	
15. კალა*)	10	33	9	*) კალა—კალის სოფელი ერთი და იგივეა
16. ჩირდილი .	36	81	16	
სულ შამაკაცი 723. დედაკაცი—718	1441 სული ორივე სქესის	484 სული ორივე სქესის	209 კომლი	

ხევსურების ჩამორჩენილობა იქამდე მიდის, რომ ისინი დარწმუნებული არიან, რომ თუ ვაეიშვილებს სხვადასხვა ნადირის სახელს უწოდებენ, ისინი დიდხანს იცოცხლებენ, რადგან, ხევსურების წარმოდგენით, წმინდა სულები არ მოინდომებენ საკმე იქონიონ მხეცებთან, ხოლო რაც შეეხება ბოროტ სულს, მას მხეცი ადვილად გაუმკლავდება და თავის სეხნიას გადაარჩენს. ახალგაზრდობას, რასაკვირველია, ეს არ სწამს, მხოლოდ მოხუცები კი ღრმად არიან ამასში დარწმუნებული.

ამ რწმენის შედეგად ხევსურეთში ასეთი სახელები გვხვდება: ვეფხვია, ნადირა, დათვია, მგელია, მგელიკა, ძაღლიკა, ლომია, ტუოია, კურდღელა და სხვა.

თ ა ვ ი მ ე ო ტ ხ ე

მცხოვრავთა საჩივარ- წიგნი. მიწადმოქმე- დება

მიწა (ნადელი), რომლითაც ხევსურები სარგებლობენ, მეტად მკვირე და უნაყოფოა. გარდა ამისა, ისეთ მაღალ მთის ფერდობებზეა, რომ ძალიან დიდ მოვლას და დროს მოითხოვს.

რაც უფრო მოუხერხებელ ადგილასაა ნადელი, მით უფრო მეტი შრომა და დრო სჭირდება დაამუშავებლად. ამიტომ ხევსურები თავის მიწის სიდიდეს ანგარიშობენ ანუ ფართობის მიხედვით, არამედ დროთი, რომელიც მის დამუშავებაზე იხარჯება. 10—20 დღის საძუწაო მიწა უდრის მხოლოდ 2—5 ჰექტარს. ასეთი წვითა და დევით მოყვანილი მოსავალი ხევსურის ოჯახს ძლიერ აკმაყოფილებს.

პირაქეთ ხევსურეთში გვხვდება: ქერი, შერია, უგრეხელა და კვავი, ბარისახოს რაიონში—ნაწილობრივ ხორბალიც (იფქლი), პირიქით ხევსურეთში—ქერი, შერია, კვავი. ბოატხეულიდან ხევსურეთში მხოლოდ კართოფილია.

ხევსურეთში ჯერაც არ ჩატარებულა მიწადმოწყობა, აქ ისევ მამაპაპური მფლობელობაა. საძოვრები, სახნავები და სათიბები ძველებურად ნაწილდება.

დამახასიათებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ხევსურეთიდან კახეთში და სხვა კუთხეებში დასახლებული ხევსურები ახლაც კი სარგებლობენ და იჯარას იღებენ იმ მიწებიდან ($\frac{1}{3}$ მთელი მოსავლისა), რომელიც ოდესღაც მათ მამა-პაპას ეკუთვნოდა და დღეს მეზობლები საზიაროდ ამუშავებენ.

ჩვენ შევძელით შეგვეგროვებინა ცნობები ისეთ პირებზე, რომლებიც სხვაგან მოსახლეობენ, ხოლო ხევსურეთში დარჩენილი მიწები მათ იჯარით აქვთ გაცემული ადგილობრივ მცხოვრებლებზე.

მთიან ხევსურეთში მეტად მკვირე ხვნა-თე-
მესაქონლეობა. სვისათვის გამოსადეგი ადგილებია და, რაც არის, ისიც ისე მწირია, რომ მისი დამუშავებაც კი არ ღირს. ასეთ ადგილებში მცხოვრებნი მესაქონლეობას მისდევენ, რადგან აქ მეტად ბევრი ალპიური საძოვრებია, და აქაური ხევსურის სიმდიდრე და კეთილდღეობაც იმით გაიზომება, თუ რამდენი სული ძროხა ჰყავს მას.

სურ. № 14.
ბევსურის ოჯახი.
დიასაალისი პრიმიტიულ მოწყობილობით (სადლობელი)
აზხადებს კაუაქს.

ხევსურული ძროხა ადვილი მოსაყვლეელია და ყოველგვარი პირობების ამტანი. დღიურად იძლევა 15—50 კიკა რძეს, რომელიც მეტად სქელი და ნოყიერია.

სამწუხაროდ ჯერ კიდევ ხევსურეთში რძის ნაწარმოების დამუშავება ხდება მამაპაპური საშუალებებით (იხ. სურ. 14), მაგრამ ჩვენ დარწმუნებული ვართ იმაში, რომ—ამ მივარდნილ წიაღშიაც, როგორცაა ხევსურეთი, სეპარატორიც ჩქარა მოიკადებს ფებს და გასდევნის მეურნეობიდან ძველ „სადლობელს“.

ძროხას ისეთი დიდი მნიშვნელობა აქვს ხევსურეთში, რომ თითქმის ფულის ადგილს იკერს, რადგან ყოველგვარ კეთილდღეობას და ავლადიდებას ძროხით ზომავენ.

სავაქრო და სხვა ეკონომიური ურთიერთობა ძროხით ფასდება, მაგალითად, როცა თარდაგს ყიდულობენ, იმაში 2—3 ძროხას აძლევენ.

ხევსურთა სიმდიდრის განსაზღვრა ასე შეიძლება: ლარიბის მეურნეობა შეფასებულია 3—4 ძროხად, საშუალოსი 7—8 ძროხად და კულაკისა—20 და მეტ ძროხად.

მეძროხეობის გარდა ხევსურეთში მისდევენ მეცხვარეობასაც, რომელსაც ეკონომიური მნიშვნელობა მხოლოდ ხევსურეთის შინაცხოვრებაში აქვს (რძიდან ყველის დამზადება, მატყლიდან—ხევსურული შალის, ტყავიდან—ტყაპუკების, გუდანურების). ხევსურეთიდან ცხვარი გარეთ არ გადის გასასყიდათ.

ხევსურეთში მეცხვარეობის საგრძნობლად განვითარება შეუძლებელია, რადგან ცხვარს საზამთრო საძოვრები სჭირდება, რომელიც ხევსურეთში არ გააჩნიათ, ხოლო ჩრდილო-კავკასიის საძოვრებით სარგებლობა ხევსურებს არ შეუძლიათ აქამდის აღმოუფხვრელ სისხლის აღების წესის გამო ინგუშებთან.

ნადირობა.

ხევსურები ნადირობასაც მისდევენ.

ხევსური დახელოვნებული მსროლელია. ამიტომ უყვარს მას ამ ხელოვნების გამოჩენა. ხევსური მარტო თავის გასართობად, სვარჯიშოდ ნადირობს. იქ ნადირობას მხოლოდ პირადი გართობის ხასიათი აქვს.

ხევსურს უყვარს თავისი სიმარდისა და გაბედულობის გამოჩენა. ნადირობა მისთვის ღრდი ვაჟკაცობაა, სადაც ათასნაირი საფრთხე მოელის გულად მონადირეს, როცა ის ჯიხვზე ნადირობს. ფრთხილ ნადირს კაცისათვის მიუვალი ადგილები უყვარს საცხოვრებლად.

ნადირობის მეტად ლამაზ და ცოცხალ სურათს იძლევა რაფ.

ერისთავი თავის „თუშ-ფშავ-ხევსურეთის ოლქის შესახებ ნაწერებში“*).

„იქ, მიუვალ სალ კლდეებზე, სადაც ჯიხვი ბუდობს, სანადიროდ მიდის ორი ან სამი გაბედული მონადირე. ხან მათ ისეთ თვალმიუწდომელ სალ პიტალო კლდეებზე უხდებათ ფოფხვა, რომ სიკოცხლე მათი მაშინ ბეწვზე ჰკიდია“.

„არის შემთხვევა, რომ მონადირე თავბრუდამხვევ სიმაღლეზე მიდის და უცბად ბილიკი იკარგება, სწყდება. მაშინ მას მხოლოდ ისლა რჩება, რომ კლდეში ხანჯლით საფეხურები ამოსჭრას ფეხის მოსამაგრებლად, სანამ ისევ ბილიკს მიაგნებდეს. ამ საშინელ ბილიკზე სიარული უფრო ძნელი და სახიფათოა, ვიდრე ჰაეროსტრატით ფრენა. აქ, მიუვალ ადგილებში ბილიკი სამი გოჯის სიგანისაა, ერთის მხრივ—კედელივით აყუდებული სწორად ჩამოთლილი კლდე, მხოლოდ მეორე მხარეს თვალთუხილავი უფსკრული. ერთი უხერხული მოძრაობა—და სულიან-ხორციანად დაიკარგება მონადირე...“

„როცა ჯიხვის კვალს მიაგნებს მონადირე, თოფის მანძილზე შორდება. ჯიხვისთვის იგი სტოვებს უფრო განიერ ბილიკს, რადგან თუ ის ასე არ მოიქცა და ჯიხვს გასაქცევი ადგილი არ ექნა, დამფრთხალი ჯიხვი ისეთი სიძლიერით გაეჭანება და ისე მძლავრად ჰკრავს მონადირეს რქებს, რომ უფსკრულში გადასჩხვან...“

„ჯიხვის ტყავი ხვდება მას, ვინც მოჰკლა, რქებს სამლოცველოს სწირავენ, ხორცს კი თანასწორად იყოფენ ნადირობის მონაწილენი“.

ზედმეტად არ მიგვაჩნია, რომ აქვე ნოვოყვანოთ ზოგიერთი ხალხური ხევსურული ლექსები, რომლებშიაც საუცხოვოდ არის დახასიათებული ჯიხვზე ნადირობა*)

ჯიკვს.

- ჯიკვო, გუნებით მძიმეო, კლდიდამ რამ გამაგიყვანა?
ვაეკაცმა პირ-შიშველამა სათავე წამაგიარა;
მშვილდმა მაგ შენი რქისამა დაგქება, დაგათხრიალა;
ისარმა კილო-წითელმა ილლია გამაგიარა;
- 5 გულს მაგხვდა, მუკლსა გიწივა, მუკლ დადგა, ველარ იარა.
ჯიკვო საჯიკვის გორზედა, გასწიე, თორე თენდება,
გზას გიზის მენადირეი, სიცივისაგან კედრება.
ჯერ ვერ ას გათენებული, ნისლის კოტორი დაგედვა,
მაგრიდეს ნისლის კოტორთა, ცეცხლის გირკალი მაგება.

*) იხ. გაზეთი „Кавказ“ 1854 г., № 50.

*) პრ. ა. შანიკე „ქართული ხალხური პოეზია. I ხევსურული გვ. 201, 204, 207

ჯიკვსე ნადირობა.

ამაკე, მთვარის ნაღო, ამიანათე კლდესაო
ჯიკვთ რო გაიგან მწვანელი, — დღისით სიმაგრეს წვესაო.
გზას უკრავს მენადირეი, ღამეს გაატანს ბნელსაო.
გათენებისად შაუკრავს გადასაკედსა წვერსაო.

- 5 ჯიკენი საწოლთკე წასვლასა იგებენ სისკრის შუქითა,
ქუჩს სძოვენ თვირთელიანსა, მიდიან წყნარის ბიჯითა.
როსაც წვერს დაეჯრებიან, გული უცხრობს შიშითა:
„ვა, თუ გზას გვეჯდას მოყმეი, ქვიშა შავლებათ სისხლითა!“

- 10 გაძრივლდა დილის ნიაფი, ჩამახყიყინებს კლდესაო.
შაგიტყვა, მენადირეო, კყიტინებს, უცემს ფეკსაო.
გასწივა სალის კლდისკენა, აღარ ენდობის წვერსაო.
ყინვარში შენი შიშითა მშიერ აღამებს ღღესაო.

- ჩახენა მენადირემა, შამაიჯენჯა გულია.
სიცივისაგან გავკერდი ჯიკვების მაცადურია.
15 რა დაეკლების? — ამბობდა, — სალს კლდეში გადასულია.
კელთ აქვის თოფი-იარალი, რა კარგა დამზადულია!

- ახლა მშვიდობით წამიხვე. ჯიკვო, კლო რაღა გგულაო?
გიშველა დილის ნიაფმა, ახლა ცალია ვბრუნაეო.
კიდე ჩამახოლ ლიხზედა, ეგრ კი ვერ წახოლ სრულაო.
20 გულ რო გახქონდას ტყვიასა, სულს ღლეედა, ამაშქუნაო.

სისხლი(თ) ძღებოდენ ყორნები, ხყევდან სიკვდილის კმაზედა.
პირ-იქით ვეთელეზოდით სხვას მენადირეს გზაზედა,
მოყმესა პირ-შიშველასა მავხყევით თოფის კმაზედა.
ჯიკვო, ყინვარში ნაზარდო, შაძაგყოლია კვალზედა.

- 25 საწყალო მენადირეო, ვის აქე წვალემა შენია?
შაკდომა გინდა (რას იქამ?), საცა ყინვიან წვერია,
გამათბრა თაჯის საწოლსა, ღამე რო იყვას ბნელია,
კლდის ძირში გიგავ ლოგინი, კლდის ნაწვეთ ჩამაგდენია.

30 ძილს გიკრთობს ქვიშის წკიალი, გულჩი დარდი გაქვ მტრისაო,
გვერდს გიწევს შენი ბერდენკა, რკინას გულს იხვევ გრილსაო,
კელი გიკიდავ ზატორსა, იმედ გაქვ როგორც ძმისაო. /
ცალკ სიცივე გაღონებს, გმინს გააყოლებ გმინსაო.

შულამემდი რო გეძინას, მემრ დაძინება ძვირია,
დაგიყუდების გვერდები, ქაუხის ქვიშა გრილია.
35 საგათენებლო მასკვლავი გორის პირ გადახრილია,
მიზღვეს ქვიშაზე სარტყელი, ჯიკეების გადაქრილია.

წადი, შასწუხდი დედაი, გმინს გააყოლა გმინია.
რაად სწუხდები, დედაო? თაოდაც უფერ ქირია.
ომი რო ნახას თვალითა, პირში დაშჩების ღმინია.
40 ფეკი ვერ წავა ცოცხალი, მტერ გზაში შამაყრილია.
მელექსეს თუ რას იკითხავთ, გრანჯაის გამათქმულია.

მენადირის ხიფართი.

ოკერო ჩვენო ტერლაო, მიჯნაო ქისტებისაო,
წინიღგე ძალით ნაქერო ჩვენების ვაეებისაო!
შიბ-წვერო გასაკედაო, მაგლილო ჯიკეებისაო!
პირ-იქითისკე შავ-წყალო, ფერი გძე სიმაჯრისაო.
5 გარმადის არხოტივნები, სანადიროო სხვისაო.
შამაგირეს, შავ-წყალო, ბოლოო გორებისაო.
გიგიაშ და აღუამ ფერი დაიდვეს მგლისაო.
მკარზე სხავ ბერდენკაები, ჯარ უწყოვ გილდებისაო.
მაგაწიოკნესთ, ჯიკეებო, არ დაგიფერესთ სხვისაო.
10 ჩემსამც მათუა დამწყევსა ხიფართი ეშმაკისაო!
ამხანიგს თოფი მოუხვდა, დღე დადგა ცოდო-ბრლისაო.
მარტიათი აღუა დასანანები მტრისაო.
ნადირ კი არ მალგონდების, ავდებს გულისგან გმინსაო.
ოღინათასა გიგიას გული ზღებივო ქვისაო, —
15 იქავ თოფევედა-ნადირთა, ვითამ სრუ არა სქირსაო.
მამრჩალან რა-კელს ალაგსა, შავ-წყალ, ი წვერის ძირსაო.
ზედ ესწრობოდა ლამეი, ხანია ბნელებისაო.
ეგრე ითრევენ ერთ-ურთსა, დედა რო თავის შვილსაო.
მამრჩალან ველი-ველადა, ებ ვერ უპოვნავ კლდისაო.
20 გათენებს ტალიკანაი, დიდო ლამეო სთელისაო.
ამაკე, ნულარ ლგვიანობ, სისკარო თენებისაო!

მაგივას ცის-პირ-ძვრისადა, სოფელო ქისტებისაო..

ამაგის მალექსებელი საბოსლოს კარჩი ზისაო,
კელჩი უქერავ ფანდური, ლექსებს ადვილად თვლისაო..

25 სალექსო გამამიტანეთ თითო გილდ ხაზინისაო.

ხევსურეთში, როგორც უკვე ზემოთ იყო აღ-
მუხარნოების ფორმა. ნიშნული, გაცვლითი, ნატურალური სახეა
მეურნეობის, რადგან ხევსურეთი ჩამოშორებულია მსხვილ სავაჭრო
ცენტრებს და ეს კუთხე, რასაკვირველია, არ შეიძლება კაპიტალიზ-
მის გავლენის ქვეშ მოხვედრილიყო, რადგან თვით მოსახლეობას არ
აქვს მოთხოვნილება სამრეწველო ხასიათის პროდუქციაზე. ამიტომ იგი
განაგრძობს ძველებურად.

მე-XIX საუკუნეში ხევსურეთის მეზობელ ადგილებში გზატკე-
ცილების გაყვანამაც კი ვერ შესცვალა გაცვლითი მეურნეობა, იმ
დროს, როცა ზედმეტი ნაწარმოები იქნა გატანილი ტფილისის და
სხვა ქალაქების ბაზარზე.

ხევსურეთში შეტანილი ფული თითქმის უძრავად დევს, რად-
გან შიდა ხევსურეთში ალებ-მიცემობა ფულზე არ სწარმოებს.

ხევსურეთში იარაღის ან სპილენძის ქურკლის და რკინის ავე-
ჯის შეტანა ისე მცირეა, რომ არც ეს ჰქმნის დაგროვილ თანხის
ბრუნვას.

ასე რომ აქ ფული სავაჭრო ურთიერთობაში არსებით როლს
არ თამაშობს, ის მხოლოდ ხევსურების მცირე რიცხვის სიმდიდრის
გამომხატველია, რომელნიც ლარიბებზე ბატონობენ.

თავი მეხუთე

ზავსურების რელიგიური-სოციალური შეხედულებანი. ხევსურების სარწმუნოებას და რელიგიურ ადათ-ჩვეულებას თუ გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ იქ ერთი მეორეშია შერეული ქრისტიანობა, წარმართობა და მაჰმადიანობა.

ხევსურები დღემდე თავყვანსა სცემენ ქრისტეს, „ქალწულ“ მარიამს, ანგელოზებს, მაგრამ ამავე დროს აღმერთებენ ბუნების ძალებს და სამლთოსაც სწირავენ მათ („ადგილის დედა“ და სხვა,) მაგრამ მათ ჯვარის საიდუმლო ძალა იმდენად ძლიერ სწამთ, რომ ეს არის მათი სარწმუნოების და ხატის სიმბოლო.

მაგრამ ფრიად საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ხევსურებს დიდათ მიაჩნიათ ისეთი დიდი ქრისტიანული უქმე, როგორიც არის კვირა დღე და სავალდებულოდ უქმობენ ამ დღეს, მაგრამ დიდ დანაშაულობად სთვლიან აგრეთვე მაჰმადიანთა პარასკევისა და ებრაელთა შაბათის გატეხას. ეს დღეებიც სავალდებულო უქმებად ითვლება ხევსურეთში, თუმცა ასეთ უქმე დღეებში ხევსურებს ცოდვით არ ეთვლებათ ქვრივ-ოხერისა და ობლების მიწის დამუშავება და საეკლესიო (ხატის) მამულზე მუშაობა; ხევსურეთში საერთოდ ძალიან გავრცელებულია უმწეო და ქვრივ-ობლის დახმარება.

ხევსურეთის ასეთი სარწმუნოებით განცვიფრებულია პოეტი რაფიელ ერისთავი და ასე სწერს: „საიდან შემოვიდა ხევსურეთში კურდღლის ხორცის აღკვეთა სომხებსავე, რომლებთანაც მათ საერთო არაფერი აქვთ? ან რისთვის უქმობენ ებრაელების შაბათს? ან ვინ ჩააგონა მათ ღორის ხორცის აღკვეთა, თავის პარსვა, მრავალცოლიანობა, რაც მაჰმადიანებს სჩვევიათ, მით უმეტეს, რომ ხევსურებს ასე სძულთ და ეზიზღებათ ისინი?“ („Кавказ“ 1845 г. № 45): მართალია, ხევსურები მრავალცოლიანობას ამჟამად ისე აღარ მისდევენ და სულ ორიოდე ასეთი შემთხვევა თუ არის აღსანიშნავი. 1928 წელს ასეთი შემთხვევა მხოლოდ 4 იყო მთელს ხევსურეთში. ხევსურს მეორე ცოლი მოჰყავს პირველი ცოლის სიცოცხლეშივე და უსათუოდ მისი დასტურით, უკეთუ პირველ ცოლთან ხანგრძლივი ცხოვრების შემდეგაც მეგვიდრე არ მიეცა. ასე რომ მეორე ცოლის შერთვა ხევსურს მხოლოდ პირველი ცოლის ნებართვით შეუძლია და ისიც მაშინ, თუ პირველი ცოლისაგან ვაჟი არ შეეძინა.

ჩვენის აზრით ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს ის მოვლენა, რომ ხევსურეთში ასე მკიდროდ არის ერთმანეთში გადანასკული სხვადასხვა სარწმუნოებრივი ადათ-ჩვეულებანი. მით უმეტეს, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ პირიქით ხევსურეთის მოსახლეობა სხვადასხვა ეროვნებათა შერეულ შთამამავლობას წარმოადგენს; ამავე დროს ანგარიში უნდა გაუწიოთ მეზობელ ინგუშებისა (ქისტების) და ჩეჩნების გავლენას აღმოსავლეთიდან დაღესტნის მხრივ, ხოლო სამხრეთიდან კი შედარებით კულტუროსანი საქართველოს გავლენას.

თვითონ ხევსურების ჩაცმა-დახურვა და მოკაზმულობაც, მეტადრე სარწმუნოებრივი ადათ-ჩვეულების სხვადასხვაობანიც გვაფიქრებინებს, რომ ყოველივე ეს შერეული ეროვნული და სარწმუნოებრივი რწმენისა და ზნე-ჩვეულების ნაშთებია.

იმ მიზნით რომ, პირშეუცვლელათ და წმინდათ ჰქონოდათ დაცული და შენახული ყველა ძველებური ადათ-ჩვეულებანი და რელიგიური წესები, და აგრეთვე რომ შესაძლებელი გამხდარიყო ყოველივე ამ სულიერი მოთხოვნილებებისათვის ხელმძღვანელობის გაწევა, ხევსურეთში ჰყავდათ და დღესაც ჰყავთ—მრავალი ქურუმები და მოგვები, რომელთაც ხევსურეთში ეწოდება „ხატის კაცი“, „ხატის მსახური“.

„ხატის მსახური“ ორ ჯგუფად იყოფიან: პირველ ჯგუფს ეკუთვნიან სარწმუნოებრივი წესების ამსრულებლები, რომელთაც ეწოდებათ „ხევისბერი“, „ხუცესი“, „დეკანოზი“, ხოლო მეორე ჯგუფს ეწოდება „მოგვები“, „მკითხავეები“ და „მისნები“. ამ უკანასკნელთა შორის ხევსურებში ყველაზე მეტის ყურადღებითა და პატივისცემით სარგებლობს ქადაგი.

ხატის მსახურთა უფროსი—ხევისბერი, რელიგიური ცერემონიებისა და საოჯახო ადათ-ჩვეულებათა შესრულების გარდა, ასრულებს აგრეთვე მსხვერპლის შეწირვისა (სამღეთოს დაკლას) და ხევსურების ყოფა-ცხოვრების სხვა წესებს.

მოგვების პირველ წრეს ეკუთვნიან აგრეთვე „მკითხავეები“, რომლებიც მკითხაობენ ადამიანის ბედზე, მეორე წრეს კი „მოხულთაწები“. ესენი მიცვალებულთ გამოიხმობენ (გამოიძახებენ) რომელიმე ოჯახური საკითხის გამოსარკვევად და გადასაწყვეტად.

ქადაგი მომეტებული ატაცებულობის დროს უმკითხავეებს რომელიმე ოჯახს მომავალ ბედს და მისი წინასწარმეტყველება ხშირად იმითი ბოლოედება, რომ ამა თუ იმ ოჯახზე საღმთო უნდა დაუ-

კლას რომელიმე ხატს. ეს საქმე, რა თქმა უნდა, უხვევისბეროთ ყოველად შეუძლებელია.

ასე რომ, თუმცა ქურუმების ეს ორი ჯგუფი სრულებით სხვადასხვა ხასიათისა და დარგის კულტს ემსახურება, მაგრამ, არსებითად რომ ითქვას, ერთს ჰანგზე მღერიან, ხევსურების გონებას აბრუებენ სხვადასხვა საიდუმლო სულების არსებობით, გულში სიყრმიდანვე უნერგავენ შიშს მათ მიმართ, მეორეს მხრივ კი ასწავლიან და აჩვენებენ ქურუმების მორჩილებას და პატივისცემას.

ყველა ამ ქურუმ-მკითხავეებს თუ მოგვებს დიდი გავლენა აქვთ ხევსურის ოჯახურ თუ საზოგადოებრივ ყოფა-ცხოვრებაზე და ამ გავლენისათვის ჯერაც ვერ დაულწევიათ თავი.

ამ ბოლო დროს ხევსურეთში კულტურის ნაკადმა იწყო დენა და რელიგიური წარმომადგენლების ნდობა და ავტორიტეტი საგრძნობლად შეირყა.

მაგრამ რამდენად ძლიერი და გავლენიანი იყო ეს რელიგიური კულტი ხევსურეთში, ნათლად სჩანს იმ საგულისხმო სტატისტიკური ცნობებიდანაც, რომელიც 1854 წელს მოჰყავდა რაფ. ერისთავს თავის წერილებში, სადაც ჩამოთვლილია ხევსურეთის უმთავრესი „ხატები“ ანუ სალოცავები:

სალოცავები ანუ ხატები

ხატის სახელწოდება	რომელ სოფელში იმყოფება	ხატის მსახურთა რიცხვი
ხახმატის-ჯვარი	ხახმატი	8
გუდანის-ჯვარი	გუდანი	8
ღუღოს-ჯვარი	ღუღო	5
პირქუშას-ჯვარი	ბაკალიგო	3
ქორმეშაფის-ჯვარი	ქორმეშაფი	3
ხადუს-ჯვარი	ხადუ (უკანა ხადუ)	1
ბლოს-ჯვარი	ბლო	2
კიშეხის-ჯვარი	ხორნაულთა	2
როშკის-ჯვარი	როშკი	3
დიდგორის-ჯვარი	როშკისა და ქმოსტის შუა	5
ქმოსტის-ჯვარი	ქმოსტი	3
ღელის-ჯვარი	ღელის-ვაკე	2
კარატის-ჯვარი	ლიქოკი	6
ჩირდილის-ჯვარი	ჩირდილი	2
ხმალას-ჯვარი	ბარისახო	1
დათვის-ჯვარი	დათვისი	3
	ს უ ლ	57

ამდენი კულტის მსახურია და ამავე დროს არავითარი აღმინისტრაცია არ მოიპოვება! სწორედ გასაოცარია, რომ ასეთი კულტის გავლენის ქვეშ ეგოდენ ხანს იმყოფებოდა ხევსურეთი, და მათი ზნე-ჩვეულება კი ჩვენთვის დღესაც გამოცანათ დარჩენილა.

მას აქეთ სალოცავ-ხატებისა და ხატის მსახურთა რაოდენობაში ერთგვარი ცვლილებები მოხდა: ბარისახოში არსებული „ხმალას ჯვარის ნატეხი“ სრულებით დაუქმებულია; სოფ. მოწმამოში, ზემო-ხსენებული ხატის გარდა, არსებობს კიდევ „მოწმამოს-ჯვარი“; ახიელში აოსებობს „გორულ-ჯვარი“ და „ძთის-ჯვარი“, სოფ. ამლაში-იასხარი — „ხატი-პეტრე“ და „სვეტი-ცხოველი“, ანუ! „სვეტის-ანგელოზი“, სოფ. ქიძლაში — „ქიშეელის-ჯვარი“, სოფ. კვირიწმინდაში „წყალ-შუი-ჯვარი“.

ეს სალოცავი ამჟამად დაუქმებულია, რადგანაც სოფ. კვირიწმინდა ნახევრად ამოსწყდა, დარჩენილი მოსახლეობის ნაწილი კი კახეთში გადასახლდა. ამ სოფელში დარჩა მხოლოდ ერთადერთი ადამიანი თორღა გიგაური, რომელმაც უკვე ხელი აიღო „წყალშუის ჯვარის“ თაყვანისცემაზე. „კვირიწმინდის“ მცხოვრებლებს კახეთში გადასახლების დროს თან „წაუბრძანებიათ“ (გუდით) „წყალშუის-ჯვარის“ ხატის ყველა შემკულობანი და თავისი ახალი ბინადრობის ადგილზე აუგიათ მისთვის სამლოცველო.

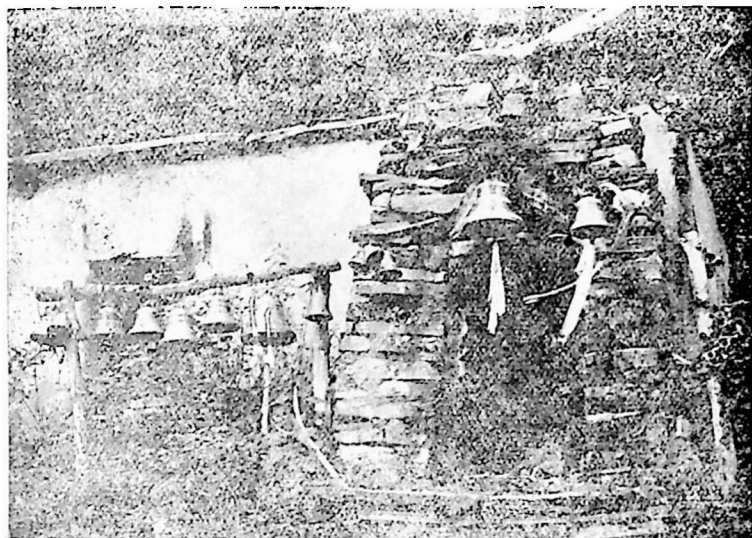
სამლოცველოები. სამლოცველოების მახლობლად იკვლება სამღთო შესაწირავი. სამლოცველოს შენობა გარეგნულად ჩვეულებრივი ხევსურული სამლოცველოს ბინისაგან არც კი განიიჩივება, გარდა იმისა, რომ შესავალ კართან რამდენიმე პატარა ზაოია ჩამოკიდებული, სამლოცველოს გვერდით კი მიშენებულია ლუდის სახდელი შენობა. (იხ. სურ. 15, 16)

ხევსურებში ლუდი ძალიან მიღებული სასმელია და თითქმის ეროვნულ სასიკვდილად ითვლება. ამის გამო ლუდის დაყენება ღვთისმსახურთა ხელშია გადასული, როგორც ხევსურების შეუბღალავი წმინდა კულტის ერთერთი შემადგენელი ნაწილი.

ყველა სოფელში საგანგებოთ გამოცალკევებულია მიწის ნაკვეთი, რომელიც ხატის კუთვნილებას წარმოადგენს. ამ ნაკვეთის დამუშავება (მისი მოხვნა, დათესვა, მომკა, გაღეწვა) მთელი სოფლის მოვალეობას შეადგენს, მისი საერთო ხელმძღვანელობა და მოვლა-პატრონობა (მთელი სამეურნეო ნაწილის გამგეობა) მინდობილი აქვს სოფლის მიერ ამორჩეულ დასტურს, რომელსაც 1-დან 3 წლის ვადამდე ირჩევენ. დასტურის თანამდებობა ერთგვარ სიძნელეს წარ-

შოადგენს იმ მხრივაც, რომ თუნდაც ცოლიანი იყოს თუნდ უცოლო დასტურად ყოფხის დროს რუღლება არა აქვს ქალს მიეკაროს.

ხატის მიწაზე აკრეფილი ეერი ხატის ბელელში მიდის. ამ ქერს ამხადებენ ლუდის გამოსახდილად, რომელიც აუცილებელ სასმელს წარმოადგენს, ხეცუოელ ხატობაში გასამასპინძლებლად.

სურ. № 15.

ხატი-ფუნის ანგელოზი.

სამღვთოს შეწირვა.

სამღვთოს შესაწირავად ხეცურებს სხვა დასხვა მიზეზები მოეპოვებათ, თუმცა თვითეული ხეცური ვალდებულია წელიწადში ერთხელ მაინც თხა ან ცხვარი შესწიროს მსხვერპლად, რათა ბოროტი სულების გული მოინადიროს, ასიაშოვნოს ხატს და ანგელოზის გული მოიგოს.

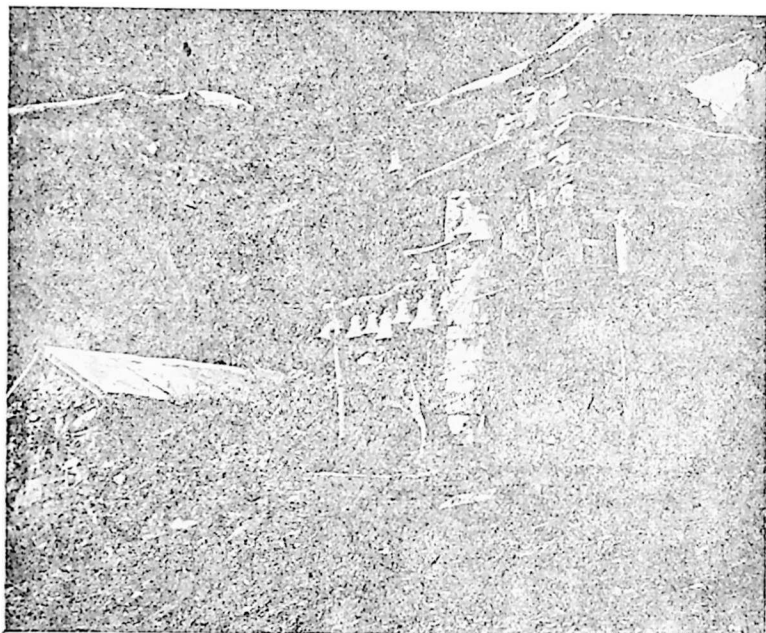
ასეთი სამღვთოს დაკვლა მეტნაწილად ხატობაში (დღეობებში) იცინ. ხეცურეთში ხატის დღესასწაული წელიწადში 10-12-ჯერ მაინც ექნებათ. ამ დღესასწაულთა შორის ყველაზე უმთავრესი დღეობა „ათენგენობა“ (ლამის თევით) (იხ. სურ. 21, 22, 23).

დღეობის წინ დასტურების წასახმარებლად ირჩევენ ერთ მანდილოსანს, მომეტებულ ნაწილად მოხუცებულ ადამიანს; მას ეწო-

დება დღეობის დიასახლისი. დიასახლისიც და დასტურებიც „ხევის-ბერის“ საერთო ხელმძღვანელობას ექვემდებარებიან, რომელსაც ან შემთხვევაში ეწოდება „ხელობანი“.

დღეობა იწყება ხევის-ბერის ჩაპოლოცვით. იგი გულხელდაკრეფილი ზეცას მიაპყრობს თვალებს და წარმოსთქვამს ლოცვებს.

სამღვთოს პატრონები დაჩოქილი და ქუდმობდილები უსმენენ, ყველას ხელით საკლავი უჭირავს ცხვარი, ან თხა. მსხვერპლის შეწირვის ერთგვარი წარძართული ელფერი სდევს. უბრალო ცერემონიების შემდეგ ხევისური სამღვთოს ყელს გამოსქრის, მის სისხლში ოთხს ჩაყოფს და მსხვერპლის შემწირველს შობლზე სცხებს. ამის მერე იწყება „ჯვარდიდება ლუღზე“. (იხ. სურათი 17, 18).

სურ. № 16.

ფუძის ანგელოზის სამლოცველო; მის გვერდით ლუღის სახდელი შენობა.

ხევისბერი აკურთხებს სამლოცველოში ვერცხლის ბადიებით ჩამომწკრივებულ ლუღს, მერე იქვე მდგარ ლუღის ქვაბიდან აიღებს ერთ ფიალა ლუღს და დაღვეს (იხ. სურ. 19, 20). ამას მოჰყვება

სურ. 17.

სურ. 18.

სხვადასხვა სამლოა დაკელა, ვისაც კი რა მოუყვანია ხატობაში. ხევისბერის საკუთრებად რჩება საკლავის ტყავი და სამღვთო საკლავის შთელი ნახევარი ტანა. რადგანაც ასეთი სამღვთო დღეობებში ხშირია და ბევრიც, ამისათვის ამდენი ტყავი და ხორცეული ერთ-

სურ. № 19.

ხევის ვრი გიგია კინკარაჯული „ჯვარს აღიდებს ლუდი“.

გვარ თანხას შეადგენს; ამიტომაც ხევისბერები ხევისურეთში ყველაზე უფრო შეძლებულ მეოჯახედ ითვლებიან. მდიდარი ხევისურები ხორცსა და ქონს (ფერდის ქონსა და ღუმას) ყალად იხაზაიენ (მამხივით დამარილებული და ბოლში გამოსოლი). სოგჯერ ასეთი მარაგი ათ ფუთობით მოეპყვებათ და რაც უფოო იეტი ხნისა ასე

...თეიყენობა... სეკუნდარის დასუსტებული სატონა მარცხის რაიონში.
ს. ს. ს. ს.

„ათეხვეწილი“ დაუსასრულზე — შატობა-ზე დამწერე მამაკაცთა ჯგუფი.
სურ. № 12.

Երբ. 16 22:
 «Օրհնե՛րո՛ւմ»՝ ԶՈՐԱԿՅԱՆ ՄԱՅՈՒՆՆԵՐԻՆԵՐԸ

შენახული ხორცი, მით უფრო მეტი ფასი აქვს. ზოგიერთი „ხუცესი“, ან „დეკანოზი“ ხუთი-ათი წლობით ინახავს ასეთ სანოვაგეს.

დამახასიათებელია ერთი გარემოებაც. მეფის მთავრობამ ხევისურეთში მართლმადიდებლობის გასაქცელებლად შექმნა ამიერ-კავკასიაში ეგრედწოდებული „ქრისტიანობის აღმადგინებელი საზოგადოება“, რომელმაც ადმინისტრაციული ხელისუფლების დახმარებით ხევისურეთში რამოდენიმე ეკლესია ააგო და მღვდლებიც გაამწესა. მაგრამ ამით ხევისურებს თავის ძველებურ ადათ-ჩვეულებებზე მაინც გული ვერ ააყრევინეს. მთავრობას კოვზი ნაცარში ჩაუვარდა, და ხევისურები მღვდლების ყოფნის დროსაც ყველა ადათ-ჩვეულებას ძველებურად ხევის ბერის საშუალებით ასრულებდენ.

სურ. № 23.

„ათენგეობა“ დედაკაცთა და ქალების ჯგუფი, რომელნიც იძულებულნი არიან, თვიურის გამო, „ხატის დაშორებით იმყოფებოდნენ“.

პირველი რევოლუცია რომ მოხდა, 1905 წელს, და მეფის ხელისუფლება მოღუნდა, ხევისურებმა მღვდლები დაიპირიხეს ხევისურეთიდან და ეკლესიები კი გაძარცვეს. რუსეთის მისიონერებს მხოლოდ ის შერჩათ, რომ ხევისურებმა თავის წარმართულ ჩვეულებების კულტს გადამახინჯებული სახით შეურიეს ეკლესიური ღვთისმსახურების ელფერიც. ასე რომ ეს მართლმადიდებლობის ელფერი ხევისურეთის ადათებში ძალად შეტანილ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს და არა ხანგრძლივი ისტორიული გავლენის შედეგად, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს.

თავი მემკვსე

ხავსურების სოცია- თუმცა ხევსურეთი გარეშე ქვეყნიერებას
ლური მღვმოგარაობა თითქმის სრულებით მოწყვეტილია, მაგრამ ხევ-
 სურების ცხოვრება მაინც არ შეიძლება ერთ-
 ფეროვნად ჩაითვალოს; არ შეიძლება ითქვას, ვითომც იგი მოკლე-
 ბული ყოფილიყოს გარედან შეტანილ ელფერსა და გაელენას. ამ
 მიუდგომელ და განმარტობით აზიდულ მთის დევებში ნელის ნაბი-
 ჯით, მაგრამ თანდათანობით მაინც ფეხს იკიდებდა მეზობელი ერე-
 ბისა და თემების ადათ-ჩვეულებანი, და თავისებურ ნიშახლობლივს
 კვალს აჩნევდა ხევსურების საერთო ყოფა-ცხოვრების ქარგაზე.

ეს მოვლენა იმითაც აიხსნება, რომ, როგორც ზემოდაც მოვიხ-
 სენეთ, ხევსურეთის მოახლეობა ნაწილობრივ სხვადასხვა თემებისა
 და ეროვნებათა შერევიანება წარმოიშო, რომელთაც თან მიჰყვათ
 თავისი სარწმუნოება, ადათი და ზნე-ჩვეულებანი.

როგორც ვიცით, ხევსურეთის სოციალური წყრბილების სა-
 ფუძველს საგვარეულო წარმოადგენს. რადგანაც ეს გარემოება თავის-
 თავადაც მოკლებული არ არის ეთნოგრაფიულ ინტერესს, ზედმეტად
 არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ ხევსურეთში გამოავლებული საგვარეუ-
 ლონი:

- ლულში—ქისტაური
- როშკში—წიკლაური
- ლიქოქში—ლიქოკელი
- ამლაში—წიკლაური
- ბლოში—გიგაური
- ხახმატში—ალუდაური
- ბისოში—ქეთელაური
- აარისახოში ცხოვრობს ორი
 საგვარეულონი:— არაბული
 კინქარაული
- კიმლაში— 3 -- 1) გაბური
 2) თეთრაული
 3) გიგაური
- დათვისში— 3 -- 1) არაბული
 2) ქეთელაური
 3) კინქარაული

- ახიელაში— 5 -- 1) ბალიაური
 2) ნაროზაული
 3) ჯაბუშანური
 4) ოჩიაური
 5) ცისკარაული
- მოწროში— 2 -- 1) არაბული
 2) ფიცხელაური
- ხახაბოში— 4 -- 1) შინიაური
 2) ხოსიაური
 3) მამიაური
 4) ხახიაური
- არდოთში— 2 -- 1) მურგოები
 2) ზვიადაური
- შატილში— 2 -- 1) კინქარაული
 2) ანატორელი

ხევსურეთის საგვარეულოთა მრავალწინაობა თავის ბუნებაში აჭარბებს მათი თავდაპირველი მიდგომის ნიშანდობლივ თვისებებს, თავისებურობას და ერთგვარ კარჩაკეტილობას.

ქორწინება ხევსურეთში მიღებული ადათით ერთი კლასის, ანუ ერთი საგვარეულოს ქალისა და ვაჟის

შეუღლება კატეგორიულად აკრძალულია. ასეთ ამ ადათს დღესაც ძალა და გასაეალი აქვს შუა ხევსურეთში, სადაც არამც თუ ერთი გვარის, არამედ სხვადასხვა გვარის ერთი სოფლის მცხოვრები ქალ-ვაჟიც არ შეიძლება შეუღლდეს. თუ ასეთი შეუღლება მოხდა, ეს ამბავი საგვარეულოს წარუხოცველ სირცხვილად ჩაითვლება.

დღევანდლამდე ხევსურეთში ჩვეულებად დარჩენილა ქალის **მოტაცება**. ვაჟი, თავისი მეგობრებით, თავს ესხმის ქალს და გაიტაცებს. ამ შემთხვევაში იმართება თოფ-დაძმაჩის სროლა, ხმალში გაწევა, ჩხუბი და აყალმაყალი, ზოგჯერ საქმე ბეკლელიობითაც ბოლოვდება. ქალის გატაცების ჩვეულება ამ ბოლო დროს თანდათან ისპობა და მის ადგილს იჭერს ქალის გამოსყიდვა ვაჟის მიერ, ე. ი. ვერედ წოდებული ურვათი.

ამასთანავე საგულისხმოა ისიც აღინიშნოს, რომ ვაჟი ქალის სოფელში მის გასატაცებლად მიდის, თუ შეიტყო, რომ მისი საცოლე „სამრევლოშია“ გასული, აღარ დახედავს ადათის გადალახვას, შეიპრება „სამრევლოში“ და იქიდან გაიტაცებს ქალს. ასეთ შემთხვევაში ქალი ხმის ამოუღებლად მისდევს საქმროს, რადგანაც ხმაურობა რომ ასტეხოს, მისი ნათესავები და სოფლელები იარაღით შეებრძოლებიან თავზე ხელალებულ სასიძოს და შეიძლება სისხლიც დაიღვაროს.

ქალის მოტაცება*).

რაკელ შვილ გამაუვიდა ზეზე-უბანში მთვრალასა?!

ქას ერთსაც არ მაიგონებს, სრუ გონობს ხათაბალასა.

იძევენ ბალიაურნი დილა ნათელას ქალსა;

თეთრქალ ას დაღონებული, კვირობენ ცოდო-ბრალასა.

5 ჯავრობენ სახლის კაცები: „არ ხკითხა დედა-მამასა“.

დედ-მამან დაჯავრებულან: „არ მავხმკით ზიარს ყანასა“.

ერთმანეთს ეუბნებიან: „თავისად გავიყვანათა“.

თავისად რაი ლ გამიყონს? ეგ ლმერთმა დაითარასა!

წამაიტანეს საბელი, ზოჟენ ნეთხიჩოს ქალასა,

10 თავის წილს მამკალნ დახვიენეს, ჩემს წირვენ მასამკალასა.

*) პ. ი. ა. შანიძე „ქართული ხალხური პოეზია“ გვ. 158.

ქვენ-უბნი გერგეტელი ზენ-უბან შამამკლარასა,
ვიცი, ამკიდებს მტრობასა, გამაწირვიებს შარასა.
თათარათაი ბაბუა არ იტყევს წარა-მარასა.

აბა რა საკვირელია, ერთმ რო მეც შამიბრალასა?

15 არ გიხედებლით მაგასა, უთხარით ამირბარასა.

—
აეგ ლექს ბარისაკოთა ყაჩაღებმ დაგიბარათა.
იქნება იქვე მავიდათ, დროებამ მავიტანასა.

ხევსურეთში ქორწილის წესებს საგულისხმოდ აგვიწერს პოეტი
რაფიელ ერისთავი თავის წერილებში: („Записки о Тушино-
Пшаво-Хевсурском Округе“. in. „Кавказ“ 1854 წ. № 47)

მის მიერ აღწერილი ჩვეულებები დღევანდლამდე უცვლელად
შენახულა ხევსურეთში, თუმცა მას მერე უკვე 75 წელმა განვლო:

„მოციქულები.. ანუ „შუაკაცები“ მივლენ იქ (საპატარძლოს
სახლში) მიპარვით და ერთბაშად შეიკრებიან ოჯახში. ქალის
მშობლები მაშინვე გუჟანს აიღებენ მათი მოსვლის მიზეზზე და
მოციქულებს უარით შეხედებიან, — მისი (სასიძოს) საკლარისნი არ
ვართო. მოციქულებიც თავის მხრივ უქებენ სასიძოს, გაზვიადებულად
მოუყვებიან ყველა მის ღირსებას და ცდილობენ დაითათბირონ,
დაიყოლიონ მშობლები. ცოტა ლაპარაკის მერე, თითქოს დაიყო-
ლიებენ კიდევ და ამავე დროს თან მიყვანილ ცხვარს წამოაქცევენ,
დაკვლენ და გატყაუვებას შეუდგებიან. ქალის მშობლები ასეთი საქ-
ციელთ უკვე დამარცხებულად სთვლიან თავს და მოუხმობენ თავის
მახლობელ ნათესავეებს. აქ იმართება მცირე რაბლობა, რის შემდეგაც
საპატარძლოს ისტუმრებენ სასიძოს სახლში და თან გააყოლებენ
მთელი სოფლის ყველა ოჯახიდან თითო კაცს, ამ დროს სასიძო
სადმე მეზობლებში უნდა იყოს დამალული.

ამ ჩვეულებას ხევსურებში ეწოდება „ახალუხალი“, რაც ნიშ-
ნავს ახალს, ხელუხლებელს (ავტორის შენიშვნა)

„ამასობაში სასიძოც შემოჰყავთ. ნეფე-დედოფალს შუა კერის
პირად დასხავენ ერთად ისეთ ადგილას, რომ ბოლი ცხვირპირში
სცემდეთ. მივა „დეკანოზი“, წინ დაუდგავს საქმელსა და ლუდსა,
ხელში თითო კელაპტარს მისცემს, რის შემდეგაც ნეფე და დედო-
ფალი ზეზე წამოღებიან და ამ დროს დეკანოზი ტანისამოსის კალ-
თებს ნეპსით გადააბამს. მაშინ მეგუარეები დეკანოზს მიართმევენ
კათხით ლუდს ან არაყს, და დეკანოზი ჩამოილოცება:

„ადლეგრძელოს ნეფე დედუფალ. გაახაროს ბედნიან დავლათიან-შარდინასა, ერთმანეთს შააყვაროს-შააბარასა, ისრე ააყვავასა როგორც ვარდნი და იანი.

ამინ ხალხნო,

ამინ, ურა.

„ჩამოლოცვის შემდგომ დეკანოზი მიულოცავს ახალშეულლებულთ გაბედნიერებას და იმათს სადლეგრძელოს დალევს. მის მაგალითს მიბაძავენ ყველა იქ დამსწრენიც.

„ახალშეულლებულნი ორი კვირის განმავლობაში ერთმანეთთან მორიდებით არიან, გარეშეების თანადასწრებით არც კი შეეძრახებიან ერთმანეთს. ორი კვირის გასვლის მერე კი პატარძალი „ფეხის საბრუნებლად“ მშობლების ოჯახს უბრუნდება ორი კვირით და ქმარის ოჯახში დაბრუნების შემდეგ იწყება მათ შორის ჩვეულებრივი ცოლ-ქმრული ცხოვრება...

„ახალი ჯვარდაწერილები პირველ სამ დღეს განუწყვლად ერთად უნდა იწვნენ, მაგრამ დიდ სირცხვილად ითვლება ხევსურებში, თუ გათხოვილი ქალი სამ წლამდე დაორსულდა...

„როგორც ფშაველებში ისე ხევსურებში, ცოლ-ქმარნი ერთად არას ღროს არ იძინებს და ღამ-ღამობით ერთმანეთთან შესახვედრად ჩუმად მიიპარებიან“.

ზემოხსენებული აღწერილობა ხევსურული ქორწინებისა თავის-თავად მეტათ დამახასიათებელია და სინამდვილესთან არც ისე დაშორებულია, მაგრამ რ. ერისთავს, სამწუხაროდ, მაინც გამოჩენია ზოგიერთი საგულისხმო და დამახასიათებელი წვრილმანები.

თუნდაც, მაგალითად ასეთი ამბავი: როდესაც ვაჟისა და ქალის მშობლები უკვე მორიდდებიან, ქალი ისევ მშობლების ოჯახში რჩება 2-3 წელიწადს და დანიშნულად ითვლება. ამ ხნის განმავლობაში სიძის მშობლები და ნათესაეები ყოველ წელიწადს ერთხელ ესტუმრებიან სასრძლოს ოჯახს, თან ძღვნად მიჰყავთ ერთი ცხვარი. სამი წლის შემდეგ კი ბოლო ედება ახალ შეულლებულთა მარტოხელობას, რადგანაც უკვე ცოლ-ქმარნი ხდებიან. ხევსურების ადრით ახალგაზრდა პატარძალი, ქორწინების მერმეც, თურმე მშობლების ოჯახში რჩება კიდევ ერთს წელიწადს და მხოლოდ ასეთი ხანგრძლივი გამოცდის შემდეგ იწყება ახალ შეულლებულთა ერთად ცხოვრება.

ქალის გატაცება და გამოსყიდვის გარდა, ხევსურეთში სხვაგვარი წესიც არსებობს ქალ-ვაჟის დანიშვნისა: ჩილი ქალ-ვაჟის პატრონი ორი ოჯახი, დანათესაების მიზნით, სიყრმიდანვე დანიშ-

წულებად აცხადებენ თავის შვილებს და ამ დღიდან მშობლები ერთმანეთის ნათესავებად ითვლებიან, ბავშვები კი დანიშნულებად და როდესაც ჰასაკში შევლენ, მაშინ შეუღლებიან.

ხევსურეთში ქალი, როგორც გათხოვებამდე, ისე გათხოვების შემდეგაც შედარებით ერთგვარი თავისუფალ უფლებებით სარგებლობს. მართალია, ერთი შეხედვით, მამაკაცი მეთაურობს ოჯახს, მაგრამ ოჯახური ყოფა-ცხოვრებაში ხევსურის ქალი, სხვა მთიელი ქალებივით, როდი განიცდის ქმრის მუხრუქს. იგი ერთგვარი თავისუფლებით არის აღჭურვილი, თამამად ერევა საუბარში, მსჯელობაში, თავისი შენიშვნები შეაქვს ოჯახური საკითხების გადაწყვეტაში და ხშირად ქმარს ხუმრობით გაამასხარავენ კიდევ. საოჯახო საქმე ცოლ-ქმართა შორის თანაბრად ნაწილდება და ხევსურეთის ადათისამებრ ქმარი ჰუმანიურად ეპყრობა ცოლს, თათბირობს მასთან ოჯახის მნიშვნელოვანი საკითხების გადაწყვეტის დროს.

„სამრევლო“ ყველაზე მძიმე და თითქმის ერთადერთი გარემოება, რაც ასე ამცირებს და მეტად დაბალ საფეხურზე აყენებს ხევსურის ქალს, ეს არის ხევსურების ერთი ჩვეულება, ეგრედწოდებული, „სამრევლო“.

ხევსურების ღრმა რწმენით, დედაკაცი მენსტრუაციისა (თვიურის) და მშობიარობის დროს უწმინდურია და შემწიკვლული. ამის გამო, მათის ადათით, ამ დროს ქალს უფლება არა აქვს ოჯახში დარჩეს. ის ოჯახიდან იღვენება თვიურის დროს ერთი კვირიტუ, მშობიარობის დროს კი—40 დღით. ამ ხნის განმავლობაში იძულებული ხდება სოფლის დანარჩენ მცხოვრებლებს გაერიდოს და სოფლის მოშორებით, სადმე მთის კალთობზე მიდგმულ, სიპი ქვის ყორით ნაგებ, ქოსს შეაფაროს თავი. აი ამას ეწოდება „სამრევლო“. ამ ქოსს ფანჯარაც კი არა აქვს და ოდნავი შუქი მხოლოდ ცალფა თიკრის ან ლასტის კარებში დატანებული პაწია სარკმელიდან ეფინება.

„სამრევლოში“ მყოფ ქალს არ შეიძლება ვინმე მიუახლოვდეს. ხევსურეთის ადათით ამ წესის დარღვევა ყოველად შეუძლებელია. მხოლოდ მოხუცებული მანდილოსანის ან პატარა ქალის ხელით შეიძლება „სამრევლოში“ მყოფ ქალებს მიაწოდონ დღიური საზრდო (იხ. სურ. 24). ასე ხდება პაპანაქება ზაფხულშიაც და ყინვა-ყიამათ ზამთარშიაც.

მშობიარე დედაკაცი ყოველად უპატრონოდ, უმწეოდ, ბედის ანაბარად არის აქ მიტოვებული. უკვე კვილის ხმაზე მშობლებმა

დაატყეს, რომ ქალს მიიმე მშობიარობა აქვს, მაშინ მამაკაცები ჭეხაკრებით მიუახლოვდებიან „სამრეელოს“ (კანონით განსაზღვრულ მანძილზე) და ერთბაშად დასცილიან რამდენიმე თოფს, ეგება მშობიარე შეკრათეს და მშობიარობა დაუქარდესო, აგრეთვე მანე სულელებიც განიღვენებიანო.

სურ. № 24.

„სამრეელოში“ მყოფ ქალიშვილს დედა აწედის სახრდოს.

„სამრეელო“-ს არ ათბობენ. ამის გამო მშობიარე ქალები, მშობიარობის ტანჯვის გარდა, სიცოცხისაგანაც საშინლად იტანჯებიან,

რასაც ნოვგგერ მელოგინისა და ბავშვის სიკვდილიც მოსდევს, მით უმეტეს, რომ „სამრევლოდან“ გამოსვლის შემდეგ, ე. ი. ორმოცი დღის შემდეგ, მელოგინე ვალდებულია ბავშვიანად გაებანოს ციე წყალში (ხაუხულში თუ ზამთარში) და მხოლოდ ამის შემდეგ აქვს უფლება ოჯახში დაბრუნებისა.

გადაქარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ მშობიარობის ასეთი უადამიანო პირობები დიდათ უწყობს ხელს ხევსურების გადაშენებას, რასაც ნათლად ადასტურებს ზემოდ მოყვანილი ცნობები 1873 წ. და 1928 წლისა.

უნდა კი აღინიშნოს, რომ, თუმცა ხევსურის ქალი ამ მხრივ ასეთს დამამცირებელ მდგომარეობაშია ჩაყენებული, მაგრამ ზოგ შემთხვევებში მისი სიტყვა უღაოდ და უსიტყვოდ სრულდება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში; მაგალითად, საკმარისია ხევსურის მანდილოსანმა თავისი ზანდილი მოხუხბართა შორის გადაადოს, რომ მოსისხლე მკერძიც კი შეჩერდნენ, რადგანაც ქალის ასეთი უსიტყვო ნოთხოვნილების აუსრულებლობა დიდ სირცხვილად ითვლება ხევსურეთში.

ყველა არა ამ ადამიანური ჭირვარამისა და სამართო პაფშვის მბა-
ბადების გამო. ქაპანწყვეჭის შემდეგ, რალაც სასწაულით იბა-
დება ბავშვი. მშობლებს, რა თქმა უნდა ენა-
ტრებათ იმისი შეტყობა, თუ ამ მომავალი მოქალაქის ბედი როგორ იქნება, რა მოხელე „ნაჩაღნიკი“ განოვა ცაოვრებაში.

ანისათვის, ჰეულები:ამებრ, ბავშვი ერთი წლისა რომ შესრულდება, მშობლები ნარათეენ წვეულებას ბავშვის საკურთხებლად. ბავშვს გაშლილ ფარდაზე წამოაგორებენ, გარშემო სხეადასხეა საოჯახო ნიეთებს შემოუწყობენ: ხმალ-ხანჯალს, სახელოსნო იარაღს და სხვა. ზეიმზე თავმოყრილი ნათესაეები და მეზობლები გაფაციცებით ადევნებენ თვალყურს, თუ ბავშვი რას წაეტანება თავისი პაწია თათებით. და რასაც პირველად ჩაებლაუქება, იმის მიხედვით დაასკვნიან მის მომავალ მიდრეკალებასა და მოწოდებას.

ნათლოაის წასი ბავშვი ორი წლისა რომ შესრულდება, მშობლები მეორე წესს უსრულებენ ეგრედ-წოდებულ ნათლობას. მართალია, გარეგნულად ამ წესს თითქოს ქრისტიანული ელფერი აძევს, მაგრამ მასში ბევრი რამ წარმართული ურევია და ერთგვარი ცრუმორწმუნეობითა და მისტიციზმითაა შემოსილი.

ხევსურეთში გავრცელებულია ასეთი ოწმენა, რომ ბავშვს პატარაობისას ბოროტი სულები ეტანება (ალი, ქაჯი და სხვა), რომელნიც ცდილობენ, რომ ბავშვი მოსტაცონ დედამამას. რომ მშობლებს

ასეთი ხიფათი არ დაემართოს, იგინი ბავშვს აკვანის გვეროზი უმაგრებენ /ქარქაშში ჩაგებულ ხმალს, ხანჯალს ან დანას (იხ. სურ. 25). ეს იპის გარანტიაა, რომ ბოროტი სულელები ბავშვს ახლოს ვე-
ლარ გაეკარებიან.

№ 25.

**ქმისისხლეობა ანუ
თავისისხლი** ხეესურეთში, როგორც მათ მეზობლად მო-
სახლე ფშავებსა და თუშეთშიაც, ძველთა-
განვე დარჩენილია ერთი საშინელი და მკაც-
რი ჩვეულება. სისხლის ალებზე მოგახსენებთ. ეს ჩვეულება ძველის-
ძველი უძველესი დროიდან მოსდევს და დღევანდლამდე შენახულა
კიდევ ყოვლად უკულტურო ქვეყნებში. სისხლის ალების შინაარსი
იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი შემთხვევითი თუ შეგზებული
მკვლელობა მკვლელობითი ისჯება, მოკლულის ნათესაეების მხრივ
მკვლელის მამრობითი ჩამომავლობის მიმართ. უწინ ამ ნიადაგზე
ძალიან ხშირი იყო ასეთი მკვლელობანი; ყოფილა შემთხვევები, რომ
მოსისხლე ოჯახებს მთლად ამოუწყვეტიათ ერთმანეთის გვარეუ-
ლობა.

ამაზე უფრო გვიან ეს საშინელი და გამანადგურებელი ჩვეუ-
ლება ერთგვარად შერბილდა და მის ნაცვლად თანდათან ჩვეულებად
შემოვიდა დანაშაულის გამოსყიდვა. მოკლულის ნათესაეებს (მშობ-
ლებს თუ სხვა კირისუფლებს) მკვლელი აძლევდა ერთგვარ გამოსას-
ყიდს. ასეთი სასყიდელი ორნაირი იყო დაწესებული ფეხითი და
ხელითი. ფეხითი გამოსასყიდი იმას ერქვა, როდესაც მკვლელი თა-
ვის დანაშაულს ძროხების მიცემით გამოისყიდოდა, ფეხითი კი იმას,
როდესაც ნაწილობრივ ძროხებით გამოისყიდოდა, ნაწილობრივ კი
სხვა რაიმე ნივთებით ან ნაღდი ფულით. ასეთი გამოსასყიდის რაო-
დენობას „რჯული“ ანუ ხუცესთა სამსაჯულო სწყევტს.

თუ მკვლელმა მთელი თავისი ოჯახობით სოფლიდან გაქცევა
მოასწრო და სხვა სოფელში მყოფ ნათესაეებს შეათარა თავი, მაშინ
ისინი „ხიზნებად“ ითვლებიან ანუ „ამანათებად“. მათი ქონება კი
ადგილობრივ რჩება და ნისი გატანის უფლება არა აქვთ. ვინც ამ
წესს დაარღვევს „ჯურუმით“ დაისჯება, ესე იგი, ჯარიმა გადახ-
დება.

უნდა აღინიშნოს, რომ სისხლის ალება. ვრცელდება როგორც
თვითონ მკვლელზე ისე მის მახლობელ ნათესაეებზედაც, მაგრამ შუ-
რისძიება არ ეხება არც ქალებს და არც ღრმად მოხუცებულ კაცებს,
ვინც 90 წელს გადაცილებულია. თუ მკვლელის ოჯახი ამოსწყდა,
შურისძიება მის შთამომავლობაზე გადადის.

ხეესურეთში მკვლელობა ან მძიმე ქრილობის მიყენება უმეტეს
ნაწილად ხატობაში ხდება, დიდი სმა-ღრეობის დროს. საერთოდ კი
რაიმე შეურაცყოფის ნიადაგზე ხეესურები ძალიან ერიდებიან სამა-
ვიეროს გადახდას და ჯავრის ამოყრას, რადგანაც თვითვეული ასე-
თი შემთხვევა ძალიან ძვირად უჯდება მკვლელს.

ხევსურეთის ცხოვრებაში სხვა გარემოებაც არის ხოლმე, რო-
ნელიც ხევსურს მკვლელობას ჩაადენინებს,—ეს არის ცოლის წართ-
მევა ან ქალის გატაცება.

მკვლელობა ხდება აგრეთვე სახნავე-სათესი მიწების, ან გზის
გამო დავიდარაბის ნიადაგზედაც.

საგულისხმოა გადავხედოთ, თუ ხევსურული ადათებით რა შე-
დეგებს იწვევს მკვლელობა ყოველგვარი მტრობისა და შუღლის
დროს:

უკეთუ სასიკვდილო ქრილობა მიაყენა ვისმე, მაგრამ დაჭრილი
ჯერ კიდევ ცოცხალია, დამნაშავე პირი დაზარალებულის ქირისუფ-
ლებს შუაქაცებს მიუგზავნის შერიგების მიზნით და თავისი დანაშა-
ულის გამოსასყიდლად ნივთიერ საზღაურს შეაძლევს.

ამ ადათს ხევსურეთში ეწოდება „საქონლის აღება“ ე. ი. „სა-
მარხი ხარჯები“.

თუ ამ ნიადაგზე შერიგება მოხერხდა, დამნაშავე მხარე დაზა-
რალებულ ოჯახს აძლევს 30 სულს სხვილფეხა საქონელს (ძროხას,
ხარს) და საქმე ამით თავდება. მაგრამ ძალიან იშვიათია ისეთი შემ-
თხვევა, რომ ხევსურები ასეთ დათმობაზე წავიდნენ. უკეთუ შერი-
გება ვერ მოხერხდა, მაშინ დამჭრელი თავის ნათესაეებს დაავალება
ფხიზლად ადვენონ თვალყური დაჭრილის მდგომარეობას, რომ თუ
სიკვდილი მოჰყვა, დროზე მოასწოროს თავისი ოჯახობით და ნათე-
საობით გაქცევა და უშიშარ ადგილას თავის შეფარება.

რაწამს დაჭრილი გარდაიცვლება, მკვლელის ოჯახობა და მთე-
ლი საგვარეულო მაშინვე ფარულად გაიხიზნებიან ისეთ სოფელში.
სადაც მოკლულის არც ერთი ნათესავი ან მოკეთე არა ცხოვრობს.
მოსახლეობაც ხელს უწყობს მათს ვახიზვნას, მოკლულის ნათესავე-
ბის გარდა, და სამშვიდობომდე მიაცილებენ.

ვახიზვნის შემდეგ, დამნაშავე მხარე თავის თავს ვალდებულად
სთვლის შუაქაცების პირით შემოყოთვალოს ქირისუფლებს ან მახლობ-
ლებს, დასტური მისცეს სამარხი ხარჯების გაწევისა.

მეტისმეტად საგულისხმოა ეს ჩვეულება: მკვლელის შუაქაცები
მისვლისთანავე ქირისუფლებს სამძიმარს ეტყვიან, ანუგეშებენ და
თან ცდილობენ დაარწმუნონ, რომ

— „სისხლი სისხლით არ დაიბანების... მასასვლელი მავსაო...
ასეთიასაო ხევსური კაცის ჩვეულებაჲ. ბედს უნდა შაურიგდათავ...
გული უნდა დაიმშვიდათავ... ნუ გაარისხებთავ ღმერთსავ და ჩვენ
საცოდავ ხატებსავ... ცოდვიანის ცოდვას ნულარ აიკიდებთავ. აპა-
ტივეთავ თქვენი ღმერთისავ და ამ ლამაზი ქვეყნის გულისათვისავ...“

ნულა დაუმძიმებთ განსვენებულს ისედაც შეწუხებულ სულსავ... თორემ ერის რისხვას დაიმსახურებთაე“.

ასეთი ლაპარაკისა და ჩაგონების შემდეგ, კირისუფლები ხევსურეთის ტრადიციულ ადათ-ჩვეულებას ველარ გადავლენ და მიცვალებულის დამარხვის თადარიგს შეუდგებიან.

თავდაპირველად დაკლავენ ერთ ცხვარს. ამას ეწოდება „შიწად შესამავლო“. ასეთი მსხვერპლის შეწირვა საეკლესიო კირისუფლებისთვის. ვინც ამ წესს გადაუხვევს, ერთბაშად ხუთი ძროხით იქნება დაჯარიმებული.

მკვლელმა თავის მხრივ უნდა მიჰგვაროს სამი კურატი, სამი ცხვარი და მიუტანოს ლუდის მოსადუღებელი სამი ქვაში. ამ სამი კურატიდან ერთს კირისუფლებისათვის დაკლავენ, მეორეს — ზამაკაცებისათვის, ამას ეწოდება „ხალაშქრო“, მესამეს კი — ქალებისათვის, რასაც ეწოდება „ხადედულო“, „მეოთხე კურატი მკვლელის ბიძაშვილმა უნდა დაკლას მოკლულის ბიძაშვილისათვის, რასაც ეწოდება „ხაშინშო“.

ამით თავდება დამარხვის წესი.

ამის შემდგომ მკვლელის მახლობელ-მოკეთები შეუჩნდებიან მოკლულის კირისუფლებს, რომ გახიზნულ მკვლელსა და მის საგვარეულოს დასტური მისცენ სახლში დაბრუნებისა. მაგრამ ასეთს დათმობაზე ხევსურები ძალიან იშვიათად სთანხმდებიან. პირობით, მათ შორის მტრობა წლითი-წლობით გრძელდება.

დახარალებული ოჯახი მუდამ უთვალთვალებს და სდევნის მოპირდაპირეს შურის საძიებლად. უპირველესად დევნას განიცდის თვითონ მკვლელი. მერე მისი ძმა. თუ მკვლელს ბიძაშვილი არ გააჩნია, მაშინ შურისძიება გადადის მკვლელის ოჯახის რომელიმე მახლობელ წევრზე და მოკვლით კი აუკილებლად მოკვლენ ვისმე მათგანს პირველსავე მოხერხებულ შემთხვევაში.

უკეთეს მოკლულის კირისუფლებმა მკვლელის ნათესაობას დასტური მისცეს თავიანთ სახლში დაბრუნებისა, ეს უკანასკნელნი პირველხანად მოკლულის კირისუფლებს უგზავნიან 20 ცხვარს და ადგილობრივი ქერის ლუდს დააყენებენ (განსაზღვრული რაოდენობით). ამავე დროს სოფლის მოსახლეობაც შეუდგება ლუდის გამოხდას.

ყოველივე ამას ეწოდება ხაშმო. ამის შემდეგ სოფელში ბრუნდებიან მკვლელის ყველა შორეული ნათესაეები. შუაკაცები თავს მძუყრიან მოკლულის ნათესაეებს, მოგვარეებს, და აგრეთვე სოფელში დაბრუნებულ მკვლელის შორეულ ნათესაეებს, ყველანი მიჰყავთ სამლოცველოში და იქ იმართება მეტისმეტად საგულისხმო შერიგება.

მკვლელის ბიძაშვილები დაჩოქილნი, ხმის ამოუღებლივ სამლოდ კლავენ მსხვილფეხა საქონელს. მოკლულის ბიძაშვილები მკვლელის ბიძაშვილებს უნძრახად მიართმევენ ლუდით სავსე კათხას და ამ უკანასკნელებმაც უნძრახ უნდა დალიონ.

მათ შორის შემარიგებელ სიტყვას ამბობს ერთ-ერთი იმავე სოფელი პირი, ნათესაობის მხრივ სრულებით გარეშე.

„ღმერთსაც ესიამოვნების და ანგელოსსაც რაღაი ასეთი მოწყალეა მაილეთ და გადახვეწილებს დასტური მიეციეთ პირშესამყრელოში მოსელისა“.

ამ ცერემონიის შემდეგ ორივე მხარის ბიძაშვილები უკვე შერიგებულად ითვლებიან. მკვლელის ნათესაეებს სავალდებულოდ მიაჩნიათ მუდამ დაუთმონ და ასიამოვნონ მოკლულის ძმებს. ზოგჯერ მოხდება, რომ მოკლულის ოჯახის ან მისი ძმების საქონელი მკვლელის ნათესაეების ქირნახულს წაახდენს, მაგრამ ეს უკანასკნელი სიყვარულის სიტყვასაც კი არ აკადრებდენ. გარდა ამისა მკვლელის ნათესაეებს ხმის უფლება ჩამორთმეული აქვთ როგორც საზოგადო შეკრებულობაში, ისე ხატობაში, ქორწილში თუ სხვა დღეობებში. იმათ აკრძალული აქვთ აგრეთვე სიმღერა, ცეკვა და ლსინი. ასეთ ადგილებში თუნდა ვინმემ მოქმედებით მიაყენოს მას შეურაცყოფა, მათ თავდაცვის უფლება არა აქვთ. ასეთ შემთხვევაში მათს მოსარჩლედ და ქომაგად გამოდიან მოკლულის ნათესაეები, რომლებიც ღირსეულ პასუხს გასცემენ შეურაცხყოფელს და მოუგერიებენ თავდამსხმელებს. უკეთუ მკვლელის დაბრუნებულ ნათესავთაგანი ვინმე გაოდაიცვალა, მის ნათესაეებს მისი დამარხვის უფლება არ აქვთ, სანამ ხევსურეთში არსებულ ადათს არ შეასრულებენ. ამ ადათის თანახმად, მათ მოკლულის ნათესაეებს უნდა გაუგზავნონ 3 ცხვარი, ეს არის ეგრედ წოდებული „ჯურუმი“ (ჯარიმა).

ასეთივე გამოსაყიდა დანიშნული იმ შემთხვევისათვის, თუ მათ მოიპოვეს სამლოცველოში მისვლის უფლება, თუ წისქვილისათვის წყალი დაეთმოთ და სხვა.

შეურიგებული რჩებიან მხოლოდ მკვლელი და მისი ღვიძლი ძმები.

მკვლელობის წლის თავზე, მკვლელი რამდენიმე ნეიტრალური პირის თანხლებით, ფარულად მიიპარება სოფლის სამლოცველოში, თან მიიყვანს კურატსა და ცხვარს, სამლოცვის დაკლავს და ხატსაც ვერცხლის ბადიას შესწირავს. სამლოცვის დაკვლის დროს ყველა იქ დამსწრენი ამ ბადიით სვამენ მოკლულის შესანდობარს. ამავე დროს,

სამლთოს შემწირველის გაუგებრად, სოფლიდან ჩუმად დაიბარებენ სოფლის სულიერ მამას, ეგრედ წოდებულ „დეკანოზს“.

ყოველივე ეს დიდი საიდუმლოებით და სიფრთხილით ხდება, რომ მოკლულის ოჯახსა და ნათესაეებმა გუშანი არ აიღონ. ამის შემდეგ მკვლეელი ისევ ჩუმად და დაუყოვნებლივ გაიპარება სამლთოს. შეწირვის ადგილიდან სამიოდე სანდო ამხანაგის თანხლებით, ვიდრე სამლთოდ შეწირულ კურატს გაატყავებდნენ და მის ხორცს გაანაწილებენ იქ დამსწრენი. დაუკვლელად სტოვებდენ ცხვარს, რომელსაც მეორე დილით იქ დამსწრე უხუცესთაგანი მოკლულის ოჯახს მიჰგვრის, თანაც გაუქვლავნებს, მკვლეელი ფარულად შემოპარულა სამლოცველოში და სამლთო დაუკლავსო.

ამ ამბის შემდეგ, სათაყვანო ხატის რისხვის შიშით, მესისხლენი ხელს იღებენ მკვლელის დევნაზე. გაივლის კიდევ 4-5 წელიწადი. მკვლეელი და მისი განხიზნული ძმები კიდევ შუაკაცებს შეუჩინენ მოკლულის ოჯახს, გაახსენებენ თავის გვაროვნობას და შეუთვლიან:

— გული მაიბრუნე ჩვენ შესახვედრად, მამეცით ხება ვადულავ პირშასამყრელო... (იგულისხმება ლუდი და არაყი და სხვა რამე).

მაგრამ ბევრი ქირისუფალი უღმობელი რჩება, დაუმობას გულში არ ატარებს და შუაკაცებს ასეთი პასუხით ისტუმრებს.

— „არ ნახეს ჩემ თვალმა! სისხლის ალება გვლობნიყავ, მავლით ზღვიანება, საღ წაგვივიჯოდავს!. შორს წავიდას ჩვეგან, გავგვეცალოსავ. დაილუპასავ ყველანი“.

დროთა განმავლობაში კვლავ მეორდება შერიგების ასეთი ხერხი და თუ ვერც მაშინ ნობერხდა შერიგება, მაშინ თვითონ ხალხი დაიბარებს მოკლულის მშობლებს უფრო ძლიერ და სათაყვანო ხატში. იქ ერთერთი დამსწრეთაგანი ძვირფასი თასით შეათავაზებს სასმელს და თან ეტყვის:

— „თუ ერისა და ჯაშათის ხეყნა არად მიგაჩნავთ, ღმერთისა და ანგელოზების ხათრი მაინც დაიქირეთ, ჩამომავალობას გაუფრთხილდით“.

ახლა კი გულს მოიბრუნებს ქირისუფალი და დაატურს მისცემს, მოადულონ შერიგების სასმელი (ლუდი, არაყი).

ერთი კვირის შემდეგ, გარეშეთა თანადასწოებით, მოხდება მესისხლეთა შერიგება.

იქვე ღამიანათ (რომ თვალი არავინ შეასწროს) მოვა მკვლეელიც. მის მიერ წინასწარვე მომზადებული, უფრო გამოცდილი და ხევსურების ადათ-კანონების მცოდნე მამაკაცები მოკლულის ოჯახს ისტუმრებიან და მთელი თავისი ნათესაეებითა და საგვარეულოთი

ზიიპატივებზე სანლოცველოში. ამ „წმინდა“ ადგილზე ისევ ღამით მიდიან, რომ არც ისინი ნახოს ვინმე. ახვე დროს ამორჩეულნი პირნი მოკლულის ნათესავეებს გასჩარევენ და, თუ რაიმე იარაღი აღმოაჩნდათ, ჩამოართმევენ, რომ რაიმე უსიამოვნება არა მოხდეს რა. იარაღს ჩამოართმევენ აგრეთვე ყველა იქ დასწრეებსაც.

მოკლულის მშობლებსა და ხათესავეებს ცალკე ადგილს მიუჩენენ საბლოცველოს შესავალთან, მკვლეელი და მისი მშობლები და ბიძაშვილები მეორე მხარეს მოთავსდებიან, სადაც მუხლისთავეებზე დაჩოქილნი უნდა იღვინებ. იმათ შუა მღებარე ადგილზე ხალაი სდგას ჯხუჯესის მეთაურობით, რომელიც დიდის-ზეიმით აწესრიგებს მესისხლეთა შერიგების ადათს. იქვე მზადდება საძლთოს შეწირვაც.

ხუცესი, ჩვეულებრისაჰებრ, საკუთარი ზელოთ დაჰკლავს სამლოთოდ განწირულ ცხოველს და საყოველთაოდ ჩამოილოცება:

— „ნულარაც გეინახავს, რაც მაჰბდა! თქვენთანამც იქნების ანგელოზი სიძარტლისა, შეწყალებისა გზაზე დამეხებელი, თავის მოწყალე შუამდგომლობით, ნულარამც დაახელებს თქვენს გონებას ხანგრძლივ, თქვენთანამც ცოცხლობს მოძღვარი თქვენისა ეკლესიის! დალოცოს ანგელოზმა თქვენი შამრიგებელი შუა კაცი“.

ამ ცერემონიის შედგომ დასწრე ხალხი ტაბლას გაიზიარებს, აქვე რებიან მკვლელის ძმანი და ძმათა შვილები ისევ მუხლზე დაჩოქილნი. მკვლეელი კი ოთხიოდე შუა კაცის თანხლებით მოკლულის ოჯახს მიაშურებს და თან გაიყოლებს ერთ საკლავს (ცხვარს). სახლში ჯერ შუაკაცები შეელენ, მკვლეელი კი კარის დირესთან დაჩოქილი ელოდება. ოჯახიდან გაძოდის მოკლულის დედა, ცოლი ან დეიდა სახლში შეიყვანს მას. მკვლეელი აქაც მუხლებზე დაეცემა. მას მიწვიდიან ლუდს ან არაყს და სთხოვენ დალიოს მოკლულის შესანდობარი. ამ დროს შუაკაცები ცხვარს დაჰკლავენ, რის შემდეგაც ორი შუაკაცთაგანი მკვლელს შეუჰჩნევლად და სასწრაფოდ სოფლიდან გააჰარებენ. დანარჩენი შუაკაცები კი ისევ სამლოცველოში ბრუნდებიან, სადაც მკვლელის ბიძაშვილები (ძმათაშვილები) ისევ დაჩოქილები სდგანან. მოკლულის მოკეთებები მათ კათხით მიაწვიდიან სასმელს, მათ შეუძლიანთ დალიონ, შეუძლიანთ არც დალიონ, ჰაგრამ არც ერთი სიტყვის დაძერის უფლება არა აქვთ. საერთოდ იმათ ლაჰარაკის უფლება აყრილი აქვთ და მათ მაგიერ სხვანი ლაჰარაკობენ.

ამ ცერემონიის შემდეგ ისინი თავის გახიზენის ადგილზე ბრუნდებიან და დასწრე ხალხიც თავიანთ სახლებში იშლება.

ამ ტრადიციული ადათის შესრულების შემდეგ, მკვლელის ძებებს და ძმათა შვილებს უფლება ენიჭებათ თავის სოფელში დაბრუნდნენ.

მკვლელს კი ამისი უფლება არა აქვს. მისი სახლ-კარი გამოკეტილია და დალურსმული წას დღეს აქეთ, რაც ის გაიხიზნა, ბედისამარად მიტოვებული მთელი მისი ქონება ფუქდება და იღუპება. თუ გახიზნის დროს ოჯახში რაიმე საქუშაო დაუმთავრებელი დარჩა, ან ქირახული აუკრეფავი, ბალახი გაუთიბელი და სხვა, ვერაინ ვერ მიეკარება, უფლება არაეის აქვს მიჰხედოს, უპატრონოს, იმისი ყველაფერი ანაოხრად უნდა დაიღუპოს. შეიძლება სახლი დალპეს, საძირკვლამდე ჩაჰოინგრეს, ცეცხლმა გადაბუგოს. მაგრამ არც ერთი ხორციელი მას არ მიეკარება, არ უპატრონებს. ხევსურეთის კანონით სასტიკად აიკრძალება ეს.

ძალიან იშვიათად მოხდება, რომ მკვლელმა, ბოლოს და ბოლოს, მოახერხოს მესისხლესთან შერიგება და თავის სოფელში დაბრუნება. მაგრამ ვერაფრით ვერ გაიხარებს: ყოველივე ადამიანური უფლება აყრილი აქვს სიკვდილამდე და ნამდვილი მონაა, რადგანაც ვერც საზოგადო შეკრებულებას დაესწრება, ვერც დღეობასა, თუ ხატობას, ვერც ქორწილსა თუ ლხინს.

ამის გამო გადახვეწილი მკვლელი ისევ ხიზნად ყოფნას რჩეულობს და თავის სოფელს აღარ უბრუნდება.

თუ მისი დაბრუნება მოხერხდა როდისმე, მაშინ დაზარალებულ ოჯახთან პირველივე შეხვედრის შედეგ, ვალდებულია ყოველწლივ სხვათა ხელით უგზავნოს ძას თითო საკლავი (ცხვარი) და თითო ვეჯრო არაყი. ასე უნდა მოიქცეს იმ შემთხვევაშიაც, როდესაც მოკლულის ოჯახის რომელიმე წევრი გარდაიცვლება, თუნდაც ძძუთა ბავშვი, ოღონდ მოკლულის გვარის ვაჟიშვილია.

მკვლელის ძმათაშვილებსაც დიდი თავდაქერილობა მართებთ სოფელში დაბრუნების შემდგომ. თუ ვისმეს ჩაუბი აურტყხეს, სცემეს, დაითვრინეს, შეიძღერეს ან როცა იწყეს, ამით შებოლავენ ხევსურულ ადათ-ჩვეულებას და მოკლულის ნახლობლებისაგან არ ასცდებთ დაქრა ან მოკვლა. ამის გარდა მოკლულის (მოკვთეები) თავისიანები იმითაც გამძოვდაებიან და დიდ საზღაურს გადაახდებიან—ერთ დღიურ მიწას, ან 5 ძროხას.

მკვლელის მიწებით კი არაეინ სარგებლობს. ყველა ერიდება მას. მაგრამ თუ ბოლოს და ბოლოს ვინმე გარეშე პირმა მოისურვა ამ მიწებით სარგებლობა, მაშინ მას დაეკისრება მთელი ის გადასახადი, რაც ადათის ძალით მკვლელმა უნდა აძლიოს დაზარალებულ

ოჯახს. ამ შემთხვევაში მკვლელი ყოველგვარი ასეთი ხარჯებისაგან თავისუფლდება.

ამ ჩეულებას ხევსურეთში ეწოდება „ხმელი თავი“.

ზემოაღნიშნული ადათები და გადასახადები განუწყვეტილად გრძელდება, სანამ მკვლელის გვარეულობიდან ერთი მაინც ვინმე ბოგინობს ქვეყანაზე (ძმა, ბიძაშვილი, ძმათა შვილები, მათი შვილები და სხვ.)

ასეთი საქმე შერიგებით ძალიან იშვიათ შემთხვევაში თავდება.

მაგრამ, თუ შერიგება მოხდება, დამნაშავე მხარე მეტრისმეტად დიდ საზღაურს იხდის—16-დან 20 სულს სხვილ-ფეხა საქონელს, აუარებელ ლუდს და ამის გარდა მანვე სალოცავში საღმთო უნდა დაჰკლას მთელი სოფლის ხალხისათვის: ორი ცხვარი უნდა დაკლას და ხალხისთვის მოიტანოს ვერცხლის ან სპილენძის თასები.

ხაზოლოო შერიგება ძალიან თავისებურად ეწყობა: დაგრებილი ბალახს გამოასკვანძავენ და ყველა დამსწრე მას ფეხით უნდა შესდგეს, ბოლოს მოკლულის ოჯახის უფროსს დაადგმევიინებენ ფეხს და მან უნდა წარმოსთქვას: „მიპატიებია და გამითავისუფლებიხართ ხატის და ხალხის გულუსადავ! დღესიდან სწორ გზაზე იარეთავ... თუ ყველას ხათრს შაინახავთ, შეგავინო, შენც შემომავინე, დაგქრა, სამაგიერო გადამიხადე“ და სხვ.

ამ ცერემონიის შემდეგ ყველანი სუფრას შემოუსხდებიან, ლუდს შეეჭკვიან და ამის მერე იწყება დასასრულის დასაწყისი, ე. ი. საბოლოო შერიგება.

საერთოდ გადამტერებულების შერიგება ძალიან ძნელია, მესისხლეთა შურისძიება ხომ რამდენიმე ათეული წელიწადი გასტანს, ზოგჯერ რამდენიმე საუკუნეც.

ამ რამდენიმე წლის წინედ სოფ. გუდანში გუდანის-ჯვარის ხატობაში მთელი სოფლის საზოგადოებამ იმსჯელა და მესისხლეთა დევნის უკანასკნელ ვადათ 80 წელიწადი დააწესა. ამ გადაწყვეტილების და აღტქმის დასადასტურებლად გუდანის-ჯვარის სამლოცველოში ხევსურებმა დიდი ლოდი ჩაფლეს,—ეგრედ წოდებული „ხაშანი“ და იქვე სამლოცველოდ დაკლეს ცხვარი. ასეთი დადგენილება სხვა სოფლებმაც გამოიტანეს. ასე, რომ ეს ფიცი ხევსურეთში ყველგან გავრცელდა. მაგრამ მესისხლენი იშვიათად უწევენ ანგარიშს ამ გადაწყვეტილებას.

ზემოთ ნათქვამი ლიტონ სიტყვად რომ არ ჩაგვეთვალოს, აქვე მოგვყავს შემდეგი შემთხვევა: სოფ. ახიელის (არხოტის რაიონია) მცხოვრებ ნაროზაულს ამ. 200 წლის წინად შემოჰკლდომია სოფ.

ბლოს მცხოვრები შიშნია გიგაური. იმათი შთამამავლობის საბოლოო შერიგება მხოლოდ 1927 წელს მოხდა, აგვისტოში, „ათანგენობის“ დღეს.

მეორე მაგალითი: ამ ასი წლის წინედ სოფ. კიშლას მცხოვრებ თეთრაულები და სოფ. ახიელის მცხოვრებ ჯაბუშანურების შორის მკვლელობა მომხდარა და მათ შორის შურისძიება დღემდე გრძელდება, რადგანაც შერიგება ვერ მოხერხდა.

როგორც ყველა სხვა ერებში, ისე ხევსუმიცვალეზულის და რებისათვისაც სიკვდილი ყველაზე უფრო მარხვის წასი. ძლიერი ტრაგიკული მოვლენაა ცხოვრებაში, მაგრამ იმავე დროს ერთგვარ საბაბს იძლევა მოსალხენად.

ეს მოვლენა, შეიძლება იმისათვისაც არის ასე, რომ ცდილობენ შეათერადონ და შეამსუბუქონ სიკვდილით გამოწვეული შინაგანი მკვუნვარი შიში და კირისუფლების მწუხარება. ყოველ შემთხვევაში ალაბი თუ ქელეხი ყველგან და ყოველთვის ყველა ერებში ქეითს ემსგავსება, თუმცა გლოვის იღუმალეებით იმოსება მიცვალეზულის კარ-მიდამო.

ასეთ ჩვეულებას ხევსურებიც მისდევენ, მხოლოდ მათ თავისებური, ნიშანდობლივი სიცოცხლე და ელფერი შეაქვთ მასში.

ხევსურეთში, მძიმე აუადმყოფის პატროხის ოჯახში, მთელი ნათესაობა, მოგვარეები და მეზობლები იყრიან თავს ღამის თევით. ყოველს ხევსურს ზნეობრივ მოვალეობად მიაჩნია გაქივრების დროს მიხედოს მახლობელსა და მეზობელს, ხელი წაახმაროს.

ახალგაზრდა მომაკვდავ ვაჟს ცალხელში ხმალს აძლევენ, მეორეში კი ანთებულ სანთელს. მოხუცებულ მამაკაცებს და ქალებს კი მარტო ანთებულ სანთელს.

მიცვალეზულს თვალებს დაუხუქავენ, ხელებს გულზე დაუკრეფენ და შემდგომ ხარდახში გამოასვენებენ ან ეზოში. (იხ. სურ. 26).

ეს იმისათვის, რომ მიცვალეზულს შვებ უკანასკნელად კიდე დაჰხედოს სახეს. მეორეც იმისთვის, რომ მიცვალეზულის გვამით სახლი არ გაუწმინდურდეს, რადგანაც, ხევსურების რწმენით, მიცვალეზულის გვამი უწმინდურად ითვლება.

მიცვალეზულის ლოგინი, საცვლები და საერთოდ რაც რამ მას ეცვა, ეზოში გამოაქვთ და ცეცხლს აძლევენ.

ასეთი ადათი ამავე დროს ყველასათვის გასაგები ნიშანია იმისი, რომ ამ სოფელში ვინმე გადაიცვალა.

იმ დღით სოფლიდან სამუშაოზე აღარავინ გადის, ყველანი მიცვალეზულის ოჯახში იყრიან თავს და მახლობელი ადამიანის სიკვდილის გამო კირისუფლებს სამძიმარს უცხადებენ.

დედა იცევი შორიდანვე „ძახილით მოდიან“ (მოთქმით ტირილი) და მოთქვა-ტირილით მოდიან, სახლში შესვლისას კი მიცვალეზულს ვარს შემოერტყმინ ხმამაღალი მოთქვა-ქვითინით. ზოგიერთი მამაკაცებიც დაიტვირთებენ მიცვალეზულს მოთქვით:

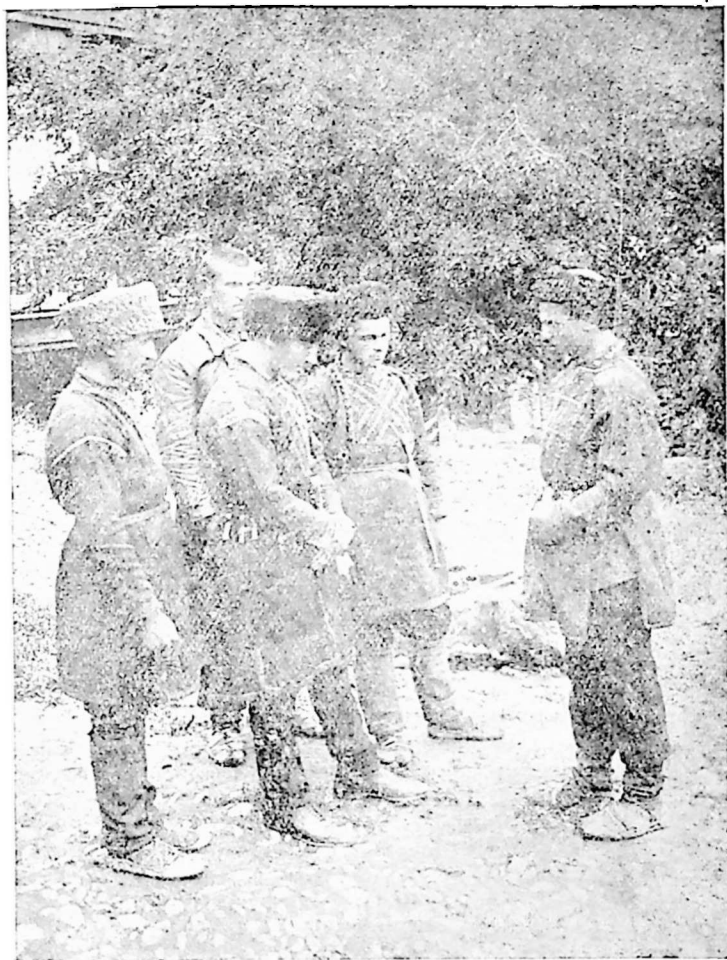

სურ. №26.

„რა ჭქენი! რად მოიყვანე ჩვენს თავზე ღეთის რისხვავი! ამისი იმედი გექონდავ შენივ... შენ ხომ მუდამ ჩვენი იყავ, ჩვენი მოაზაგე, ჩვენი მფარველი, ჩვენი ქირისა და ლხინის მოზიარე... შენ სიკვდილი მთელ ხევსურეთში მეხივით გავარდების, ყველა შეწუხდების, სინანულს მიეცემის, შეხვან დაობლებული...“

მიცვალეზულის ქირისუფლები ყველა ნათესავებს, მოკეთებებს თუ ნაცნობებს საგანგებო კაცების დაგზავნით ატყობინებენ ამ სამგლოვიარო ამბავს, რაც უნდა შორი გზა იყოს გასაღლელი. სტუმრები იწყებენ ღებას. ყველა მათგანი სამძიმარს ეტყვის ქირისუფლებს.

ამ ჩეულებას ხევსურეთში ეწოდება „კირის წყენა“. მიცვალებულის კირისუფალი (ოჯახის უფროსი), საკინძ-გადასნილი, მკერდ მოღელილი, თვალებზე ქუდჩაპოფხატული ზის სახლში ან ეზოში. ჰოსაძიძმრე მიდის მის წინ, ცალ მუხლზე იჩოქებს (იხ. სურ. 27),

სურ. № 27. კირის წყენა.

ორივენი აქვითინდებიან, მოთქმით მოსთვლიან განსვენებულის ღირსებებს და თავის მწარე მდგომარეობას...

მოსამძივარე.

ვერ გექნას ჩემი თავი მანამდე შენ ეგებ თას გნახავდი.

პირისუფალი.

შენს მტერსა და ღუშმანს.

მოსამძივარე.

მადლი არასა თქვენ ასეთ ვაჟკაც გაკლდე ბოდას, ჩემ კვალ კაცი მზეზე იარებოდას, სი-

ტყვას გეტყოდას...

პირისუფალი.

დასამადლებიას ჩვენდ, მასალოცავ... არა-ად ვლიროთ ჩვენ... მზე დაგვცდების კაც სწორი... მავკედებით და მოვისვენებთავ.. ნულარამც ყოფილ ასეთი ჯაბანი ყოფნა.

მოსამძივარე.

თქვენ ვინ გაჯობებთავ... ვაჟკაცი ბაგონის შესადარი. თქვენ დიაცნი დედოფლობის სადარნი... თქვენ შეგეფერებისთ დიდი სასახლენი, ცხენის ჯოგი, ფარ-ხმალი და ჯაქვი და ლაშქრისა და ხვესურთ წინამძღვრობა.

პირისუფალი.

ღმერთიმც გიშველასთ, რომ ჩვენისთანა საწყალი გებრალებისთ... ჩვენი მზე დაბნელებულია... ღირსნი არ ვართ შენის სუგეშის.

მოსამძივარე.

ესეთ უბედურობა მაუვიდას იმას, ვისაც საწყინად არ დარჩას და გაუხარდას თქვენი სიმწუხარე... გაკმოსთ ღმერთმ, გულ დაგიმშვიდასთ და კლავ აგაცილასთ ასეთი სიმწუხარე.

პირისუფალი.

თქვენაც გაშოროთ ყველა უფერი.

ასეთი სანუგეშო ფორმით ეტყვიან სამძივარს მეტადრე ქირისუფალ-დიასახლისს, მით უმეტეს მაშინ, თუ ოჯახს მოაკლდა მისი მარჩენელი წევრი და წვრილშვილი დაობლდა.

„ნუ დაიჩაგრავთ გულს, ქირს გაძლება უნდავ, ობლები გამო-საზრდელები გყავთ... არ უნდ გააგებო ხალხს უპატრონობავ“ და სხვა... ღვთისმსახურნიც გამოჩნდებიან. ისინი არც მიცვალებულთან მივლენ, არც შეკრებილ ხალხთან, და პირდაპირ ადიან სახლის ბანზე. ხვესურების რწმენით, ღვთისმსახური შეუბლაღავი და წმინდა უნდა დარჩეს.

მათი მოსვლის შემდეგ, მიცვალებულის მახლობლები თვითონ იახლებიან ბანზე, სადაც მათგან სამძივარს მოისმენენ.

ამ ცერემონიების დროს, მიცვალებულის ოჯახობა დაკლავს. ცხვრებს, პურს აცხობს, ხავიწსა და ფაფას ამზადებს. ფაფას ქერისა.

და სიმინდის ფქვილისას ხარშავენ წმინდა ერბოში, წყლის გაურევლად. ამ საქმლით უმასპინძლებიან ყველა სტუმრებს კელეხში.

დამარხვის წესების შესრულებაში ყველა მეზობლები მზრუნველად მონაწილეობას ღებულობენ და ხელს ახმარებენ როგორც საწმინდადისში ისე სხვა საქმეებშიაც.

საგანგებო გზიოები დაიგზავნება სოფლებში ყველა ნათესავეებთან, რომ დამარხვის დღისათვის ცხენები მზად იყოლიონ დოღში მონაწილეობის მისაღებად. უნდა აღინიშნოს, რომ დოღს არაჩვეულებრივი რამ საზეიმო ელფერი შეაქვს დამარხვის ცერემონიაში. დოღი ზამთრობით არ იმართება და თუ დამარხვა ზამთარში მოხდა დოღს ზაფხულისათვის გადასდებენ.

მიცვალებულს ჩვეულებრივად მე-3-4 დღეს ასაფლავებენ.

მოჯირითენი მიცვალებულის დამარხვამდე მახლობელ სოფელში მიდიან მიცვალებულის ნათესავეებთან, სადაც ისვენებენ, დანაყრდებიან და მიცვალებულის შესანდობარს სვამენ... თუ ეს სოფელი ახლოა, მალე ბრუნდებიან უკან იმავე დღეს. თუ სოფელი დიდი მანძილითაა დაშორებული, მაშინ მეორე დღეს ბრუნდებიან დასაფლავებაზე.

ჯირითის დროს ხშირია უბედური შემთხვევები, რადგანაც ხევესურეთი ძალიან მთიანი ადგილია და მოჯირითეს დიდ ხიფათში აგდებს.

ამას ისიც უნდა დაუმატოთ, რომ სოფლები ძალიან დაშორებულია ერთიმეორესაგან და მხედრებს მთელი დღე დაუსვენებლივ სჭირდებათ უბელო ცხენით ჯირითი, მაშინ ადვილი წარმოსადგენია მათი თავგანწირვა და ამ უფსკრულებზე კენების საფრთხე.

მოჯირითეებმაც კარგად იციან ეს გარემოება და ყოველ შემთხვევისათვის უბელო ცხენს მაგრად ამოუჭერენ მუკელზე ბრტყელს ქარშიკს (შალის ნაქსოვი გარსაკრი 3-4 გოჯის სიგანისა). თავქვე დაქანების დროს მოჯირითე ამ ქარშიკს მაგრა ჩაებლაუქება, რომ ცხენის თავზე არ გადასხლტეს. თუ ცხენი ბევრი კენებისაგან მეტის მეტად გაიბერა, მოჯირითე ამ ქარშიკის გაპერაზე შეატყობს და ცოტა შელავათს მისცემს.

მოჯირითეების გასტუმრების დროს, ხალხი აფრთხილებს მათ და დარიგებას აძლევს, როგორ უნდა მოიქცნენ გზაზე, თან მშვიდობის მგზავრობას უსურვებენ.

ჯირითის დასრულების ბოლოს მიცვალებულის კირისუფლები მოჯირითეებს ასაჩუქრებენ მათი მხნეობისა და პირველობის მიხედვით: ძროხით, ფარდავით ან ფალასით; მიცვალებულის აბჯრით,

ტანისამოსით, ქვაბებით, ყოველივე იმ ნივთებით, რის გაჩუქებაც კი შეიძლება მიცვალებულის ავლა-დიდების მიხედვით. საუკეთესო და ძვირფასი ჯილდო ეძლევა ჯირითიდან ყველაზე ადრე დაბრუნებულს.

გარდაცვალებულის ქონებრივ მდგომარეობაზეა დამოკიდებული ჯირითში მონაწილე ცხენების რაოდენობა და მათი ლირსებაც.

მიცვალებულის გამსვენებელთ ე. ი. კუბოს ამწეებს ხევსურები **შერეულებს** უწოდებენ.

სასაფლაოდან დაბრუნების შემდეგ, სახლში ჯერ არავინ არ შევა, სანამ „პირის სამხსნელო“ მსხვერპლი არ დაიკვლება და მისი სისხლით სახლის კედლებს არ შეღებენ.

ამავე დროს ცხევა პური, იხაოშება მეორე საკლავის ხორკით საკმელი, ეგოვდ წოდებული „პირის გასამხსნელო“.

„პირის გაუმსხნილებლად“ არც ნათესაეები და არც მეზობლები სხვა ხორცეულს არ მიეკარებიან.

მსხვერპლის დაკვლისა და პურის ცობის დროს, ხევსურეთის ჩვეულებით, თოფი უნდა დაიცალოს.

ქელებში ჯეო მანდილოსნები სადილობენ, მერე მამაკაცები. მიცვალებულის პატრონი დამსწრე ხალხს არავითარი სასმელით არ უმასპინძლებს. თუ ვინმეს სასმელი უნდა, უფლება აქვს თანვე მიიტანოს.

ქელების შემდეგ ხალხი თავიანთ სახლებს უბოუნდება, და პირისუფლებთან რჩებიან მხოლოდ „შერეულები“, ისინი იქვე გაათევენ ღამეს და პირისუფლებს სხვადასხვა სამხიარულო საოხუნჯო არაკებითა და ზღაპრებით ართობენ, და კერაზე ცეცხლს გაუქრობლად ინახავენ.

ხევსურების რწმენით, მიცვალებულის დასაუღლაების შემდეგ მოწყენილად გატარებული ღამე ძალიან ცუდის მომასწავებელია, ოჯახს კიდევ გამოაკვდება ვინმეო.

მეორე დღეს „შერეულებიც“ თავთავიანთ სახლებს უბრუნდებიან.

მიცვალებულის ხსენება

დასაუღლაების მერე, მიცვალებულის სახლში, ფარდაგ გადაფარებულ ტახტზე აწყობენ განსვენებულის: თოფს, ხანჯალს, ქამარს, ჩოხა-ახალუხს, საცვლებს, წინდებს და სხვა ნივთებს, შალვარის გარდა-

პირისუფლები ამ ტახტს მოუსხდებიან და ძვირფასი მიცვალებულის ნაცვლად მის ტანისამოსსა და საკურველს აყრიან ცრემლებს. (იხ. სურ. 28).

ნისივე დასატირებლად მოდიან ნათესაეები, მეზობლები და საერთოდ ყველა ისინი, ვინც დასათლაეებას ვერ დაესწრო, თან ყველას შოაქეს არაყი.

სურ. № 28.
ნათესაეები დასტირიან მიცეალებულის ტანსაცმელს და იარაღს.

მიცეალებულის ტანისამოსი და საკურველი ერთი წლის განმავლობაში ხელუხლებლად აწყვია ტახტზე გაშლილი.

დასათლაეების შემდგომ, ნათესაეები, მეზობლები თუ მთელი სოფელი თავის მხრივ ყველა თავისებურათ გლოვოჰს, მეტადრე მაშინ, უკეთუ განსვენებული სახელოვანი და ყველასთვის საყვარელი

ადამიანი იყო. გლოვის ნიშნად მამაკაცები წვერს და თმას მოუშეებენ, და ზედა ტანისამოსს გადაბრუნებით იცვამენ, რომ მისი მორთულობა, მასრები, ფერადი ლენტები თუ სირმა არ მოსჩანდეს. მანდილოსნებიც გადაბრუნებით იცვამენ ზედა ტანიამოსს და ყოველგვარ მორთულობას ფარავენ.

მგლოვიარობის დროს ხევსურეთში მიუყრდებოდა ფანდურის ხმა და სიმღერა. ამ დროს, ერთიმეორის ხათრით და ქირისუფლების რიდით ყველა ერიდება მხიარულ გართობას და ქორწილსაც კი სხვა დროისთვის გადაზღებენ ხოლმე.

მოხუცებულის გარდაცვალების დროს კი გლოვას ასეთი მტკიცე ხასიათი აღარა აქვს, პირიქით ხევსუოები მხიარული ხუმარა-ოხუნჯობით ასაფლავებენ მას.

ხატის დღეობის მოახლოვების დროს, ქირისუფლები ყველა მგლოვიარეთ ეხვეწებიან ნულარ იგლოვებენ და ხატობას ნუ მოსცდებიან.

ზოგიერთი მეზობლები, მეტადრე ხატის მსახურნი, დღეობებზე დროს ხელს იღებენ გლოვაზე, თუმცა დღეობის მერე ისევ გლოვიარედ რჩებიან ადათით დაწესებულ ვადამდე,

მიცვალებულის ქირისუფლები წლის თავზე ერთ-ერთ დღეს აირჩევენ და წლის თავის წესს უსრულებენ. ამის შემდეგ ყოველწლივ იმ დღით მართავენ მიცვალებულის მოგონებას. ამ დღეს ხევსურეთში ეწოდება „ტალავართაღება“. ქირისუფლები მის მოსახსენებლად ამზადებენ ლუდსა და აოაყს.

ლული იხდება საშუალოდ 30 ფუთი ქერისა, პური ცხეება 10—15 ფუთი. იმ დღისთვის გაკეთებულ ხაეიწს წმინდა ერბოთი ამზადებენ; დაახლოვებით სამი ფუთი ერბო მაინც დაეხარჯებათ, მიუხედავად იმისა ოჯახი აიტანს თუ არა ასეთს ხარჯებს. „ადათს სად წაუხვალ“-ო იტყვიან ხევსურები.

მიცვალებულის ხსენების დღისათვის ქირისუფლები მიიპატიებენ ნათესაებს და მეზობლებს.

ნათესაებს თან მოაქვთ არაყი.

იწვევენ აგრეთვე მოჯირითეებსაც, დოღის გასამართად, თუ დოღი დასაფლავების დღეს ვერ მოეწყო, ზამთრის გამო. ზოგიერთი ოჯახი დოღს მეორედ და მესამედაც მართავს საყვარელი მიცვალებულის ხსოვნის აღსანიშნავად.

საზოგადოდ მიცვალებულის ხსენების დღისთვისაც ისეთივე სამზადიანი აქვთ ქირისუფლებს, როგორც დამაოხვის დღეს. ხატის მსახურნი მოვლენ და აკურთხებენ საქმელ-სასმელს. მიცვალებულის

ხსენების პირველი დღე სტუმრების გამასპინძლებას და განსვენებულის ღირსება-დამსახურებასა და მის პატიოსნების ხოტბას უნდებდა.

მეორე დღესაც გრძელდება გამასპინძლება. დაიკვლის ორი ცხვარი და ერთი ძროხა ან ხარი.

თუ მიცვალებული ახალგაზრდა ვაჟაკი იყო, მის გასაპატიონებლად (აკურთხებენ) ჩააყენებენ მის ცხენს ე. ი. სრული შეკაზმულობით გაამზადებენ, უნაგირზე გადაკიდებენ სავსე ხურჯინს, არყით სავსე თხიერებით (ტიკქორებით), ზედვე დააგდებენ განსვენებულის ნაბადს.

მიცვალებულის ქვრივს ხელში უქირავს ცალი ხელით აღვირის ტოტი, მეორე ხელით—არყით სავსე ყანწი.

თუ ცოლი არ დარჩენია, მაშინ ამ ადათს ასრულებს განსვენებულის დედა ან მამა.

ხატის მსახური აკურთხებს ამ ცხენის შეკაზმულობას და საპალნეს, ყანწით არაჟს ზედ გადააქცევს და წარმოსთქვამს: „სანამ ცოცხალ იყავი ორ ხელში გეჟირ, ალალ იყოს შენზე ეხლა“. ცხენს სამჯერ ოდნავ გადაჰკრავს მათრახს. ხურჯინს ჩამოხდიან, სოფლია გარედ მიდიან ქალიან-კაციანათ, თან მიაქვთ სასმელი და სანოუაგე. ქალები იქ იწყებენ განსვენებულია გამოტირებას და ყველას ეხეწებიან ხსენება უთხრან მიცვალებულს.

ამავე დროს, საჯირითოდ ჩაყენებულ ცხენებს საგანგებოდ, გაშლილ ფარდაზე ქერს აქმევენ.

ბოლოს, წამოდგება განსვენებულის ქვრივი ან დედა, ცხენს აღვირში ჩააველებს ხელს და წინდაწინვე ამორჩეულ მოჯირითეს გადასცემს. ამ რჩეულმა ძოჯირითემ, მოტირალე მანდილოსნებს სამჯერ გარშემო ქენებით უნდა შეძოუაროს და შემდეგ გაქუსლოს. მას უკან დაედევნიან დანარჩენი მოჯირითენიც.

ჯირითში მონაწილეობს 7-დან 13 კაცამდე. რა მანძილიც უნდა იყოს გასავლელი, იმათ უნდა შემოიარონ ყველა სოფლები, სადაც კი განსვენებულის მახლობელი თუ შორეული ნათესავეები ცხოვრობენ და უკახვე გამობრუნდნენ. როდესაც 8-10 ვერსზე მოუახლოვდებიან, ცხენებს თავს მისცემენ და გაქანებით მოჰქრიან. ამ საშინელი თავბრუდამხვევა მთის ვიწრო ბილიკებზე, ქათად ქცეულ მოქუხარე მდინარეებზე ეს თავხელალებული ხალხი ისეთი გაშმაგებით მიაქროლებენ ცხენებს, რომ ყოველი მათგანის სიცოცხლე ბეწვზე ჰკიდია. დაწინაურებულს, დე გამარჯვებულ მოჯირითეს ჯილდოთ ეძლევა განსვენებულის თოფ-იარაღი, ფარ-შუბი, ტალავარი (ტანი-

საშოსი). ეს ჯილდოები ადრევე ხარისხებად არის დანაწილებული სამსოდა არჩეული მსაჯულების შიერ.

შოჯირითეების პირველად გასტუმრების დროს ოჯახის უფროსი ასეთ გაფოთხილებას აძლევს:

„გიცხადებთ, რომ განსვენებულის ტაბლა მზადდების ამა და ან სოფელში, იქ გაათენებთ ღამეს (თუ სოფელი შორს მდებარეობს) ღამით ჩუმად არაეინ გამოიპარნათ, ღალატი არ იქნების, სირცხვილით ას, ყველანი ერთად გამაღბრუნდებით, ერთის გზით, თავი არ შეირცხვიინათ, ამით განსვენებული არ შეუოაცხპყათ .. თუ შამარცხვიენთ ვერ ღიიღებთ თქეებ კუთენილ ჯილდოს, რაიც დიდის კირივარამით დამიმზადებავ ამ შაეი დღისადაე“.

ამის შემდეგ ცხენებს დალოცავენ, კეთილ მგზავრობას და ტანმრთელად დაბრუნებას უსუოვებენ და ყველანი სოფელში ბოუნდებიან. აქ კირისუფლები და მათი სტუმრები უმასპინძლდებიან მთელს ჯარს-ჯამაათს სხეადასხეა საკმელით.

ქამა-სმის შემდეგ, ყველანი თათეაეის სახლებში მიდიან რამდენიმე კაცის გარდა, რომლებიც თავის მხრივ მოვალეობად სთვლიან ახლა თვითონ მოემსახურონ და მასპინძლობა გაუჭიოხ კირისუფლებს და მათ სტუმარ-ნათესაობას.

შორეული სოფლებიდან მოსულ ნათესაეებს განსვენებულის მეზობლები რიგრიგობით იპატიეებენ თაეიანთ ოჯახებში და იქ უმასპინძლდებიან და ღამე მოასვენებენ. იიათთან ერთად განსვენებულის ნათესაეებსაც ჰპატიეობენ.

მესამე დღეს ყველანი ისევე კირისუფლების ოჯახში იყრიან თავს და შეუჩნდებიან ოჯახის უფროსს თმა გაიკოიქოს და წვეერი გაპარსოს. თვითონაც ყველანი ასე იქცევიან.

ოჯახის უფროსი ჯერ უაზე დგას, ეგების კიდეე მოვიდეს ვინმე და არ იყარგებს მოპარსული ოოდ დაეხედეო, მაგოამ ბოლოს დაითათბირებენ და პირს იპარსაეს. თმას კი წლის თაეამდე არ გაიკრექს.

პირის მოპარსეის შემდეგ, ყველანი ასეთ სურვილს უცხადებენ:

— „დღეისიდან ნულარამც გინაბამთ გლოვა თქვენს სახლში და ნურც თქვენ მაკეთებთში“.

რაზედაც კირისუფალი უპასუხებს:

— „ღმერთიმც იყოს თქვენ შემწე, მკვდარზე გელვა ღბინათ შეგეცვალასთავ“.

ამის მერე ხეესური უკახასკნელად კიდეე ჩალეეენ არაყს და მასპინძელს გამოეთხოვებიან.

მიცვალებულის ხსენება ხევსურეთში იმართება დიდმარხვის მეორე კვირას, შაბათ დღეს (იხილეთ „მასალე“ ხევსურეთის შესახებ — გაბურისა). ამ დროისთვის მიცვალებულის ოჯახი ლუდსა ხდის და სხვა სოფლებიდან მოსულ სტუმრებს უმასპინძლდება. კვლავ იმართება სმაულობა და ჯირითი.

წლის გასულს გლოვა თავდება და ტირილიც, მაგრამ ლუდის ხდას მაინც ბოლო არ უჩანს.

განსვენებულის ერთ ხელ ტანისამოსს სთავაზობენ დედის ძმას, მეორე ხელ ტანისამოსს კი — ცოლუელთ. უკეთეს განსვენებულის ქვრივი უთვისტომოა და ნათესაეები არ გააჩნია, მაშინ მეორე ხელი ტანისამოსი მიეცემა ძმად ნათესს.

გარდაცვლილი მანდილოსნის ტანისამოსიდან კი ერთ ხელს ძისი ძამის ოჯახს აგზავნიან; მეორეს კი — რომელიმე ნათესავს.

წლის თავზე კირისუფლები და მათი მეზობლები კიდევ ხდიან ლუდს „მიცვალებულის მოსახსენებლად“.

მოდინ ნათესაეები — სტუმრები, სხვა სოფლებიდანაც, თან მოაქვთ არაყი და კვლავ იმართება სმა.

სასძელს ხდიან და ხალხს უმასპინძლდებიან ისინიც. ვინც ჯირითში საჩუქრები მიიღო, აგრეთვე ისინიც, ვისი ცხენებიც ჰყავთ ნათხოვარი მოჯირითეებს.

ყოველივე ამის შემდეგ სოფელს გლოვა მოეხსნება და ყველას თავისუფლად შეუძლიან იმხიოულოს.

**ხევსურის თავის
„დამარხვა“ სიცოცხლეშივე.**

როგორც ხედავთ, ხევსურები ძალზე დიდ მნიშვნელობას აძლევენ დამარხვა-დასაფლავების წესებს. მაგრამ არიან ხელმარტო, უთვისტომო ხევსურები, რომლებსაც არავითარი ნათესაეი და მოკეთე არ მოეხვევებათ. ასეთი უთვისტომო ხევსურები საგონებელს ეძლევიან. თუ ვინ უპატრონებს და ვინ გააპატროსნებს მათ სიკვდილის შემდეგ.

ამის გამო უთვისტომო ხევსური სიცოცხლეშივე მართავს თავისი დამარხვის საზეიმო წესებს: გამოხდის ლუდსა და არაყს, ამხადებს საჭირო სანოვაგას, შეკაჯმაკს ცხენს, რომელსაც ხშირად საგანგებოდ ამ შემთხვევისათვის ყიდულობს, უნაგირზე ჩააქრავს თავის ნაბადსა და ტანისამოსს, გადაჰკიდებს გატენილ ხურჯინს, რომლის ცალთვალში არყით სავსე ტიკქორაა, მეორეში კი ლუდი და ეპატიყება მახლობლებს და მოკეთეებს. მათთან ერთად გადის სოფლის გარედ, ცხენს მოახტება, მათრახს გადაუჭირებს და თან ეტყვის:

„საიქიოს შენ უნდა მზიდდა. ეს ტალავარიც მეავ უნდა გავ-
ცვიოთ“.

ერთ მუხლ მანძილზე გააქანებს ცხენს, მერე შემობრუნდება,
სტუმრებს სოფელში გაიყოლებს და დაიწყება სძა და ღრეობა, ვიდ-
რე სასმელს მთლად არ „ჩაღლევენ“.

ასეთი წესით „დაიმარხა თავი“ ს. ბლოელმა ხევსურმა თორლა
გიგაურმა. წესისამებრ შეამზადა ყველაფერი. სტუმრები მოიწვია,
მოახტა შესათერად გამზადებულ ცხენს და სოფლის ბოლოსაკენ გა-
ქუსლა.

სტუმრები ადგილობრივ დარჩენ და მის დაბრუნებას ელოდნენ.
თორლას გზად შემოეყარა არხოტის საზოგადოების სოფ. ამ-
ლის მცხოვრები ხევსური მინდია წიკლაური, შეეკითხა:

— „სად მიხოლ, თორლავ?“

— საიქიოსა! — უპასუხა თორლამ. მინდიამ ასეთი პასუხი ოხუნ-
ჯობად მიიჩნია, ცხენის ლავამს ხელი უტაცა და ისევ ხუმრობის კი-
ლოთივე უთხრა:

— „ღმერთის მამ საიქიოს შენი გამშობი არ ორ!“

— „თუ არ გეჯერების, აი, შამამხენე, თან მიშაქე ყველა, რა-
იც საკირო ას!“ — უპასუხა თორლამ. ცხენიდან ჩამოხტა და მინდიას
გაუშასპინძლდა.

ერთ ადგილას თავმოყრილი ხალხი კი შეფიქრიანდა თორლას
დაგვიანებაზე, იფიქრეს: ასე რომ დაიგვიანა, მართლაც საიქიოს
ხომ არ წავიდაო.

მთელი ხალხი დაიძრა მის საძებნელად. შოროიდან დაინახეს,
რომ თორლა და მინდია სმაში არიან. გაუხარდათ და მინდიას ღი-
ლი მადლობა მოახსენეს, რომ თორლა „საიქიოს“ არ გაუშვა.

ყველანი სოფელში შემობრუნდნენ, მინდიაც თან წამოიყოლეს
და სამი დღე და ღამე განუწყვეტელ ქეიფში იყვნენ.

ასე უსრულებენ ხოლმე თავისთავს „დამარხვის წესებს“ უთვის-
ტომო, ხელმარტო ხევსურები.

სტუმარ-მანსპინძ- ხევსურების ზნე-ჩვეულების დასახასიათებ-
ლობა ლად დიდი მნიშვნელობა აქვს სტუმარ-მან-
პინძლობას, რადგანაც ეს არის შემაერთებელი ხიდი პიროვნებისა
და საზოგადოების შორის.

ხევსურისათვის სტუმარი ხელშეუხებელი პიროვნებაა, თუნდაც
პასპინძელს მისგან რაიმე წყენა ახსოვდეს.

ხევსურეთში ორგვარი სტუმარ-მანსპინძლობა იციან — ერთი
ოჯახში, მეორე — მგზავრობაში.

გაწიხილოთ ეს ორივე სახე ხევსურული სტუმარ-მასპინძლობისა.

**სტუმარ-მასპინძლობა
ოჯახში**

ხევსურეთში ოჯახური სტუმარ-მასპინძლობა ძალიან მიღებულია ნათესაეებ შორის. ხშირად დაიარებიან ერთმანედთან ზამ-

თარში, ახალი წლის მერე, და ბედისკვერით ულოცავენ ახალ წელიწადს. ასეთივე ბედისკვერები მიაქვთ ხოლმე ნეთის ნათესაეებს საპატარძლოს ნათესაეებთან, სანამ პატარძალს ნეთის ოჯახში არ მიიყვანებ. ბედისკვერით მილოცვა იციან აგრეთვე ქორწილებში, მიცვალებულის ხსენების დღეს და სხვა.

ზამთრობით, როდესაც დიდი თოვლი მოვა და ხევსურეთის გზები შეიკვრება, მთებს დაშორებული სოფლების მეზობლები ერთიმეორეს მოსწყდებიან, მაგრამ რაწამს გაძოზაფხულდება, მაშინ განახლება ერთმანეთში მისვლა და სტუმარ-მასპინძლობა.

ხევსურეთში ხელცარიელი სტუმრად მისვლა მიღებული არ არის. თუ სტუმარს სხვა არა თოვპოვება რა, არაყს მაინც მიუტანს მასპინძელს.

ხევსურეთში სტუმარს ალერსიანად და მხიარულად ეგებებიან მასპინძლებიც და მისი მეზობლებიც. სტუმრიანობა მეტადრე ახალგაზრდობას უყვარს და ახარებს. ეს გარემოება ადვილი გასაგებიცაა. სტუმრიანობას საერთო მხიარულობა მოსდევს, ახალგაზრდები ერთმანეთს ხედებიან, ეცნობიან, ერთმანეთზე გულთ შეუყვარდებათ, შეიძლება სიყვარულმაც იფეთქოს, მათ შორის შეჯაკაცების მიჯანყებაც გახდეს საჭირო ნიშნის მისაცეპად, და საქმეც საბოლოოდ გამოიჩარხოს.

ხევსურეთში სტუმარი მასპინძლის სახლში ფეხს-ისე არ შესდგავს, თუ ჯერ არ იკითხა „შინ ხართ?“

მასპინძელი სალამ-ქალამით გამოეგებება სტუმარს: „გამარჯვება ვაეებო“, ცხენიდან გადმოსვლას ჰშეეღის, ჩამოართმევს მთელს საკურველს, რომელსაც ხევსური ყოველთვის თან ატარებს სტუმრობის დროსაც (დაშნას, თოფს, ფარს).

სტუმრად მისულ მანდილოსანს კი მასპინძელი მხრიდან ჩამოხსნის არყით საყეს ტიკქორით გულდას.

ამის შემდეგ სახლში შეუძლება და სთხოვს დაბრძანდეს, მაგრამ, სანამ უხუცესი მასპინძელი არ ჩამოჯდება, სტუმარი უსათუოდ ფეხზედ სდგას, ხოლო, როდესაც უხუცესი ჩამოჯდება, სტუმრებიც ჩამოსხდებიან. აქ იწყება ბაასი; ერთმანეთის „ამბის კითხვა“, თუ რა

ხდება მათს „გორში“. მათი საუბარი დაახლოვებით ასეთი ხასიათისაა:

— როგორ ხართ? ხომ არ გიკირთავ, კაცი თავე, საქონლითავე.

საჭუმარიც უპასუხებს:

— რა საკითხავიასავე ჩვენ ამბავი! სულელებ ქვე გვიდგასავე! და სხვა...

ერთიმეორეს ქათინაურებს ეუბნებიან, ბოლოს იწყება მასპინძლობა, იშლება სუფრა, მოჯის არაყი, ლუდი და თავიდათავე საკმელები. მასპინძელი საჭუმარს წინ უზის, განუწყვეტლივ სთავაზობს საკმელსასმელს, საუბრით ართობს, ლექსებს უმღერის, თანდღურს უკრავს, ერთი სიტყვით სულ იმის ცდაშია, რომ სტუმარს ააიამოვნოს რამე.

ოოდესაც სტუმარი საკმაოდ დანაყრდება და ისიამოვნებს, წამოდგება, თავის ადგილს მასპინძელს დაუთმობს, თვითონ მის წინ ჩაპოჯდება და ახლა თვითონ ემსახურობდა და შეაქცევს მას.

ზამთარში შემოსწრებულ სტუმარს მასპინძელი მოართმევს მას თავის ოჯახში ნაქსოვ თბილ წინდებს და მხრებზე წამოასხავს ცხვრის ქურქს, ანუ როგორც ხიესურები იტყვიან „გულანურს“.

როცა სტუმარი მგზავრობიდან საკმაოდ დაასვენებს, მაშინ მასპინძელს სთხოვს, რომ მისი მოტანილი არაყი ცოა-თონ სუფრას, მაგრამ მასპინძელი ისევ თავის არაყს მოუტრას, სტუმრის პატივისსაცე-ლად მეზობლებს მოიპატივებს და იწყობა გაბმული სმა.

გამასპინძლების დროს მასპინძელი ცალ მუხლზეა დაჩოქილი და ისე ექსახურობდა სტუმარს, ისე აწვდის არყით სავსე ყანწს.

მოწვეული მეზობლების შემოსვლაზე, ოჯახში ყველანი ზეზე წამოიშლებიან და მიეგებებიან:

— დაგამშვენანსთავ ღმერთმა.

სტუმარი მეზობელი—ღმერთაც აგაშენებსთავ!

— „კეთილი იყოს თქვენი მოსვლა“.

— დასხედითავ. ჩვენას გულისად ნუ აიშლებითავ—უპასუხებენ ახლად მოსულნი. მაშინ ყველა იმათგანი გამოსცლის მოწვეულ არყის ყანწს.

შემდეგ ყველანი ხნოვანობის მიხედვით და მასპინძლის მითითებით დალაგდებიან და მასპინძლებიც უმცროს-უზროსობის მიხედვით სადებიან.

ახალი სტუმრის მისიგლაზე, იგივე მეორდება: წამოდგომა, მისალ-
შება, ქათინაურები, რასაც დიდი დრო მიაქვს.

შემოსწრებული მეზობლები გამოჰკითხავენ სტუმრებს, როგორ
ცხოვრობენ, ხომ არ დახარალებულახ, ხომ არ ავადმყოფობენ და
სხვა.

ამის შემდეგ იწყება გამასპინძლება სტუმრის მიერ მოტანი-
ლი არყით.

ერთი სტუმართაგანი იღობს ყანწს, ცალმუხლზე იჩოქებს და
ასე სთავაზობს არაყს ყველა დამსწრეებს.

რაც უფრო მეტი ისმება, მით უფრო მეტი მხიარულება, საუ-
ბარი და ხუმრობა გაისმის ხევსურის ოჯახში.

ამ დროს მასპინძელი მოართმევს ცხელ-ცხელ ხინკალს.

სანამ ხინკლის ჰამას შეუდგებოდენ, ერთი ტრადიციული ადა-
თი კიდევ უნდა შესრულდეს: ოჯახის უფროსი ყველას ჩამოურიგებს
არყით სავსე ყანწებს. როგორც თავისი ოჯახის ისე სტუმრების
მიცვალბულთა შესანდობის დასაღვეად. ამ შესანდობარს ყველა
ქუდმობილი მოისმენს და ყანწს ძირამდე გამოაცლის. ქუდს მაშინ
დაიხურავენ, როდესაც შესანდობარს ყველა დაღვეს. ვისაც ყველაზე
ბოლოს მოუწევს ყანწს დაღვევა იმან უნდა წაომოსთქვას.

— „აი თქვენ ღმერთმა გადღეგრძელოსთა, მტერი დაგიმარც-
ხოსთ, ბარაქა მისცეს ამ ოჯახს და ყველა თქვენს ოჯახებასაც. შავ-
სვი თქვენი გამარჯვებისა. დაიხურეთ ქუდები“.

— „ჯერ პირქვე დახარე, ჩამაიყარე ყანწი!“

მაშინ ის ყანწს პიოქვე დასწუოავს და თანაც ეტყვი

— „ესრემც დაიხრების თქვენ მტერი, მტერსაც ჩამყრით ია-
რალს“.

ამ დროს, ამ სიტყვების მთქმელის გარდა, ყველანი ცალ
მუხლზე ღვანან. ის ეტყვის: წამოდექით-ლა, დროით ასავ წასვლი-
სა, წაეიდათავ, ვაეებო.

ამის მერე ყველანი წამოიშლებიან:

— „თქვენი გამარჯვებისამც იყოს, ქუდით გემსახურებითავ
ბარაქ მაქცასთ სტუმარსაცავ, მასპინძელსაცავ!“

ეს ცერემონია ისე ჰიანურდება, რომ „ხინკალი“ უკვე მთლად
გალეღეჩებულია.

უმცროსი ქალი თუ ვაჟი უფროსებს ემსახურებიან და სუფრა-
ზე არა სხდებიან. ბოლოს მანდილოსნებთან ერთად თავსდებიან
სუფრაზე.

ხინკლობას რომ შორჩებიან, თითო ყანწი არაყი კიდევ ჩამო-
ივლის, რის შემდეგაც მოხუცებული ხევსურები თანდურს დაუკრა-
ვენ და ზედ დაამღერებენ ისტორიულ ლექსებს, ახალგაზრდები კი
ცეკვა-შაირობაში ერთობიან.

მეორე დღიდან მასპინძლობა გადადის მეზობლებზე. ისინი
ეპატიუებიან მასპინძელსაც და მის სტუმარსაც. ასეთი მიპატიუ-მო-
პატიუება, სმა-ჭამა და მხიარულება სამ-ოთხ დღეს მაინც გასტანს.

როდესაც სტუმარი სახლში წასვლას დააპირებს და ცხენზე
ჯდება, მასპინძელს უსათუოდ ცხენის უზანგს დაჟქერს და გზას
დაულოცავს

გამოთხოვების დროს სტუმარს მასპინძლები დიდის ამბით
აცილებენ სოფლის ბოლომდე, გზა და გზა არაყით უმასპინძლებიან
და საგზაოდაც ატანენ ტიკქორებით.

სოფელს რომ გააცრლებენ სტუმარს და რომ გამოეთხოვებიან,
მას მერე იგი უკვე ჩვეულებრივი მგზავრი ხევსურის პირობებში
დგება და აღარავითარი ხელშეუხლებლობით არა სარგებლობს.

სტუმრიანობის დროს მასპინძლის ოჯახში ზოგჯერ ჩხუბიც
ასტყდება სტუმრებთან, ამ შემთხვევაში უფრო ახალგაზრდობაა
დამნაშავე. ჩხუბი რაიმე არსებული შურისძიების ნიადაგზე იჩენს
ხოლმე თავს ან ქალების გულისათვის.

ასეთ შემთხვევაში საუკეთესო და მარჯვე შემრიგებლად მასპინ-
ძელი გამოდის, რადგანაც ხევსურეთის ჩვეულებით, მასპინძლის სახლ-
ში სტუმრის შეურაცხყოფა დიდ სირცხვილად არის მიჩნეული.
ამის გამო მასპინძელი ყოველ ღონისძიებას ხმარობს, შეარიკოს
ძოკინწლავენი და მშვიდობიანად გაათავოს საქმე, მაგრამ, თუ მათი
შერიგება ვერ მოახერხა, მაშინ ჩხუბის თავს სახლიდან ითხოვს.

ჩხუბის ამტეხიც, თავის მხრივ, სირცხვილში ვარდება, ერთი-
რება მასპინძლის მომღურება და სტუმართან საქმის გამწევაება და
ცდილობს სახლში ჩქარა დაბრუნდეს.

მოჩხუბართა გაშველებისა და დამშვიდების საქმეში, მასპინ-
ძლის გარდა, სხვა დამსწრენიც ერევიან, ჩხუბის ამშლელს ნამუსში
აგდებენ, შეარცხვენენ, გაახსენებენ, რომ სტუმრის შეურაცხყოფა
დიდი სირცხვილია მთელი სოფლისათვის. ასე რომ ბოლოს მაინც
შეარიგებენ, რასაც ხელახლა სმა და ქეიფი მოსდევს, ისე რომ ხში-
რად ეს მოჩხუბარნი იქვე ძმობილდებიან, ერთმანეთის „ძმადნაფი-
ცები“ ხდებიან. შერიგების მერე არც ერთი მხარე თავს არ მართ-
ლულობს, პირიქით ყველა მათგანი თვითონ იბრალებს უსიამოვნო-
ბის გამოწვევას და ჩხუბის ატეხას და ყველაფერს ნასვამობას აწერენ.

კვლავ ჩაღდება ტკბილი ბაასი, მასლაათი, სმა, სიმღერა დ-
ჩოკვა.

ჩხუბის დროს, მაჰსინძელმა თუ თავი არ გამოადო მოჩხუ-
ბართა შესარიგებლად და სტუმრის ხელშეუხებლობას არ გამოესარ-
ჩლა, ყველა დასცინებს, რადგანაც დიდი სირცხვილია სოფლიდან
შეურაცხყოფილი სტუმრის გაშვება.

თუ გზად მიმაჯალი ხევსური მეგობრებს ან
მასპინძლობა გზაში ხაცნობებს შემოიყარა, თავის ბოვალეობათა
სთვლის გაუმასპინძლდეს, როგორც სტუმრებსა. ამის დასამტკიცებ-
ლად მოიყვან ხევსურეთში სკოლების და საავადმყოფოების მშენებლო-
ბის ხელმძღვანელის ა. თოფაძეს ნაამბობს: „სოჟ. ბარისახოდან წა-
მოსვლის წინად ლიკოკის ხეობიდან ერთი ხევსური გამოძევა დამზა-
დებული ხე-ტყის დასათვალთვინებლად. წინა დღეს დიდი თოვლი მო-
ვიდა. გზად შემოგვეყარა ერთი ხევსური, რომელსაც ზურგზე გულა
ეკიდა. მოშორებით შეჩერდა და გრძელი ლექსით მოგვესალმა. მალა-
მალალი იყო, ალვის ტანისა და ლოყებ დაბრაწილი. ეს იყო ივანე ქობუ-
ლოელი და სოჟ. როქშაში მიდიოდა ხათესავებთან. მოსალაქების შედეგ
ივანემ გულიდან ამოიღო არაყის ტიკტორა და ყანწი, ამ ღრმა თოვლ-
ში ცალ მუხლზე დაიჩოქა, ქუდი მოიხადა და მიცვალებულის შესახ-
ნდობრად ყანწით არაყი შეროქეთავაზა. სამსამჯერ გაგვივსო ყანწი
და დაგვალევიანა თავის მიცვალებულების სულის გასანათლებლად,
ცოცხლების სადღიგოძელოდ და მკერზე გასამარჯვებლად. ვიფიქრე
ახლა კი წამოდგება მეთქი, მაგრამ არც კი უფიქრია. მაშინ ჩემი
თანამგზავრი ხევესური დადგა მუხლისთავეზე ივანეს წინა, ჩამოართვა
ტიკტორა და ყანწი, დაახა არაყი და ქება-დიდება შეასხა, შემდეგ
მარცხენა ხელი კისერზე მოხვია, ხოლო მარჯვენათი კი ზახაში სავსე
ყანწით არაყი ჩაასხა. მხოლოდ ამის შემდეგ ინება ივანემ წამოდ-
გომა და ქუდის დახურვა.“

ასეთივე შემთხვევა მეც მქონდა შატილში ხევსურების დღეობა-
ში ათენგენობა-ჯვაროსნობა-ში გამგზავრების დროს. ლულის ხეო-
ბის ვიწრო გასავალში საეკლესიო ზარის რეკვა შემომესმა. კოკისპი-
რული წვიმა მოდოდდა, ცოკა ხანა უკან, შევიამნინე ჩემკენ წამოსული
ცხენოსანი ხ-ვსულების ჯგუფი. სულ წინ მკვირცხლ ცხენს მოაქენენ-
და „დეკანოზი“ (სასულიერო პირი). მარჯვენა ხელში ვერცხლის ტა-
რიანი დროშა ეკირა, რომელსაც ზედ ზაოი ჰქონდა მიმაგრებული.
ამ ზარით აცნობებდა ყველას საზეიმო პროცესის სვლას.

მე კარგა მოშორებით წევაყენე ცხენი. ჩამოვბტი ძირს და ქუ-
დი მოვხადე. „დეკანოზი“ ჩეჩერდა, მაკურთხა და დამლოცა.

„დეკანოზის“ შემდეგ მომესალმა მისი ამაღაც, მხოლოდ ამის შემდეგ შეძლოდა უფლება სამაგიერო პასუხი მიმეცა მათთვის. მერე, დეკანოზის გარდა ყველანი ჩამოხტნენ ცხენებიდან, ერთმა მათგანმა აიღო ტიკტორა და ყანწი, მოიხადა ქული და ჩემს წინ ცალ მუხლზე დაიოქა, ამ ღვართქაფ წვიმაში ყველა ხევსურებმა მოიხადეს ქული და თავშიშველი იდგნენ, ვიდრე მე ერთი-ერთმანეთზე ორ ყანწ არაყს გამოვცლიდი ხატის პატივისაცემათ. მეც დავიმუხლისთავე ცალი ფეხით წვიმის წყალში, ჩამოვართვი ტიკტორა, გავივსე ყანწი, მივმართე მადლობით მთელ ამაღას, შემოვხვიე ჩემს მასპიძელს კისერზე მარცხენა ხელი და დაღებულ ხახაში უშველებელი ყანწით არაყი ჩავასხი. ახლა ვთხოვე ყველას ამდგარიყვნენ და ქულები დაეხურნათ. წვიმა უფრო ძლიერდებოდა.

კიდევ კარგა ხანს მოისმოდა ხეობიდან დეკანოზის ზარის ხმა. დიდათ გამიტაცა ხევსურების ასეთი მასპინძლობის ორიგინალობამ.

ძმობილება

ხევსურებს აქვთ „დაძმობილები“ ადათი. თითოეულმა იმათაგანმა ვისაც დაძმობილება სწადია, სამჯერ უნდა დალიოს არაყი ან ლუდი ერთი და იმავე ჯამიდან, რომელშიაც წინასწარ ჩაფხეკენ ვერცხლის ფულს. ასეთი წესის შესრულების შემდეგ ივინი ითვლებიან დაძმობილებულებად და ხშირად ეს დაძმობილება ნათესაურ ძმობაზედაც მტკიცეა. თითოეულ ამათგანს შეუძლია ისე შევიდეს ძმის სახლში, როგორც საკუთარში, მოიხმაროს სურვილისამებრ მისი ნიეთები, ძმის მტერი საკუთარ მტრად მიიჩნიოს და უკანასკნელი სიხსლის წვეთამდე დაიფაროს მისგან ძმა.

დაძმობილება ხდება ქალვაჟთა შორისაც, ხდება ქალებშიაც. უკანასკნელნი ეპყრობიან ერთმანეთს, როგორც ლეიძლი დები.

სწორ-ზრობა

თუ ერთიმეორესადმი მიზიდულება იგრძენეს ახალგაზრდა ქალვაჟნიც ძმობილდებიან და გულს უხსნიან ერთმანეთს.

მრავალი შეხედულება და აზრი არსებობს ამ დაძმობილების გარშემო, ახალგაზრდობის ურთიერთისადმი ლტოლვის და სიმპატიის ასახსენლად.

სცდება, ვინც ფიქრობს, ვითომც ახალგაზრდა ხევსურ ქალვაჟის დაძმობილებაში სქესობრივ გარყვნილებასა აქვს ადგილი. ასევე ღრმად არის შემკდარი ქართველი ბელეტრისტი მ. ჯავახიშვილი, როცა თავისი მოთხრობაში „თეთრი საყელო“ გამოლტქვამს იმ აზრს, თითქოა ახალგაზრდები ფიზიკურ დაახლოვებისათვის წვებიან ერთად და ისიც ტიტვლები. ნამდვილად ახალგაზრდები ჩაცმულები

წვანან ერთად და აქ ჩვეულებას მიზნათა აქვს დასახული ნათესაური გრძობების განმტკიცება.

ახალგაზრდა ხეყსურები—ქალებიცა და კაცებიც—თავისებური სიამაყით და თავმოყვარეობით არიან დაჯილდოვებულნი. ვაი იმ ქაბუკის ბრალი, რომელსაც ქალები აითვალისწუნებენ. ამიჯობ ბუნებრივია, რომ ყოველი ხეყსური ცდილობს ქალების მხრივ კეთილ განწყობილებების მოპოებას და სახელის მოხვეჭას.

ეს კი შეიძლება შობაზედ თავდაქერით, პატიოსნებით და მალალი ზნეობით.

ახალგაზრდების მიერ ერთმანეთის გაცნობა და დაახლოვება ისეთივე უძწიკვლო და გოლითად მეგობრობას წარმოადგენს, როგორც ნამდილ დაძქის შორისაა.

ვიდრე გაეცნობოდნენ ახალგაზრდები, აკვირდებიან ერთმანეთს სტუძრობის დროს. ხანდისხან გასაცნობად ნათესაეების შუამავალობასაც მიმართავენ.

უჭეტეს ნაწილად ქალვაეის დაახლოვებაში მონაწილეობას იღებს ვაეის ნათესავი, რომელსაც საზოგადოებაში გავლენა და პატივისცემა აქვს მოპოვებული.

ქალის გაცნობა და მასთან დაახლოვება იმას უფრო ადვილად შეუძლია, ვისაც, როგორც, ზეეითა ვთქვით, მეტი პატიოსნება აქვს. ზნეობრივად მალლა სდგას, გაძქორიახი ვაქეაცეია, კაოგი მოჯირითე. ამხანაგური მოვალეობის შეძგნები და საილუძლოს შეძახველი.

ასეთ ვაეს რომ შეავლუებს ქალი, დახმარეძისათვის ძიმართაეს მის ნათესავს და თუ ნათესავი დააიმედებს, მასინ იწყებს ქალი მზადება ვაეთან შესახვედრად.

ქალს დიდხანს არა სქირდება ლოდიხი. ვაეის ნათესავი-შუაძავალი, ან როგორც ხეყსურები ეძახიან „ელჩი“ შეხვედრის უძალვე წინადადებას აძლევს ვაეს გაიცნოს ესა და ეს ქალი.

დედძამის ნება დართვით შუამავალი ეპატიეება თავის სახლში ჯერ ვაესა, შემდეგ ქალსა. ამრიგად დაახლოვება ხდება აშკარად, ნათესაეების თახხმობით და არა ფარულად.

ვაეი გრძნობს, რისთვისაც ეპატიეებიან. თავით ფეხამდე ათვალიერებს და ისწორებს ტანისამოსს. ძიდის შუამავლია სახლში და დარბაისლურად ჩამოჯდება სკამზე. მას ხელში ფანდურს აძლევენ, სთხოვენ დაუქრას და დაძღეროს ოამე. ფანდურის დაკერის და სიმღერის დროს ელჩს შემოქყავს ქალი. ახალგაზრდა ქალ-ვაეი ესალმება—„მახვედ მშვით ღმერთა გიშველას“ და შემდეგ იწყებენ სხვა და სხვა ამბების გამოკითხვას. ქალი ძმად იხსენიებს ვაესა და სთხოვს

ლექსების თქმასა. (ი'ას გარდა, რომ ხვესურები ფანდორზე დამღერიან ლექსებს, ლაპარაკიც უყვართ ლექსებით) ქალი ყურს უკლებს ვაჟსა, თავიუფლად გრძნობს თავსა, იღიმება ან იციინის.

მეტად სასიხარულო მოქენტად ითვლება პირველი გაცნობა. ლაძე „ქერხო“-ზე (ზემოსართული) მიყავს ელჩს ვაჟი დასაძინებლად, სადაც დაშადებულია მისთვის ფარდავ გადაფარებული ტახტი. ვაჟი გაუხდელი წვება, — არამც თუ თავის გრძელ მატყლის ჯუბას (პერანგს) არ იხდის, წინდებსაც კი არ იმორებს ფეხიდან, სხვა ხაირად მოქცევა ამისთაა შემთხვევაში დიდად საძრახისია.

შემდეგ მოდის ელჩი და ეკითხება, როგორ მოეწონა მას ქალი. თუ ვაჟი უპასუხებს, რომ ჯერ აოაფრის თქმა არ შეუძლია, გარდა იმისა, რომ ამაყად უჭირავს თავი ქალსა, ელჩი იწყებს ქალის ქებას, აღნიშნავს მის საუცხოვო ყოფაქცევას და ხასიათს, წინადადებას აძლევს ახლო გაიცნოს ქალი და ამისათვის მასთან დაწვევს.

ვაჟი სრულ ნდობას უცხადებს ელჩსა, რადგან თითონ ვერ იცნობს ქალსა. შუამავალი ჩამოდის ქალთან, რომელსაც ხელში ფანდური უჭირავს და დამღერის.

წინადადებას აძლევს ავიდეს ქერხოზე და ვაჟთან (თან სახელს ეუბნება) დაწვევს. ქალი ჯერ თითქოს უარობს, შემდეგ თანხმდება და მიდის. ისეც ხდება, რომ ახალგაზრდა ქალ-ვაჟს პირველ შეხვედრის დროსვე არ მოეწონებათ ერთმანეთის ლაპარაკი და უკმეხად მოეპყრობიან ერთმანეთს. რასაკვირველია, ამათი ერთად დაწოლა აღარა ხდება.

ქალ-ვაჟს ორ საწოლიან განიერ ტახტს უმზადებენ, თუ არა და მარტო ჩალას უშლიან და ზედ ფარდავს აფენენ, საბნის მაგივრად ან კეჯიშ აძლევენ ან ცხვრის ტყავის ქურქსა.

როცა ქალს მოიყვანენ, ვაჟი განზე მიიწევს და ქალი ფრთხილად უწვება გვერდზე. ამ შემთხვევისათვის მთლიან წესები არის გამომუშავებული: პირველად ქალი ცალ ხელზეა დაყრდნობილი და ცალი ხელი გულზე უდევს, ფეხები ორივეს იმდენად უნდა აქონდეთ დამოკლებული, რომ ერთი-ერთმანეთს არ შეეხონ, თორემ ქალის შეურაცხყოფად ჩაითვლება.

ვაჟს ნება არა აქვს ხელი გაიწოდოს და ქალის კისერზე შემოხვიოს, ქალს კი შეუძლია ხელის მოხვევა.

კარგა ხანს არიან ასეთ მდგომარეობაში და ბაასობენ. ძლიერ საწყინად მიიღებს ხვესური, თუ ვინმემ ამ დროს მათ სქესობრივი კავშირის სურვილი დასწამა.

ქალი ეკითხება, ვისთან უფრო ბევრჯერა წოლილა ვაჟი, უკანასკნელი უპასუხებს, რომ ეს პირველი შემთხვევაა მისთვის. თუ ვაჟმა აკოცა, ქალი პროტესტს უტყობს და შენიშნავს, რომ კოცნაობის მაგიერად უმჯობესია ლაპარაკში გაატარონ დრო.

ვაჟი ერთგვარ აზრს ადგენს ქალის ზნეობრივ მხარეზე და კმაყოფილია ასეთი შემთხვევით.

თავის მხრივ ვაჟიც ცდილობს თავის შეკავებას, რომ ამით თავი მოაწონოს ქალს. თქვა არ უნდა, რომ დიდი თავდაქერაა საჭირო, რომ ქალი ეხვეოდეს ახალგაზრდა კაცს და უკანასკნელი კი თავს იკავებდეს.

ასე ბაასობენ ახალგაზრდები ერთმანეთში და ერთმანეთს გამოცდიან. თუ რომელიმე მადგანი ოდნავ მაინც გადაუხვევს ხეცსურების ჩვეულებას, ან რაიმე უკადრის სიტყვას წამოუტრეფს, დიდ საყვედურს და სამღურაჟს მიიღებს მოპირდაპირისაგან. უკეთუ ვაჟმა, საუბრის დროს, რომელიმე ქალი გაჰკილა, მაშინ ქალი კითხვას კითხვაზე მიაყრის, საიდან იცის ეს, თუ ცუდ ქალებთან არა წოლილა, თანაც ეხვეწება, ასეთ ქალებთან ყოველივე კავშირი გასწყვიტოს.

მოვიყვანოთ ქალ-ვაჟთა წოლა-დგომის დროს მეტათ დამახასიათებელ მათი სანიმუშო საუბრის შინაარსი:

ქალი. დიდხანი იმის შემდეგ, რაც მე და შენ ერთუც არ გვინახავ.

ვაჟი. მართალ. ძალიან მინდოდ შენ ნახვა მაგრამ ველარცა განახ.

ქალი. წარსულ კვირავს რომ ვიწვევით ერთად, მაშინ არ მეუბნებოდით, მალე სად განახავ?

ვაჟი. წამოსვლა მინდოდ, მაგრამ ჯალათნ აღარ მიშობდეს, — სირცხვილიავ სრუ სხვაკან სიარულივ, სრუ იქ დახოლავ — არ ვარგავ!..

ქალი. ქვე რაი სირცხვილი დედი ძმათარ ეგრაოდ დადიან.

ვაჟი. მართალი, მაგრამ მე რავიცო, მიაც სირცხვილ იმგონავ..

ქალი. ძოდან თქვენებურებ ქალებ იყვნეს აქ, ამათ-ამით ვკითხ შენ ამბავი. კარგად არავ მითხრეს, გაქეს ძალიან, კარვ ვაშკაციავ, მოსახელ, სირცხვილიანივ, წარამარა არ უყორსავ, სწორფრებშიიავ ხელით გამოსარჩევიავ..

ვაჟი. იტყვიან თავის სიკეთით, თორემ მე კი რაი ორ!

ქალი. ის ორ ქალ-კი სხვანაირად ამბობდეს... მე ვთქვი ჯავრი ახქონივავ..

ვაჟი. ვინც ვინებიც იქნებოდეს სრუ რასამ ისე ნებიან.

ქალი. ვინ უფრო კა ქალი თქვენ სოუელში?

ვაჟი. ყველაიც კაი, უფერ არავინაც არას.

ქალი. ქოოც მაგწონან, გეტყობის საუბარში..

ვაჟი. რო ვინ მამწონდას, შენ არ დაგიმალიე, გეტყობი... მაგრამ შენივით კარგად არც ერთ არ მაჩნავ მთელ ღუნიაზე, აბა შენ რას დაგიმალიე!.

ქალი. სუ, მაგეებს თავ დაანებ!. ვიც, რეებიც ხართ ოყები!.. ტყუილი, უბრალოდ საუბარ იცით, გინდათ ქალს რაიმ წამააცილინათ,.. მემრ გულის გაცილება იცით, და სიცილი..

ვაჟი. შენ სრუ ეეგრ გგონავ, მაგრამ შე კი სიმართლეს გეუბნები. შენ ხომ კარგა იცი ჩემ ხასიათი, რომ წარა-მარა საუბარ არ მიყვარს..

ქალი. შენ კი გიცნობ, მაგრამ, რაც გინდ იყოს, ვაჟებ არხართ სანდოებ, სრუ ეშმაკობაზე გიდგასთ გული. რაიც არას, აიმას გაიძახთ... გავანებათ მაგას თავ... სხვარა ვიამბათ...

ვაჟი. აბა რაით დაგაჯერ, მითხარ. შევასრულ და დაგიმტკიცე..

ქალი. შე არც ერთს გთხოვ და არც მეორეს.. ან, რაით უნდა დამაჯერ!

ვაჟი. მაშ, რა გინდ?

ქალი. რიგზე წოლა-დგომა, რაიც შეეფერების ხევისურეთს..

ვაჟი. გაქებდეს შენ დასაწოლად.. მინდოდ, რომ გამამეცად შენ თავი..

ქალი. ვინ მაქებდ მე?

ვაჟი: ია, ვისთანაც თქვენ წოლილხართ..

ქალი. მაშ, გეტყობის რომ სურვილ იგაქავ ქალებსთან წოლა-დგომისაი...

ვაჟი. შენ იცოდი, რომ ჩემთან დასწვებოდი?..

ქალი. მაკვდას აის ქალი, რომელიც კლოვ შენთან დაწვას!..

ამგვარი შეკამათების შემდეგ ქალ-ვაჟი მაინც შერიგდებიან და ერთი მეორეს ლექსებით ეკამათებიან.

ვ ა ჟ ი.

ჰაუ, სრუ მუდამ ძაგება რაად უწერავ ცულებსა?!

კარგას თქვენ ქება რად უნდა, სრუ მთელ ღუნია ხედავსა.

ქალი, მე მიკვირს, ზოგზოგი ვერ იგებს მარილებსა,

„შინ დავეჯდავ“. იმას არ იტყვის, ვაჟმ კარ რომ ჩაუკვდასა!..

სხვითან უელჩოდ დაწოლა ქალმ როგორ გაიბედასა?!..

უბით ბოთლაის ზიდვასა, გერჩიოთ შინავ გესვათა,

სად გქონდათ საჯილდოელი ძმობილ რა ხელრა გიწვათა!

ამავის მალექსებელი სამგზავროოპას ბედავსა,

აღვირს ჩაუღებს ფეხ-თეთრსა, გზაში ელდასა ხგაენისა,
მხედარს გულ გაულალდებისა, უზანგევბ რო ელერდასა!..

მ ა ლ ი.

ტილიგრამა მამივიდა სამრეელოსა კარზედაო,
დაეჯედი და წაეიკითხე, ლექს ეწერა ქვაზედაო,
ოჲო, დაჯე ოშკაცაო, ნუ შამხდარხარ ცაზედაო,
თორე დაბლა ჩამოგიყონ, სატალახო გზაზედაო,
ამაგათრეე ტალახშია, არ გაგავლეე დარზედაო!.

ასეთი პაექრობის დროს ახალგაზრდებს შეუძლიათ გამოც-
ვლილი სახელებითა ილაპარაკონ. წოლა-დგომისათვის დამშობილე-
ბული ქალ-ვაეი, საუბრისა და პაექრობის დროს, სახელოვანი და
პატივცემული ხეესურების სახელებს ირქმევენ და ცდილობენ ეს
სახელები რითმისთვის გამოიყენონ.

თუმცა ქალ-ვაეი წოლა-დგომის დროს ლოგინში ეცნობიან ერ-
თმანეთს, მაგრამ ხმამალა და ცხარედ კამათობენ, რომ მათი ხმა
ქუჩაში ისმის, კაცს ეგონება დიდი სადავო საქმე აქვთ გადასაწყვე-
ტიო. სწორ-ფრობას ე. ი. წოლა-დგომის შემდეგ ქალ-ვაეი ერთმა-
ნეთსათვის ისეთი მახლობლები ხდებიან, როგორც დაძმანი.

დიდათ შესცდება, ვინც იფიქრებს, ვითომც ამ ჩვეულებას რაი-
მე სქესობრივი ქვედაბუნობა ედევას სარჩულად. ასეთ მოსაზრებას
არავითარი გასამართლებელი და გონიერული საფუძველი არ მოე-
პოვება. პირიქით გონიერული და გამართლებელიც არის ხეესურე-
ბის თვალსაზრისით ეს ჩვეულება, რომელიც განამტკიცებს ხეესურის
ამაყსა და თავმოყვარე ბუნებას და ოჯახურ ყოფაცხოვრებას.

ქალ-ვაეის გაცნობის მერე, შუამავალი დაინტერესდება, თუ
რა შედეგი გამოიღო მათმა შეხვედრამ და მეორე დღეს სათითაოდ
გამოჰკითხავს, თუ როგორ მოეწონათ ერთმანეთი, თუ ქალმა მოკლედ
უპასუხა, რომ ვაეი ყოჩაღია და პატიოსანი, ჩანს საქმე კეთილად
და წარმატებით დამთავრებულა.

ზოგჯერ ქალ-ვაეის ასეთ დამშობილებას თან სდევს ქორებიც,
შუღლიც სხვა ახალგაზრდების მირივ.

როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ ქალ-ვაეის ასეთი დაახლოვება
სისხლის ნათესაეობას უდრის და ხეესურების ადათით, ასეთი დამშო-
ბილებულების ცოლ-ქმრობა ყოველად შეუწყნარებელია.

წოლა-დგომის დროს კაცი კი არ მიდის ქალთან, არამედ ქა-
ლი მიდის კაცთან დასაწოლად (ფმავებში კი უკუღმავ).

ახალგაზრდა ხევსურები ძალიან თავქოყვარები არიან და ქალის ხათრით ლოთობასაც ერიდებიან. ამ გარემოებას ანგარიშს უწყევნ ზოგიერთი ახალგაზრდები და შურიანობის გამო ცდილობენ დაათრონ ქალთან მიპაჭიებული ვაჟი, რომ სირცხვილი აქაძონ. ჭაგრამ ხევსური მეტად წინდახედულია, მაშინვე ალღოს აართმევს რაშიაც არის საქმე და ამხანაგების დაპატიჟებაზე უარს ამბობს.

ხევსურის ქალებს ძალიან ეჯავრებათ მშელი მამაკაცი, სულ იმის ცდაში არიან და ყოველგვარ ზომებს ღებულობენ, რომ სმაზე ხელი ააღებინონ!

ქალების ასეთი მოპყრობა, ბევრ მამაკაცზე ახდენს გავლენას და ხელს უწყობს მათს გამოსწორებას. სანიმუშოდ მოვიყვანთ ერთ მაგალითს: ერთხელ შუამაველმა წინადადება მისცა ვაჟს ერთ ქალთა წასულიყო, რომელსაც ძალიან უნდოდა მისი გაცნობა. ვაჟი ჩაღვინევი იყო, გულახდილად გამოუტყდა შუამაველს და გადაქრით უაიო სთქვა ქალთან შეხვედრაზე, რადგანაც სირცხვილში ჩავარდნისა ერიდებოდა. შუამაველი დიდხანს ემუდარებოდა და ბოლოს ტორალით შესჩივლა, რომ ძალიან უხერხულ მდგომარეობაში ჩავყარდი, რადგანა, ქალი დავაიმედო, რომ მენ ზეკველად მიხვიდოდი. ვაჟი წაინც არ დაყაბულდა და ურჩია, სხვა ვინმე ახალგაზრდა წაეყვანა ქალთან. შუამაველმა ეს არ იკისრა, ქალს მარტო შენთან უნდა წოლა-დგომაო.

მეორე დღეს ის ქალი შეხვდა ვაჟს და უსაყვედურა უკადრი-სობა. ვაჟმა მოუცლილობა მოიპიზეზა. ქალმა უთხრა, ალბად ვინმე შენმა ამხანაგმა გაძქორა და ჩემთან აღარ გამოგიშვაო. ვაჟმა უპასუხა. იერკ ერთ ქალს იერაფერში ვერ დაეჯერება. ქალმა ვეღარ დატურა გულის ნადები და პიოდაპირ გამოუტყდა, რომ შენ დაეუთლე ჩემს გულსაო. გამოიჭანა თავლით შეზავებული არაყი, იქცია გასაჟანტავად ჯერ თითონ დალია და მერე ვაჟს შესთავაზა ლაღს-ზაღ შექედილი ყანწით. ვაჟმა ღიმილით უთხრა: ალბად ლოთი გგონივარ და მცდიო. ქალმა ჟარჰყო ეს ბრალდება და არყით სავსე ბოთლი უთავაზა. ვაჟი ჯერ ჟარობდა და ბოლოს სთხოვა, — ამ ბოთლის მაგივრად სახ ოკრად მიეცე ერთერთი ბეჭედი. ქალმა მაშინვე წაიძრო თითიდან ერთი საჩქეთესო ბეჭედი და გადაცა. ამ დღიდან ისინი უკვე დასმობილებული იყვნენ.

დამსმობილებული ქალ-ვაჟი ერთმანეთს სხვადასხვა ნივთებს სთავაზობენ. ქალები თავის ძმობილს უქარგავენ ჯუბას, უქსოვენ წინდებს, უკუშქაშებენ ბეჭედებს და სხვა, ვაჟები კი უყიდნიან თავსახვევს, ფეხსაცმელს, დოლ-ღვინიქილებს, მძივებს, გარმონს („ბუზიკას“) და სხვა.

ქალ-ვაჟთა შორის შუამავლად გამოდიან ქალის დედები ან ვაჟის დები. თუ ქალს ასეთი მახლობელი არ გააჩნია, მაშინ ახალგაზრდა ვაჟებსაც მუძლიათ იკისრონ ასეთი შუამავლობა.

თუ ქალის ბიძაშვილებმა ახ მისი სოფლის ახალგაზრდა ვაჟებმა შეიტყეს, რომ ქალს განზრახვა აქვს არასაიძედო ვაჟთან გამართოს წოლა-დგომა, ყოველივე ღონისძიებას იხმარენ, რომ ქალი გაათრთხილონ და სირცხვილს აარილონ.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ხევ-ურების ეს ჩვეულებანი არ ულს ნდობასა და პატიოსნობაზეა დამყარებული.

თავი VII.

მართვა-მამკობის სტრუქტურა ხევსუ- რეთში

ხევსურებს მთელი თავისი ისტორიული არსებობის მანძილზე ცოტად თუ ბევრად ავტონომიური წყობილობა შეუნარჩუნებიათ. კავკასიონის ქედის მაღალ მთებში მიკარგულ ხევსურეთს თითქმის მთლიანად შეუნახავს თავისი ძველებური იერი და სახე. ამას ხელს უწყობდა ჯერ ერთი ის გარემოება, რომ იგი თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით მუდამ მიუვალი იყო და მეორეც, ძალიან მწირი, ღარიბი იყო მისი მიდამოები. ამის გამო ათასგვარი შემოსეული მტერი არც ისე დაჟინებით ცდილობდნენ თავისი ძალაუფლების გავრცელებას ამ პირველყოფილ ველურ ქვეყანაზე, მით უმეტეს რომ ვერაფერს გამოარჩებოდნენ.

ქეთის მთავრობაც კი მხოლოდ რამდენიმე სამხედრო ექსპედიციის გაგზავნით დაკმაყოფილდა ხევსურეთში, მაგრამ ეს პატარა კუთხე მაინც ჯერ მიამაგრა რუსეთს. ხევსურეთი რუსეთის სამფლობელოდ მხოლოდ ქალაქებზე ითვლებოდა, თორემ სინამდვილეში კვლავ ავტონომიურ კუთხედ დარჩა როგორც მართვა-გამგეობის, ისე ეკონომიური ყოფა-ცხოვრების მხრივ.

ვერც „მართმადიდებელმა“ ეკლესიამ შესძლო ხევსურეთში ფორმალური ქრისტიანობის დანერგვა.

ხევსურეთს ზოგჯერ. სტრაჟნიკების რაზმებიც მოევლინებოდა ხოლმე ურჩი ხევსურების „დასაშინებლად“ იმ მიზნით, რომ ისინი მეფის მთავრობის მორჩი ქვეშევრდომებად გაეხადნათ. მაგრამ ასეთი სტუმრობა ძვირად უჯდებოდა. სტრაჟნიკებს ხევსურებთან ცხარე შეტაკება უხდებოდათ, რამდენიმე სტრაჟნიკი მაინც ესალმებოდა წუთისოფელს. ეს გარემოება მრავალჯერ ყოფილა აღნიშნული მაზრის უფროსების მოხსენებებში.

ხევსურები სამართლიანად ამაყობენ იპით, რომ მათ არ იციან არც ბატონყმობის „მშვენიერებანი“ და არც მეფის მთავრობის უღელი. თავისუფლება ყველაზე მეტად უღირთ. მათში არ არის წარჩინებული და დიდი გვარიშვილი ვინმე. ყველანი პირადათ ღირსების მიხედვით ფასდებიან. ქართულმა მეფეებმა სცადეს ხევსურებ-

ში შეეტანათ წოდებრივი განსხვავება, მაგრამ მათი ცდა უნაყოფოდ დარჩა. მაგალითად, იოაკლი მეფემ, ხევსურეთში ყოფნის დროს, 60 მეტი ბავშვი მონათლა, იმ იმედით, რომ მეფის ნათლულები თავის შთამომავლობას წარჩინების ხარისხს გადასცემდნენ. მაგრამ ხევსურსა მხოლოდ ადამიანის პირადი ღირსება სწამს. შთამომავლობას არ დაგიღვევენ, ხევსური პატრიარქის ცემით ეყარება მხოლოდ პატრიოსანა, მაშასადამე და გონიერ ადამიანს. ამის გამო ვერც მეფის ნათლულობამ და მათმა შთამომავლობამ იქონია რაიმე გავლენა.

ძეფის მთავრობის დამხობის შემდგომ, ამიერ-კავკასიის სეიმისა და მენშევიკების დროს, ხევსურეთში არავითარი ძეშაობა არ უწარმოებიათ, თუ მხედველობაში არ მხვილებთ ეროვნულ-დემოკრატიულ შალვა ქარუმიძის მოგზაურობას ხევსურეთში. მან 1919-1920 წ. შემოიარა ხევსურეთის ცალკე რაიონები და მოსახლეობას უქადაგებდა მენშევიკურ მთავრობის ე-თვულებას.

გასაბჭოების შემდეგ, 1921-23 წლებში, არავითარი ძეშაობა არ ჩატარებულა ხევსურეთში; იმ ხანად არც რაიმე ძეშაობის წარმოება შეიძლებოდა მაშინდელი პირობების გამო.

საბჭოთა ხელისუფლების ძეშაობა საქართველოში იმ ხანად გართულებულ პირობებში მიმდინარეობდა.

ამ გარემოებით ისარგებლა ავანტიურისტმა ჩოლოყაშვილმა და 1924 წელს თავისი ბანდით ხევსურეთს შეაფარა თავი. ჩოლოყაშვილის ბანდების ლიკვიდაციის შემდეგ ხევსურებმა შეიგნეს თავისი ყალბი მდგომარეობა და აღიარეს, რომ შეცდომაში იყვნენ შეყვანილი, ამიერიდან კი საქართველოს, ამიერ-კავკასიისა მთელი გლეხობისა და მშრომელებთან ერთად იბრძობებენ საბჭოთა ხელისუფლების დასაცავად.

ამგვარად, ხევსურები სრულის თანაგრძნობით არიან გამსჭვალული ძეშათა და გლეხთა ხელისუფლების ჰიმართ, ხოლო მართვა-გამგეობის საქმეში კვლავ თავისი ძველებური ადათ-ჩვეულებებით ხელმძღვანელობენ.

მართალია, უკანასკნელ დროს საბჭოთა მართვა-გამგეობის ფორმები თანდათან ფხს იკიდებს ხევსურეთშიაც, მაგრამ ეს მხოლოდ გარეგანი სახეა, შინაარსი კი ჯერჯერობით ისევ ძველებური, ტრადიციული რჩება.

ამჟამად ხევსურეთში სამი სასოფლო საბჭო არსებობს: ახილში, ჟატილში და ლულაში. ხევსურეთის ადმინისტრაციულ ცენტრს წარმოადგენს ბარისახო, სადაც მოთავსებულია თემის ადმინისტრაციული კომიტეტი.

„რჯული“.

ხევსურების საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დიდ როლს თამაშობს ეგრეთწოდებული „რჯული“ ანუ უხუცესთა საბჭო. „რჯული“ არ წარმოადგენს ხელისუფლების რაიმე მუდმივ ორგანოს. იგი საჭიროების მიხედვით იკრიბება. „რჯულს“ ექვემდებარება მხოლოდ კერძო-უფლებრივი ხასიათის საკითხები (მესისხლეთა შერიგება, ქურდობის, განქორწინების და სხვა ამდაგვარი საქმეები). ამ საკითხების „რჯული“ ძველებური ადამიანური მიხედვით სწყვეტს, რადგანაც ხევსურებს არავითარი წერილობითი კანონები არ მოეპოვებათ. დანარჩენი საკითხები, რაც კი ხევსურეთის საზოგადოებრივ ცხოვრებას ეხება (მიწების დაყოფა, ხელახალი დამიჯვნა და სხვა) უბრალო ხმის უმეტესობით ან კენჭის ყრით ხდება.

საგულისხმოა აღინიშნოს, რომ „რჯულის“ შემადგენლობაში უსათუოდ უხუცესი ხალხი არ შედის, მხოლოდ საგვარეულოს ანუ კლასის წარმომადგენლები. „რჯულის“ შემადგენლობაში ირჩევენ უმწიკლო პატრიონებით აღსავსე, საზოგადოებაში პატივცემულსა და გამოცდილ ადამიანებს. ამიტომაც „რჯულის“ შემადგენლობაში უხუცესებთან ერთად უფრო ახალგაზრდებიც შეგვხვდებით. „რჯულის“ შემადგენლობაში 4-12 კაცი შედის.

„რჯული“-ს მიერ საქმის გარჩევას მომჩივან-მოპასუხის გარდა. იქ ესწრება ორივე მხარის ოჯახის წევრები და, თუ საჭიროა, ადგილობრივი აქიმიც. მომჩივანი ასე იტყვის: „ღმერთო, შეეწიე საქართველოს სამართლიან მსაჯულს, ალალმართალი მომჩივანს, დარისხე მიდგომილი მსაჯული და ცრუ მომჩივანი, ჩემს მაგიერ პასუხი შენ გაეც“. ამის შემდეგ იწყება საქმის დაწვრილებითი გარჩევა: მსაჯულები დიდის მოთმინებით ეცნობიან საქმის ჩახლართულ მდგომარეობას. „რჯულის“ გადაწყვეტილება საბოლოოა, განუსაჩივრებელი და დაუყოვნებლივ მოჰყავთ სისრულეში.

„სოფლის უფროსი“ შატლიში „რჯულის“ ხელისუფლების მაგიერ არსებობს მუდმივი ერთპიროვნული მართვა-გამგეობა მამასახლისების სახით. რომელთაც „სოფლის უფროსი“ ეწოდება. ესენი მთელი სიცოცხლის განმავლობაში რჩებიან „სოფლის უფროსებად“ და მცხოვრებთა შორის დიდის პატივისცემით და გავლენით სარგებლობენ.

„სოფლის უფროსი“, როგორც ამა თუ იმ სოფლის ხელისუფლების ერთპიროვნული წარმომადგენელი იმავე დროს „შეძლებულნიც“ არიან, დამოუკიდებელი და თავის სოფლის მცხოვრებლებზე ეკონომიური ზეგავლენას ახდენენ. აქედან გასაგებია, თუ მამასახლი-

სებად რატომ ირჩევენ იმათ და კოლექტიური ხელისუფლება რატომ გადასულა ერთპიროვნულ ხელისუფლებაზე. ასეთი „შეძლებულის“ მიერ ეკონომიურად დაჩაგრული სოფელი, რა თქმა უნდა, ვერ გაბედავდა უკუეგდო მისი კანდიდატურა „სოფლის უკროსის“ თანამდებობაზე.

შენიშვნა: თუმცა შატილში სოფლის საბჭო და მისი თავმჯდომარე არსებობს, მაგრამ „სოფლის უფროსი“ ჯერ კიდევ ძალაშია.

მეტად საგულისხმოა ხევსურების სისხნავსურების სისხლის ხაშარათლის კოლმესნი. ლის სამართლის კანონებზე, რომელიც უცვლელად არის ჩანერგილი თითოეული ხევსურის გულში და მახსოვრობით გადადის შთამომავლობიდან შთამომავლობაზე.

აქვე მოგვყავს თითქმის მთლიანად. მაგალითად, ქურდს გადახდება მონაპარის ღირებულება ერთი შეიდათ; სხეულის დაქრა, სისხლით შეფარდება კრილობის ადგილისა და ჯანმრთელობისათვის მისი უვნებლობის მიხედვით შემდეგნაირად:

თვალის დაშავება	. 30	ძროხა.
ფეხის	. 24	„
მარჯ. ხელის	. 25	„
მარც. ხელის	. 22	„
რომელიმე ხელის ცერვისა დაშავება	5	„
მაჩვენებელი თითის	„ 4	„
შუა თითის	„ 3	„
უსახელო თითისა	„ 2	„
ნეკისა	„ 1	„
დაქრა თავის ქალაში	5	„
პირისახის ძელების	16	„
კბილის ჩამტყრევა	1	„
ქალის ცემა .	11	

უკეთუ პირისახის კრილობას ძელამდე არ ჩაულწევია, მაშინ ჯარიმის რაოდენობას გამოიანგარიშებენ იმის მიხედვით, თუ კრილობაზე სიგრძით რამდენი ხორბლის მარცვალი დაეჭრევა, გამოაკლებენ მხოლოდ აქეთიქითი ნაპირას მდებარე ორ მარცვალს. რამდენ მარცვალსაც დაიტყვეს კრილობა იმდენი ძროხა უნდა უზლოს დაშავებულს დამნაშავექ.

ამის გარდა დამნაშავე თითო ძროხას უხდის „რჯულის“ წერებს და დაქრილის მკურნალ აქიმს.

ძროხის მაგიერ ყოველგვარი ჯარიმა შეიძლება ფულად იქნეს გადახდილი. ასეთ შემთხვევისათვის ყველა ნივთებს თუ ოთხფეხ საქონელს თავისი ფასი აქვს დადებული, რომელიც ძროხების ან ცხვრის ფასით განიზომება.

აი, ეს ერთგვარი საბირჟო მაზანდა: კვიცი უდრის 7 ძროხას, ფაშატი ცხენი—4 ძროხას, ხარი—7 ცხვარს, ძროხა 4 ცხვარს ან 10 გირვანქა თაფლს ანუ 5 მანეთს ფულად, ან ერთი ფალასი, ცხვარი—1 მ. 20 კ. და სხვა.

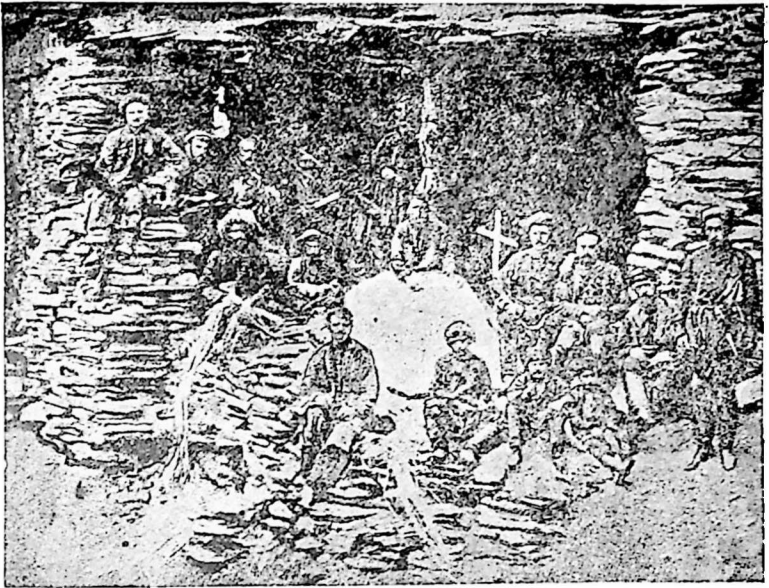
უკეთუ „რჯული“ განქორწინების საქმეს არჩევს, ასეთი შემთხვევისათვის ხევსურებს მტკიცე წესები აქვთ შემოღებული და გადასახადიც გადაწყვეტილი. განქორწინების შემთხვევაში ცოლს უფლება აქვს ქმარს მოსთხოვოს მისივე სახლში ერთი ცალკე ოთახი და არსებობისათვის საჭირო ქონება, მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში თუ ცოლქმარს ერთად უცხოვრიათ არა ხაკლებ 20 წლისა. მაგრამ როდესაც ამ ხანზე უფრო ნაკლებ უცხოვრიათ ერთად, ხაშინ ქმაოი აძლევს ცოლს მხოლოდ 5 ძროხას და ცოლი ვალდებულია ოჯახი დასტოვოს; ახალგაზრდა მეუღლეთა გაყრის დროს ჩვეულებრივ ქალი აძლევს კაცს 8 ძროხას ასე ვსთქვათ დაწუნებისათვის, რასაც ხევსურები „საიწუნვარს“ ეძახიან.

ხევსურეთში ძალიან არის გავრცელებული ქალებისა და კაცების სახლები, ასე ვთქვათ კლუბები, რომელსაც „სალაყბო“ ეწოდება.

„სალაყბო“

სალაყბო თითქმის ყველა სოფელში მოიპოვება. ყოველ დღე იქ თავს იყრის სოფლის მამაკაცობა, მოხუცი თუ ბავშვი და დროს ატარებენ საუბარში, კამათში თუ მასლაათში. აქვე ზოგი საშინაო საქმეს აქეთებენ: თოფებს სწმენდავენ, ხანჯლებს ლესებ, უნაგირებს აკერებენ, აშალაშინებენ, ოანდავენ რასმე, ხერხვენ, ტყავს გამოჰქნიან და სხვა. მოხუცებულები გარს შემოიკრებენ ახალგაზრდობას და უამბობენ უწინდებულ გამოცემებს წინაპართა ვაჟკაცური ამბების შესახებ, მამულისათვის თავდადებული ბრძოლისა და რომელიმე საგვარეულოს რაინდული ამბების შესახებ. სალაყბოში შესვლა მარტო ვაჟებს შეუძლიათ, დედაკაცებს და პატარა გოგოებსაც კი იქ შესვლა აკრძალული აქვთ.

ამ სალაყბო-კლუბებში ხევსურის ბიჭები პირველ გაცვეთილებს ლებულობენ ცხოვრების შესახებ, უსძენენ მოხუცებულთა არაკებს და აქ მათში პირველად ისახება მსოფლმხედველობის და ქვეყნიერების გაგების პირველი ბუნდოვანი აზრები, აქ იზრდება და თანდათან მტკიცდება მათი სული.

სალაყბო.

სალაყბო ერთადერთი და პირველი სკოლა აქაურთა ვაჟებისათვის, აქ სწავლობენ ისინი თეორიასაც და პრაქტიკასაც.

განათლების მდგომარეობა ამ უკანასკნელ დრომდე სეკესტრეთში არაერთი სკოლა არ ყოფილა და ხევსურეთის უდიდესი ნაწილი წერა-კითხვის უცოდინარია, თუკა სწავლის წყურვილი კი უსათუოდ დიდი აქვთ.

ამას ადასტურებს ის უბრალო ამბავიც კი, რომლის მოწმეც მე თვითონ გახლდით ხევსურეთში მოგზაურობის დროს. ხევსურებს ვესაუბრებოდი სწავლის საჭიროების შესახებ და ერთმა ხევსურის ქალმა თამარა აღუდაურმა განმიცხადა:

—მე უფიცი ხევსური ქალი ვარ, ძაგრამ მინდა, რომ ჩემს შვილებს სწავლა მიეცე. საში მვილის პატრონი ვარ. ქალაქში ვერ გამოგზავნიდა აქ გამოგვიგზავნეთ მასწავლებელი: ან კიდევ შენ თითონ დარჩი აქ და ჩემს შვილებს ასწავლე. აქვე ბინას მოგცემთ, ყოველდღე გაგიმასპინძლები ყველით, კარაქით და რძით.

როგორც ხედავთ, ჩამორჩენილ ხევსურის დედაკაცსაც კი შეუგნია შვილების სწავლების საჭიროება და ამისათვის ის იმეტებს ისეთ ძვირფას რამეს, რაც კი გააჩნდა: რძე, ყველი და კარაქი. ეს

იმას მოწმობს, რომ ხევსურეთში უკვე მოიზადებულია ნოყიერი ნიადაგი სკოლების გასახსნელად.

ხაჩკურნალო სამხის მღვდლომაროვა. ხევსურეთში არც ჯანმრთელობის მხრივ გაკეთებულა რამე საშინიშენლო. იქ სრულებით არ მოილოება საძკურნალო პუნქტები. გარდა ს. ბარისახოს პუნქტის, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლებამ ააშენა 1929—30 წ. ამ მხრივ ხევსურები თითქმის მთლად მკითხა-

ვებზე და აქიმბაშებზე არიან თავმინებებული. ეს მკითხავეები, აქიმბაშები უეცი ხალხია, მაგრამ ანგარიშების მოყვარე და გაუმძღარო, ამისათვის ხევსურებს უკანასკნელ გროშებს სწუწნიან წამლობისა და „განკურნებისათვის“.

მაგრამ ხევსურების შორის განსაკუთრებულის ნდობით სარგებლობენ ადგილობრივი აქიმები.

მათ შორის ყველაზე სახელ განთქმული გახლავთ მგელიკა ბაძას-ძე ლიკოკელი, რომელიც ცხოვრობს სოფ. კობულოში, ბარისახოდან 3 კილომეტრის მანძილზე. ამჟამად 100 წლისაა, მაგრამ ჭარბაგია და მზიარული, მთელი თავისი ოჯახის სამეურნეო საქმეს თვითონ ჯაღვება, თვითონ ხნავს, თიბავს, შკის და სხე.

მგელიკას მია ბაძია განთქმული აქიმბაში იყო ხევსურეთში. თავისი სიცოცხლის განმავლობაში 500 მეტი ავადმყოფი და დაჭრილ-დაავადებული განუკურნია. უმეტესი მათგანს მძიმე ჭრილობები ჰქონია.

მგელიკა ბავშვობიდანვე აკვირდებოდა მამის ოსტ ტობას და თანდათაობით ითვისებდა მის ცოდნა-გამოცდილებას. თავდაპირველად მგელიკა მამის სულძღვნილობით აქიმობდა. მგელიკამ სახელი ვაითქვა მეუადრე 1902-1903 წლებში. ეს იმ დროს იყო, როდესაც იალალის წახდენია ნიადაგზე სისნლის მღერელი შეტაკება მოუხდათ სოფ. გურის და ბატილის მცხოვრებლებს. ამ დროს შეტაკების ორივე მხარედან 12 კაცი მოკვდა და 18 მძიმედ დაიჭრა. მისევე აქ გაჩნდა სამაზრო და საბოქაულოს ადმინისტრაცია, ცენტრის წარმომადგენლები და დაჭრილის სამკურნალოდ დაიბარეს ყველა ცნობილი აქიმ-ქირურგები, ხევიდან—ივანე ავსაჯანოვი (გორისციხელი), ქისტეთიდან—მატია და მოსელა, ხევსურეთიდან თანეთ გაგა, ურძუჯაკი ციკა და მგელიკა ლიკოკელი.

გადმოკვ. იქმენ, რომ მგელიკამ ბევრი მძიმე ავადმყოფი განკურნა და დიდი საბული გაუფარდა მეუადრე ხევსურეთში. ამ უკანასკნელ დრომდე მგელიკას განუკურნია 413 ადამიანი.

მათ შორის:

ხევსური კაცი	316 კაცი
ხევსური ქალი	35 ქალი
სულ	351
გუდამაყრელი	6
ფშაველი	48 კაცი
	4 ქალი
.	52
სულ	413

მისგან მორჩენილი ქალების შორის ორს მძიმე კრილობა ჰქონდა, გულში მოხვედრილი ტყვია ზურგში გასულიყო, ერთს მძიმედ დაკრილს დაელურში თავისქალა ისე ჰქონდა დაშნით გახეთქილი, რომ სამ კენჩხის ზედა ძვალი გაბასრული იყო. მგელიკას სიტყვით, მას დასკირდა ამ ძელის ახლა და ტვინმა შემოანათა, მაგრამ მის გადა-

სურ. 31. შატლი. აქიმი-ხირურგი კინკარაული.

რჩენა მაინც შესძლო. მგელიკა დღესაც საუკეთესო აქიძად ითვლება მთელი ხევსურეთში.

ხევსურეთში სხვა აქიმებიც არიან, გამოცდილი და „უბადლო“, როგორც ხევსურები ამბობენ, ეს არის არხოტში—ალექა ოჩიაური და შატილში—ქინკარაული.

ამ აქიმებს თავისი ხელობა უფროსი ნათესავებისაგან აქვთ შესწავლილი. ისინი ძეტნაწილად სწამლობენ მცენარეულობისა და მარჩეულობის წამლებით. ოპერაციებისათვის პრიმიტიულ ხელსაწყო იარაღებს ხმარობენ და პირველ-ყოფილი მეთოდებით სარგებლობენ.

აქიმბაშის ხელსაწყოს ხუთი საგანი შეადგენს:

1. წაპწყერი. 2. სანახი. 3. ხოცი. 4. ჩუთქი. 5. დანა. (იხ. სურ. 31)

ამჟამად ხევსურებს მხოლოდ თავისი აქიმბაშები სწამთ და ქალაქის ექიმებს უფრო ეჭვისთვალთ უცქერიან. მაგრამ, როდესაც ხევსურეთში მოქმედებას დაიწყებს ამჟამად მშენებლობის პროცესში მყოფი საავადმყოფოები შატილში და ხახმატში, ისინი რასაკვირველია, თავის გავლენას მოახდენენ მკურნალობის დარგში და კულტუროსანი ექიმი ექვს გარეშეა, რომ დაქრილ-დავადებულთა მკურნალობა-მორჩენის საშუალებით უსათუოდ დაიმსახურებენ ხევსურების ნდობას. ეს გარემოება გასაგებიცაა: ხევსური უალრესად მკაცრი რეალისტია, მას ლათაიებით და ლექციებით ვერ დაარწმუნებთ, მუდამ უკუაგდებათ თქვენს მტკიცებას და ჩიჩინს, სანამ საქმით არ დაუბტკიცებთ და რეალური ფაქტებით არ დაუდასტურებთ თქვენს სიტყვას.

თ ა ვ ი VIII.

ხვასუკათის მკონო- ეკონომიურის მხრივ ხევსურეთი ძალიან ვიური მდგომარეობა. ჩამორჩენილი კუთხეა. ამისი უმთავრესი მიზეზი ის არის, რომ ხევსურეთს თითქმის სრულებით არ გააჩნიათ ძიარსვლის გზები და წელიწადში ექვს თვეს მაინც მთლად მოწყვეტილნი რჩებიან გარეშე ქვეყნიერებისაგან. ხევსურები უპეტეს ნაწილად მესაქონლეობას მიადევნენ. მათში გაერცელებულია ერთგვარი ჯიშის ძროხა, რომელსაც „ხევსურული“ ჯიში ეწოდება და საუკეთესო ჯიშად არის მიჩნეული. ამჟამად ხევსურული ძროხის შეასწავლად განსაკუთრებულ დაკვირვებასა და კვლევა ძიებას აწარმოებს საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი. ხევსურული ძროხა თვალად შეუხედავია, მაგრამ საუკეთესო ღირსებებითაა შემკული: კვების მხრივ ნაზინუზობა არ იცის, მოსაველეადაც იოლია და ამავე დროს საუკეთესო ხარისხის რძეს იძლევა დღედაღამეში 15-დან 50 კრუეკამდე. მისი ცხიპოვნობა 6% უდრის. ხევსურული ჯიშის ძროხის მაღალი ღირსებები დადასტურებული იყო სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე ტფილისში 1924 წელს. გამოფენაზე იყო ხევსურული ძროხა მოქალაქე კაშიასი, ძროხა იწონიდა 8 ფუტს, და დღე-ღამეში 1 ფუტსა და 5 გირვანქა რძეს იწველიდა. ეს ძროხა ოქროს მედლით იყო დაჯილდოვებული.

ვინიადან ხევსურეთს მშვენიერი ალკიური საძოვრები და სათიბი ადგილები მოეპოვება, შესაძლებლობაა რომ მესაქონლეობის და კერძოდ კი სამერძეო მეურნეობის კარგ ღონეზე დაყენებით, ხევსურეთი უიარეელეს სამერძეო კუთხედ გადაგვექცია რესპუბლიკის ფარგლებში და განსაკუთრებული ყურადღების ღირსი გაგვეხადა. თვითონ ხევსურებსაც ჩინებულად ესმით „ხევსურკის“ სამრეწველო მნიშვნელობა და მოსურნენი არიან მოწყყოს მერძეობის კოლექტიური მეურნეობანი, რძის პროდუქტების გადასამუშავებლად სეპარატორებით და სადღვებლებით.

ხევსურეთში მესაქონლეობის განვითარებას, ბალახის თესვის გაფართოების მიზანშეწონილობას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ ხევსურეთში პურის თქვა-ძოყვანა ხელმისაწვდომი და ახერხებარ არის,

ბალახეულის თესვა-მოყვანა კი ერთი-ორად და ერთი-სამად აანაზღაურებს გაწეულ შრომასა და დაბანდებულ ხარჯებს. აქვე მოგვყავს ცნობები იმის შესახებ, რომ ხევსურს ერთი დესეტინა მიწაზე ქერის მოყვანა, (მოხვნა, დათესვა, მომკა-აკრეფა) 130 მ. 50 კ. უჯდება, ერთი დესეტინის მოსავლის ღირებულობა კი მხოლოდ 67 მ. 50 კ-ს უდრის, ასე რომ ხევსურის ოჯახი ამ შრომაში 63 მანეთს ზარალობს თითო დესეტინაზე.

ერთი დესეტინის მოხვნას სჭირდება 6 დღის მუშაობა, ორი მუშა-ხელი, ორი უღელი ხარი, რაც დღეში ღირს 5 მანეთი, 6 დღეში კი 30 მანეთი, ორი ჩუშის ქამა-სმა და 2 უღელი ხარის კება დღეში 4 მანეთი რომ ვიანგარიშოთ სულ 24 მანეთი.

12 ფუთი სათესლე ქერი, ფუთი 2 მანეთი—	24 მან.
ქინახელის ალუბა და დაბინავება	— 30 მან.
გალეწვა და ხეავის აკრეფა	— 22 მან. 50 კ.
<hr/>	
სულ ხარჯი	130 მან. 50 კ.

1 დესეტინა ქერის მოსავალი საშუალოდ უდრის	
30 ფუთს, ფუთი 2 მან. 60 მ.
ბზე დაახლოვებით 30 ფუთი—ფუთი 25 კ. 7 მ. 50 კ.
<hr/>	
მთელი შემოსავალი	67 მ. 50 კ.*)

სანიმუშო გამონაგარიშება მოვახდინებთ აგოეთვე ბარისახოს რაიონშიაც. არხოტის რაიონში ახიელსა, ამლასა, ჩიმლასა და კვირი-წმინდაში. 1 დესეტინის დამუშავებას სჭირდება 175 მანეთი, შემოსავალი კი უდრის 125 მანეთს, ზარალი 50 მანეთს, იგივეა შატლის რაიონშიაც. იონჯის დათესვის დროს კი შემოსავალი 200 %-ით სჭარბობს ხარჯებს.

ამ ღონისძიებათა გატარების შემთხვევაში საჭირო იქნება ხე-სურეთის მომარაგება შეზიდული პურიით.

ხევსურეთის ეკონომიური მდგომარეობის შესამსუბუქებლად საჭიროა აგრედვე, რომ რაიონის ცენტრალურ კოოპერატივის განყოფილებები გაიხსნას.

ზემოაღნიშნულ ღონისძიებათა გარდა, დამკვირვებელ მუშაობად უნდა იქმნეს მიჩნეული ფშავ-ხევსურეთის გზის გაყვანა თინვალიდან ბარისახომდე. ამ გზის გაყვანა უკვე დაწყებულია, მაგრამ, მასალების უქონლობისა გამო, ფერხდება.

*) გამონაგარიშება მოხდენილია 1927 წ. არსებული ფასების მიხედვით.

ექვს გარეშეა, რომ ამ გზის გაყვანა მძლავრ ეკონომიურ ფაქტორად მოველინება ხევსურეთის ეკონომიური კეთილდღეობის ასამაღლებლად.

ამის გარდა, საჭიროა გამოყენებულ იქნას ხევსურეთის ძვირფასი მინერალური წყლები, განვითარდეს საკურორტო საქმე, დაწვრილებით იქნეს გამოკვლეული და შესწავლილი ხევსურეთის მიწის წიაღში არსებული სიმდიდრეები, როგორც არის მაგალითად სურმა, აბმესტი, სპილენძი, ვერცხლი, ოქრო და სხვა.

თ ა ვ ი IX

ს ა ზ ზ ო თ ა 1925 წელს დუშეთის მაზრის აღმასკომმა **მშენებლობა** სცადა ხევსურეთში ჩაეტარებინა სასკოლო მშენებლობა და ამ მიზნით სოფ. ბარისახოს ეკლესიის შენობა სკოლად გადააკეთეს და ერთი ახალი ოთახიც მიაშენეს.

ორწყალში შეუდგნენ ორსართულიანი შენობის აგებას აღმინისტრაციული პუნქტის მოსაწყობად, ოომელიც ამჟამად უკვე დასრულებულია.

ხევსურეთის ზოგიერთ რაიონებში გაიხსნა საფოსტო სააგენტოები, სადაც წერილები სოფლიდან სოფლამდე დააქვთ საგანგებო დამტარებლებს. ამ საფოსტო პუნქტების წყალობით ხევსურეთის მიყრუებულ სოფელშიაც აღწევს გაზეთები და იგი თანდათან უკავშირდება რესპუბლიკის კულტურულ ცენტრს. ამავე დროს საქართველოს მთიელთა საზოგადოებამ ზოგიერთ პუნქტებში ქობ-სამკითხველოები მოაწყო. ამ ღონისძიებებმა ხევსურეთის მოსახლეობაზე თვალსაჩინო გავლენა მოახდინა: წიგნებისა და გაზეთების კითხვა თვალს უხელს ხევსურებს მკითხაობაზე, სარწმუნოებაზე, სისხლის აღებაზე და სხვა ანგვარ ველურ ჩვეულებებზე.

საქართველოს კომპარტია და საბჭოთა ხელისუფლება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ ხევსურეთს, დაწყებულია სკოლებისა და საავადმყოფოებისათვის შენობების აგება.

უკვე აშენებულია ბარისახოში შენობები სკოლისათვის და საავადმყოფოსათვის, სადაც როგორც სკოლა ისე საექიმო პუნქტი მოქმედებს.

ხევსურეთში მუშაობის გაღრმავების მიზნით საჭიროა შერჩეულნი იქნენ საუკეთესო მუშაკნი, რომელთაც იციან ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრება, ადათები და ზნე-ჩვეულებანი.

არ შეიძლება არ აღიხიშნოს ერთი შემთხვევა, რომელიც ხევსურეთში მოხდა: არხოტში მილიციის უფროსად მსახურობდა ვინმე ჩიქოვანი, რომელიც სრულებით არ იცნობდა ხევსურების ზნე-ჩვეულებას. ძალიან ახირებულად და უხეშოდ იქცეოდა, რაც მას საკუთარი სიცოცხლის ფასად დაუჯდა. თურმე, სადაც კი მოხვდა, ყველ-

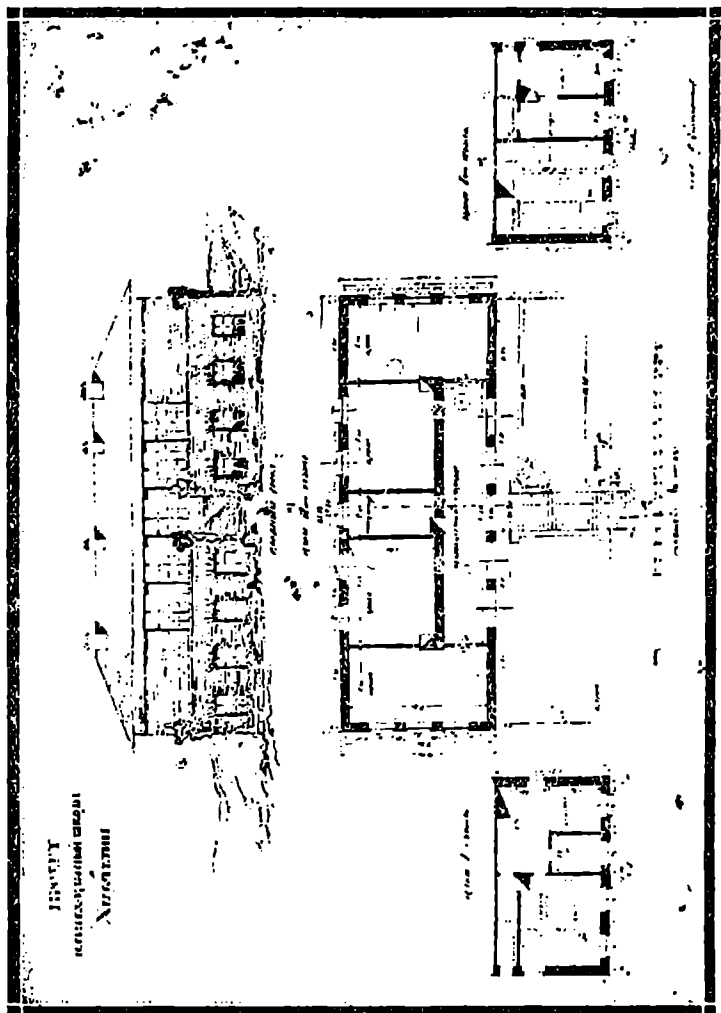
გან ახგრევდა „სამრევლოს“, დედაკაცებს უკრძალავდა იქ სიარულს მენტრუაციისა და მშობიარობის დროს, საძაგელი სიტყვებით ლანძღავდა და აბუჩად იგდება ხევსურების „წმინდანებს“, „ხატებს“ და ასეთი საქციელით ხევსურები თავის წინააღმდეგ აიძვებდნენ.

ხევსურები ძალიან საჩოთიროთ და სათაკილოდ სთელიან სარწმუნოებისა და ზნე-ჩვეულების შელახვას, მეტადრე ქალთა ზნეობის საკითხების შებლაღვას. ჩიქოვანს კი, თურმე, რამდენიქე ხევსურის თანადასწრებით მოუთხოვნია ბალიაურისათვის შენი ბიძაშვილი ქალი დროებით მომათხოვეო. ასეთ საზიზღარ წინადადებაზე ბალიაურს სილა გაურტყავს მისთვის, ჩიქოვანს უძვრია რევოლვერი, მაგრამ ბალიაურს დაუსწვრია და ხანჯალი უძვერებია ფერდში. ჩიქოვანი გადაცვილია.

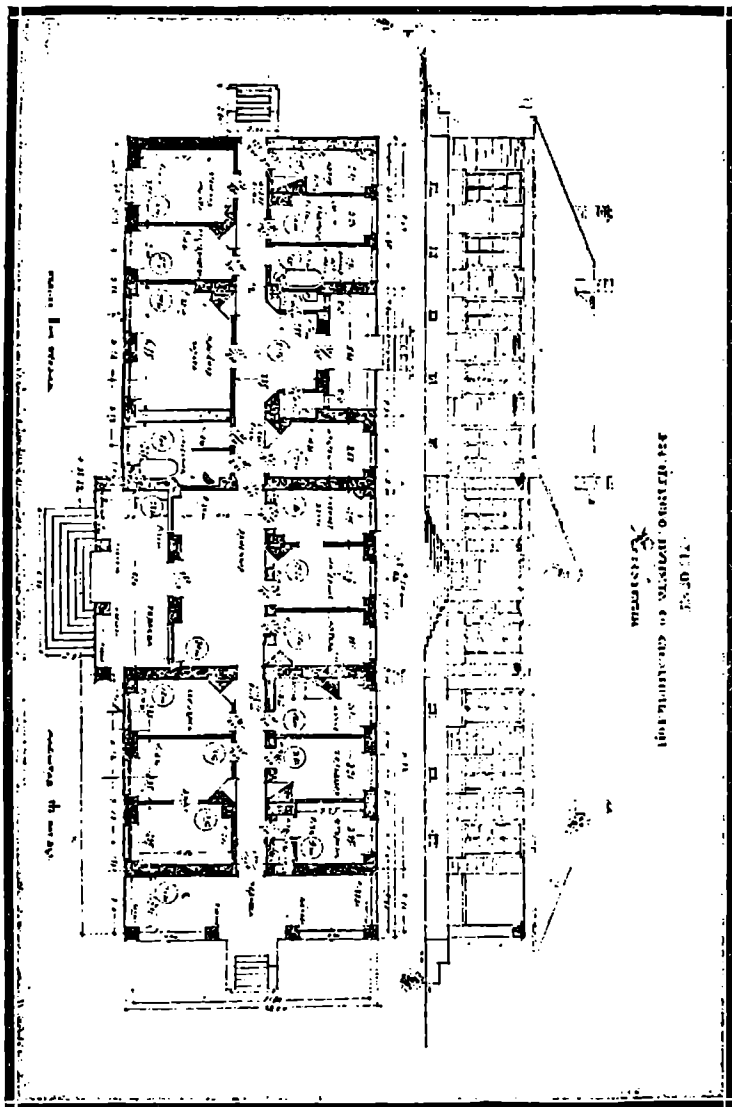
ბალიაური სისხლის სამართალში მისცეს, საგანგებოდ დანიშნულმა გამოაიგებამ დაადასტურა ჩიქოვანის უმსგავსოებახი და ბალიაურის მოქმედება დაახასიათა, როგორც თავის დასაცავად მიღებული საშუალებანი. სასამართლომ ბალიაური გაამართლა. აღბად ბალიაურის საგვარეულოა მტერმოყვარენი თუ აერცვლებდენ ხმას, ვითომც ბალიაურს დატყალვას და დახვრეტას უპირებენო, ამის გამო იყო რომ ახიელიდან როდესაც ვბრუნდებოდით ჩვენთან მოვიდა თხუთმეტიოდე ხევსური, რომლებმაც პიოდაპირ მე მომმართეს სარტყა-სიტყვით ასეთი თხოვნით: „ჩენი მორჩილი თხოვნა გადასცოდე მთავრობას, უთხროდე ხელ არეინ ახლას, არ შებოქან, არ მოგვიკლან ჩენი თომა ბალიაური. ეს არი ერთ ერთი ხევსუო ასა ჩენი საყრდენი, ჩენი სარჩლი, კაი რჩევის, კაი დარიგების მეტი რაის ვასწაელიო. ჩვენში ბევრი ვარ უწიგნო ხალხი, თომა გვენმარებას, ჩვენ ბალღებს ასწაელის და ჩვენს რიგიან გზაზე გვაყენებს. აქ ეგდო კილაც ჩიქოვანი ვარო, მილიციის ნაჩალნიკ იყო ჩენი ხატი იმან შერისხა, შეგვიოყენა სახელი, ადგოლის დედა, საცხოვრებელი ბინა, სთელ ხალხი მასხარად აიგდის, ნიკულწნაკუწ გვეწადა დაგვექუწა ასეთი თაჯბულობისათვის, მაგრამ თომა, საქციელმა გვიხსნა ამ საქმისაგან.“

თვითონ ბალიაურიც ვნახეთ. მან გავციხადა, რომ მოხარული იქნება თუ ხევსურეთში სასარგებლო მუშაობით მთავრობას დაუმტკიცებს თავის ეოდგულებას ძუძუმებისა და გლეხების ხელისუფლების მიმართ.

ამჟამად ბალიაური სოფ. ახიელში ცხოვრობს, ადგილობრივი სკოლის მასწავლებლად არის და ამავე დროს აღმასკომის მდივნის მოვალეობას ასრულებს. ამავე დროს იგივე ბალიაური აწარმოებს

სურ. 32. სკოლისა და სახლ. კუბების პროექტი.

სურ. 33. სკოლის და საკლასო პუნქტის პროექტი.

წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაციას, მოზრდილ ხევსურებს წერა-კითხვას ასწავლის. მას ჯერჯერობით 46 ხნიერი ხევსურისათვის შეუწავლებია წერა-კითხვა სოფ. ახიელის, ამლას და ჩიშლაში; ოჩიაურებისათვის, ცისკარაულებისათვის, ჯაბუშახურებისათვის, ნაროზაულებისათვის, თეთრაულებისათვის, გაბურებიასათვის, გიგაურებისათვის. თომა ბალიაური თავისი მუყაითი მუშაობით ამტკიცებს საბჭოთა ხელისუფლებისათვის თავდადებასა და ერთგულებას.

მენშევიკების დროს ხევსურეთში ქაქანებათ არაფერი არ გაკეთებულა. საბჭოთა ხელისუფლების დროს კი ადმინისტრატიული ხაზის გარდა, დაწყებულია სკოლებისა და საავადმყოფოების მშენებლობა. 1928 წელს სოფ. ბარისახოში საძირკველი ჩაეყარა სკოლისა და ინტერნატის შენობას, საავადმყოფოსა და სამკურნალო პუნქტის მშენებლობას. 1929 წელს სკოლის შენობას შეუდგნენ სოფ. ხაჭმატსა და შატილში. შატილში, სკოლის გარდა საავადმყოფოც უნდა აიგოს; როგორც ერთგან ისე მეორეგან გათვალისწინებულია ბინები მოსამსახურე პერსონალისთვისაც.

უკვე დაწყებულია მუშაობა ფშა-ხევსურეთის გზის გასაყვანად ქინვალიდან, რომელიც მდებარეობს სოფ. ანანურისიდან 6 კილომეტრის დაშორებით, არაგვის პირად ფშავის-არაგვისა და მთიულ-გულამაყრის არაგვის შესართავთან.

წყლის გზა უკვე გაყვანილია 18 კილომეტრის მანძილზე და მოთავებული მთელი გზის სიგრძის გამოკვლევანი — ქინვალიდან ბარისახომდე და შედგენილია მთლიანი გეგმა. ეს გზა გადაქრის ფშავეთის ულამაზეს ხეობას.

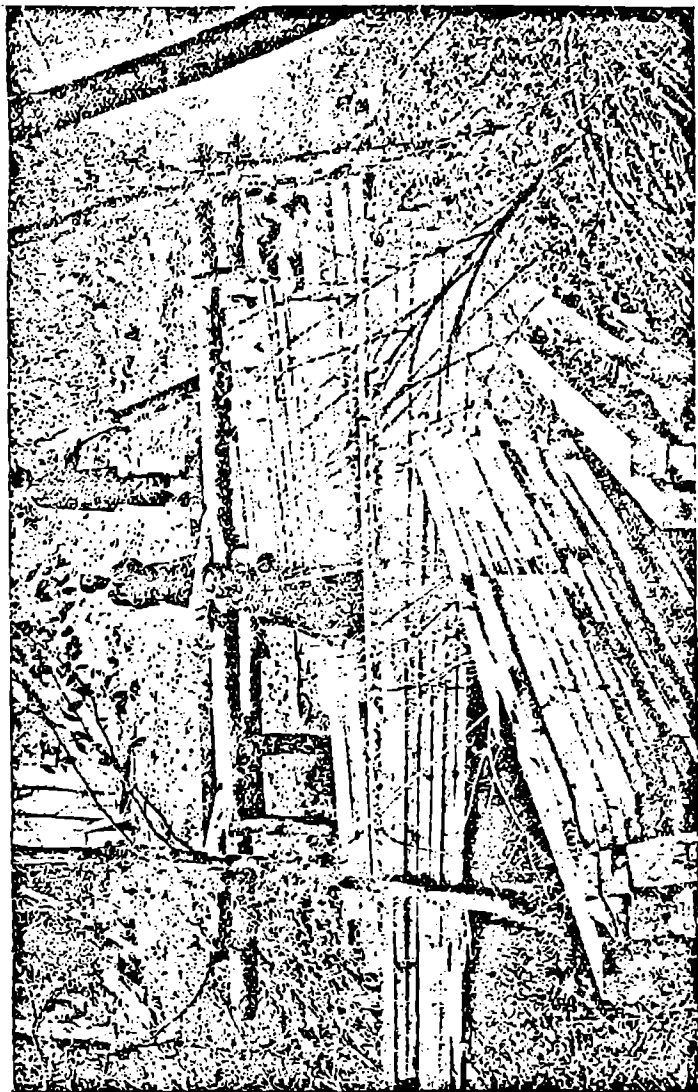
ორწყალიდან გზა ორი გეზით მიდის, ერთი ბარისახოსაკენ, მეორე — უკანაფშავისაკენ. მთელი გზის სიგრძე ქინვალიდან ბარისახომდე და ბარისახოდან უკანაფშავამდე დაახლოვებით კილომეტრს უდრის ერთს მხარესაც და მეორე მხარესაც.

ექვი არა გვაქს, რომ ამ გზის გაყვანაზე განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს არამც თუ მარტო საქართველოსი და ა/კავკასიისა არამედ თვითონ საბჭოთა კავშირიც და ამ საქმისათვის საჭირო სახსრებს გამოწახავენ. და დღემდის ამ გზის აღმშენებლობის სუსტი ტემპები შეცვლილი იქნება ნამდვილ ბოლშევიკურ ტემპებით.

ბარისახომდე გზის გაყვანა, ხევსურეთს საქართველოს კულტურულ ცენტრს დაუახლოვებს და მასთან მიმოსვლას შეაძლებინებს არა მარტო ზაფაულობით, არამედ ზამთრობითაც, რაც ხელს შეუწყობს საბჭოთა კულტურული მუშაობის გავრცელებას ამ კუთხეში.

სურ. 34. ლიქვის ხეობა. სადმეწებლა მასლის დაწვადება ადგილობრივ.

სურ. 35. ლიქვის ხეობა. საღმრთელო მასალის დაზადება ადგილობრივ.

ბარისახოდღე გზატკეცილის გაყვანა, ლიქოკის მშენიერ ხეობაში, ლიქოკის მინერალური წყლებამდე, რომელიც ბარისახოდან 6 კილომეტრის მოშორებით მდებარეობს, შესაძლებელს გახდის გამოვიყენოთ ეს საუკეთესო მინერალური წყლები, რომელიც განთქმულია თავისი სამკურნალო თვისებებით.

ექვს გარეშეა, რომ ლიქოკის კურორტი მომავალში გადაიქცევა არა მარტო საქართველოს და ამიერ-კავკასიის, არამედ საბჭოთა კავშირის მშრომელთა გაჯახსალების პუნქტად.

ამიტომაც ხსენებული წყლების ექსპლოატაციას ჯეროვანი და სერიოზული ყურადღება უნდა მიაქციოს საქართველოს ჯანმრთელობის სახალხო კომისარიატის მთავარმა საკურორტო სამმართველომ.

ამეამად მთელ ხევსურეთში განათლების სახალხო კომისარიატსორი დაწყებითი სკოლა აქვს სოფ. ახიელში და ბარისახოში, როდესაც მოთავედება დაწყებული სკოლის შენობების მშენებლობა ბარისახოსა, ხანმაჩსა და შატილში, ძაშინ დაიწყება სოფ. ახიელში სკოლის და სამედიცინო პუნქტის შენობის აგება.*)

საქართველოს მთიელთა კულტურულმა საზოგადოებამ ბიბლიოთეკა-სამკითხველოები მოაწყო ბარისახოში, ლულოში, ახიელში, შატილში, ჯუთაში და ართხმოში, სადაც იღებდენ ჟურნალ-გაზეთებს და აგრეთვე ლიტერატურას.

საქართველოს მთიელთა კულტსაზოგადოებამ, საქართველოს ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტმა ქალთა კომისიასთან ერთად მოაწყო წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო პუნქტი სოფ. ართხმოში.

ამ საქმის თაოსნობა ეკუთვნის საქართველოს ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტის თავმჯდომარეს ამხ. ფილიპე მახარაძეს, რომელსაც ესტუმრა ხევსურების სპეციალური კომისია და სთხოვა ხევსურეთში გაეხსნათ სკოლები და გაეგზავნათ ფელშარი-ბებია ქალი.

1929 წელს საქართველოს მთიელთა კულტურულმა საზოგადოებამ ხევსურეთში გაგზავნა ექსპედიცია, რომელშიაც შედიოდნენ; საზოგადოებრივი-აგრონომი, ექიმი-ქალი და კულტურული დარგის ხელმძღვანელი.

ამავე საზოგადოებამ ხელშეკრულობა დასდო მოსკოვის „კინოფილმ“-ის არტელთან, რათა მან საქართველოს მთიელების ცხოვრებიდან (თუში, ფშაველი, ხევსური, მთიული, გუდამაყელი, მოხევე,

*) ახიელში სკოლა ჯერჯერობით მოთავსებულია კერძო ბინაში, შეიძლება ახიელის საყდრის შენობის გადაკეთებაც სკოლად, ვინაიდან ადგილობრივ ეს საკითხი უკვე მომწიფებულია.

ოსი, რაქველი, სვანი და სხვა) კინოფილმები გადაიღოს, სურათში მოცემული უნდა იყოს ამ მთიელთა ეკონომიური ცხოვრება და ადათ-ჩვეულებანი, საბჭოთა მშენებლობა.

ეს სურათები „კინოფილმ“-მამ უკვე გადაიღო. თუმც, სამწუხაროდ დღემდის შექმნილი მასალა არ არის სათანადო გამოყენებული.

ამის გარდა მთიელთა საზოგადოებამ 1929 წელს მოაწყო მთის რაიონებში, უმთავრესად კომკავშირელებისაგან შედგენილი კულტურული ლაშქრობა, რომელიც იელისის 9-ს გაემგზავრა ხევსურეთისაკენ მთიელთა საზოგადოების კულტურული ნაწილის მდივნის ამა. ნიკო ხეთაგურის ხელმძღვანელობით. თან წაიმძღვარეს საკირო ლიტერატურა; მოძრავი რადიო და სხვანი. მათს დროშაზე ქართულად და რუსულად ეწერა: „Оковы, цепи невежеств гор разрушим культпоходом“.

მათ თან ახლდა ცნობილი მოხეტიალე სახალხო მუსიკოსი ილიკო ქურბული, რომელმაც თან წაიღო სტეირი და „სკრიპკა“.

ამ მოგზაურობაში მონაწილეობას იღებდა მთიელთა საზოგადოების წევრი და საქართველოს სამხატვრო აკადემიის სტუდენტი ქალი ნინო ლუდუშაური, რომელსაც დავალებული ჰქონდა დაეხატნა მთიელთა ყოფ-ცხოვრების დამახასიათებელი სურათები.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ბოლო დროს შესამჩნევი ხდება ხევსურების ლტოლვა კულტურული ცენტრისაკენ.

ხევსურეთიდან ცენტრში ჩამოსული დელეგაციები ხშირად ერთსადაიმავე საკითხებს იმეორებენ: აგვიშეხეთ სკოლები, გზები, საავადმყოფოები, კოოპერატივები და სხვა. ამ მომართვებს ჯეროვანი ყურადღება უნდა მიექცეს სათანადო ორგანოების მხრივ კონკრეტიული ზომების მიღებით.

ხევსურმა უკვე ალღო აუღო, შეიგნო საბჭოთა სახელმწიფოს რაობა, იგი გრძნობს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების დროს თავს დააღწევს საუკუნოებრივ ჭირვარამს, სისხლის აღებას და ყოველივე იმას, რაც ხანგრძლივ მანძილზე ამყოფებდა მას მიყრუებულ ღრეებში და საშუალებას უსპობდა თავი დაედწია პირველყოფილი მდგომარეობისა და უეცობისათვის.

ხევსურს სწყურიან განათლება, მასში გარდატეხა მომხდარია, ის ტოვებს ძველ ადათებს. იმუდარება მიესცეთ მას გზა, აუგოთ სკოლები, გაუწიოთ სამკურნალო დახმარება.

მოზარდი ახალგაზრდობა ჩამოვიყვანოდ ქალაქად, აღეზარდოთ და ჩავაბათ საბჭოთა აღმშენებლობაში—წარმოებაში.

ხევსურმა უკვე საკმაოდ შეიგნო, რომ სრულუფლებიან საბჭოთა მოქალაქისათვის აუცილებელ საპირობებას წარმოადგენს სწავლა, სწავლა და კიდევ სწავლა, რაც მისცემს მას საშუალებას შეცვალოს ძველი მე-XII საუკუნის ბარბაროსული ადათები, ჩვეულებები ახალი ცხოვრებით, ჩაებას ჩვენი ქვეყნის ინსტრუქციაში, ბუმბერაზულ სოციალისტურ აღმშენებლობაში.

ის მუდამ ამბობს: „ჩვენი მთა უდიდესი მაღანია, როგორც ნივთიერი ისე სულიერი საუნჯისა“. ამას მოვლა უნდა და პატრონობა, და რომ შესძლოს ამ სიმდიდრის პატრონობა, არაა საკმარისი სალიკლდეები, თოფ-იარაღი, ჩაჩქანი, ფარხმალი, საცერული და ხანჯალი.

მან უნდა ისწავლოს და ჩაებას წარმოებაში, აღმშენებლობაში.

მან უკვე გაიგო, რომ ჩვენი ქვეყნის ინსტრუქციაშია, მძლავრად ფართოვდება და ხევსურეთს უახლოვდება, საჭიროა სწრაფი მზადება. ამ მხრივ დიდი გარდატეხა მოახდინა ფსიქოლოგიაზე ყაზბეგის ანდებიტმა.

თუ რაფიელ ერისთავმა თავის ლექსში „სამშობლო ხევსურისა“ ხევსური მიაჯაჷვა სალი-კლდეებს, ხევსურეთის შავ-მთებს თავისი ჩაჩქნით, აბჯარ-ჯაჷვით, ფარხმლით, კლასობრივი თვალსაზრისით დღეს საბჭოთა ხელისუფლების ხანაში, ხევსურმაც იგრძნო თავისუფლება, განათლების აუცილებელი საპირობება და დაიწყო ლტოლვა სწავლისაკენ.

დღეს იგი გვეუბნება, რომ: „არ გავცვლი საწერ კალამსა, ხანჯალზე, შვილდისარზედა. არ გავცვლი განათლებასა, ჩაჩქან-აბჯარზე-ფარზედა... მან უკვე შეიგნო, რომ ბანდიტები ქარუმიძეები, ჩოლოყაშვილები თვალებს უხვევდნენ ხევსურეთის მშრომელ მასებს, მიჰყავდათ დალუპვის გზით.

დღეს ნათლად ჩანს ხევსურისათვის, რომ იგინი იყვნენ ხალხის მტერნი — კროვოკატორები და ბურჟუაზიის მიერ შესყიდული აგენტები. ხალხი მათ იგონებს დიდი ზიზლით და აღშფოთებით; საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ კი გამოსთქვას: „საბჭოთა ხელისუფლება არ გაიცვლების სხვაზედა, თავისუფლება მონობას მირჩვენის ორსავ თვალზედა, პროლეტარების სამშობლო ერთია ქვეყანაზედა“.

ჩვენ ღირსშესანიშნავად მიგვაჩნია მოვიყვანოთ ქვემოთ, როგორც ლექსი რაფიელ ერისთავისა „სამშობლო ხევსურისა“, — ისე მეორე ლექსი სანდრო ყამარაულისა (მიბაძვა „სამშობლო ხევსურისა“) (საბჭოთა სამშობლო ხევსურისა) და ალექსანდრე გომიაშვილის „მთების გაზაფხული“ პოემიდან: „ხევსურები ქალაქს შემოვიდნენ“.

რ. შ. მ. მ. მ. მ.

სამშობლო ხმესურისა

სადაც ვშობილვარ, გავზდილვარ, და მისროლია ისარი.
სად მამა-პაპა მეგულის, იმათი კუბოს ფიცარი,
სადაც სიყრმითვე ვჩვეულვარ,— ჩემი სამშობლო ის არის.
არ გავცელი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცელი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...
ღე მირჩენია შავი კლდე, თოვლიან ყინულიანი,
ორბი რომ ბუდობს, ჩანჩქარით გადმოჰქუხს ბროლიწყლიანი.
ჯიხვი და არჩვი შეყოფა, ხორცი აქვს მარილიანი...
არ გავცელი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცელი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...
ბარად რომ ვიყვე ლალადა, სული მთისაყენ იხარის,
სალი კლდე ანდამატივით გულს სულ იქითყენ იხარის.
იქ მიჯობს შავი სიკვდილი. ბარში სიცოცხლეც იმწარის!..
არ გავცელი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცელი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...
ბარად რომ მომცე დიდება, ქონება უთვალავია,
სასახლე ოქროს ტახტითა, ჯარი და ზღვაზე ნავია,
არა ვინდომო ეგენი, არ მოკვდეს ჩემი თავია...
არ გავცელი სალსა კლდეებსა, უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცელი ჩემსა სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...
სამშობლო, დედის ძუძუი, არ გაიცვლების სხვაზედა,
ორივ ტკბილია, ძმობილო, მირჩენის ორსავე თვალზედა.
როგორც უფალი, სამშობლოც ერთია ქვეყნაზედა...
არ გავცელი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცელი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...

ხანდრო ყაზარული

სამშობლო ხევსურისა

(ზიზაძეა)

სადაც აღმზარდეს, მასწავლეს, გადავაიწყეს ისარი,
დაეტოვე მღვდელი, ხატები, საპრეკლოს კარის ფრცხარი,
ფარხვალი წიგნათ შეეკვალეს, ჩემი სამშობლო ის არი.
არ გავცული საწერ-კალამსა, ხანჯალზე, შვილდისარზედა.
არ გავცული განათლებასა, ჩაჩქან-აბჯარზე, ფარზედა.
მე რაად მინდა შავი კლდე, თოვლიან ყინულიანი,
ორბი რომ ბუღოვს, ჩანქერით გადმოქუხეს ბროლიწყლიანი,
თუ გვეგონება ბუნება, დეუან-იშაკიანი,
და არ იქნების დიაციც, თანასწორ-უფლებიანი.
არ გავცული საწერ-კალამსა, ხანჯალზე, შვილდისარზედა.
არ გავცული განათლებასა, ჩაჩქან-აბჯარზე, ფარზედა.
ყველა ჩაგრული სიბნელით, დღეს სწავლისაკენ იხარის,
გაცვდა დროება ქაჯების, ხატის მსახურის, მკითხავის,
ძველსა მოგონებაზე, ახალი მეჩად მიხარია.
არ გავცული საწერ-კალამსა, ხანჯალზე, შვილდისარზედა.
არ გავცული განათლებასა, ჩაჩქან-აბჯარზე, ფარზედა.
ძველად თავს ადგა ხეცურსა, მკაპილი უთვალავია,
მღვდილ-დეკანოზნი მაცდურნი, პრის ჯავი-მოუჩავია,
ჩაკეროდენ სალსა კლდეებსა, საქმე ეჭირათ ავია,
განდევნა რევოლიუციამ, დღე დააყენა შავია.
არ გავცული საწერ-კალამსა, ხანჯალზე შვილდისარზედა,
არ გავცული განათლებასა, ჩაჩქან-აბჯარზე, ფარზედა.
საბჭოთა ხელისუფლება, არ გაიცვლებია სხვაზიდა,
თავისუფლება მონობის, მირჩიენის ორსავე თვალზედა,
პროლეტარების სამშობლო ერთია ქვეყანაზედა.
არ გავცული საწერ-კალამსა, ხანჯალზე, შვილდისარზედა,
არ გავცული განათლებასა, ჩაჩქან-აბჯარზე, ფარზედა.

ალექსანდრე ზოგიაშვილი

მთების გაზაფხული

პოეზიდან: „ხევსურები ქალაქს შემოვიდნენ“

...ყინული ღლებდა. გაზაფხულის ელევა-მეხივით
მთების ქიმიდან ლანქერები დაიძრენ ხევში.
ხევმა წალეკა ბაითალმან გზების გრეხილი,
ბაითალმანი მყინვარების თოვლის მხარეში.
თოვლის მხარეში, სად მწვეურის ენახე დინება,
სად ორბი ბუდობს და ჩხრიალებს ბროლი წყლიანი.
სადაც არწივმა კლანქის გასმა ისევ ინება—
ისევ აულზე — ნაპრალების ქვიშის წკრიალით.
ხვივის ხევა და გაზაფხულმა გაჟონა მიწა
და ყრიაშული განახლებულ მთა-გორებს მისდევს!..
ნაღმი და ნაღმი! ამონალის ნაღმით დაიძრა
კავკასიონი ინდუსტრიის ქალაქებისკენ!..
ყინული ღლებდა. და ბალახი მაინც აწ არი,
სადაც მწვერვალებს მთიელების ცხვარი ჰფარავდა,
მყინვარს გაჰკრია ინდუსტრიის ცეცხლის დაღალი
და ხევი ხვივის კლდიდან დაკრულ ნიაგარადა.
და, სადაც მთებში მდინარენი იბადებიან,
სად, კალმახები, კალმახები ამტკრევენ ყინულს; —
იქ ვაჟაკები ქვის ქალაქის ნაღმზე დგებიან
და ზოანგრევენ ჟამთა სვლაში კლდეებს დარკინულს!..
ილეიძებს მთები. ხალხი დგება ჯურღმულებიდან.
(არის ქიდილი... და ლანქერის თეთრი მდინარე)
ილეიძეს მთები. ინდუსტრიის ნაღმის ხმებიან
გაჰკრილა კლდე და — გზები-ზიდის ანდუზიტამდე.
გამოცვლილია მყინვარები. და ერთმანეთი
მთებმა იხილენ ჩანქერების ბროლის კურცხალით.
გამოცვლილია ქვენამთა და მთა — თრიალეთი
და ფშავის ქალა, სად შრიალებს რძიანი ცხვარი.
გამოცვლილია... კლდეზე დადგმულ რკინის ბაგირით
დგება სვანეთი და სვანების სხვა ყრიაშული,
სადღაა თეთნულდ, დარღვიული კოშკების გმირი,
სადღაა შენი „ლილეო“ და ხმა კიანურის...
გამოცვლილია საეცეთი, გერგეთი, არა —
ენტუზიაზმით დარკინულ რომ ჰკვიან დღენი.

ვარდება ნაღმი — ხმა წკრიალებს კლდეების ნაშა-
და ახალ არშას აშენებენ მოხვევები!..

ილვიძებს მთები. ხალხი დგება ჯურღმულებიდან
და ლანქერივით მოამტვრევენ კლდეების ფენას.

ილვიძებს მთები... და იმდენი ქოხის ხმებია
რამდენჯერ მთიდან კლდეს მეწყერი დაეჯახება...

რამდენჯერ მთიდან კლდეებს დაჰკრავს ნიაგარი უკიანს-
ილვია, ჰქრება უკანასკნელ ბინდი ლამისა; —

არის მთების სვლა, სად ქალაქის ცეცხლი დაინთა,
სად გუგუნია ხევისა და ნიაღვარისა.

ციხეებიდან, კოშკებიდან, ჩარდახებიდან —

სხვა ჟრიამული განახლებულ მთა-გორებს მისდევს...

და მთები იგი — ქვათა ხევის ნაღმის ხმებიან.

მთები მიიწევს ინდუსტრიის ქალაქებისკენ!..

— მთიელო ძმებო, ქიუხში თუ ცეცხლი მოსულა
დახშულ კარიდან გამოსწიეთ ურდულებს ხელი.

გამოდი — სადაც მზე ცხოველი კლდეებს მოსცუ-
სად ზრიალებენ, ხანძარივით საჯიხვევები...

კმარა შატროლო! ეგ ტიალი „ლოდინი“... „ძილი“.

შულლი-მტრობა და ფრანგულის ელვა ტრიალი.

გადასქერი შენც ცროლის მალალს ნისლის მანძილი.

ნისლის მანძილი, — ქვის ქალაქის ინდუსტრიალია!

დახშულ კარიდან გამოსწიეთ ურდულებს ხელი —

კოშკებს, ჩარდახებს გადახსენით სახურავები...

— „მეტი სინათლე“! — ქალაქის ხმაზე ჰკვენესის ბოსკე

— „მეტი სინათლე“! — შესტირიან დედას ბალებში.

— „მეტი სინათლე“! — ესიტყვება შატრის, გერგეტი-

— „მეტი სინათლე“! — თოკზე ჰკვენესის გუროში ძილა.

— „მეტი სინათლე“! — მთა მოცხოვს — „სინათლე მეტი“!

— „მეტი სინათლე“! — ხმები ჩოაქვს ნაღმების ზრიალს...

— „მეტი სინათლე“! — კლდიეს დაჰკრავს ნიაგარი ფრთას —

ილვია, ჰქრება უკანასკნელ ბინდი ლამისა; —

არის მთების სვლა, სად ქალაქის ცეცხლი დაინთა.

სად გუგუნია ხევისა და ნიაღვარისა.

ციხეებიდან, კოშკებიდან, ჩარდახებიდან —

სხვა ჟრიამული განახლებულ მთა-გორებს მისდევს...

და მთები იგი — ხევის ნაღმის ხმებიან,

მთები მიიწევს ინდუსტრიის ქალაქებისკენ!...

შისი მოთხოვნა კანონიერად სამართლიანია, ეს მოთხოვნილებანი უაკმაყოფილებელი უნდა იქნეს უპირველეს ჯერში, დაუყოვნებლივ.

ექვს აარეშეა, რომ მუშურ-გლეხური სახელმწიფო მთლიანად შეასრულებს ბევსურეთის მოთხოვნილებას.

ბევსურეთის მიმართ მძლავრად იზრდება საზოგადოებრივი ინტერესი და ეს უეუელი თავდება იისი, რომ მომავალში უფრო წარმატებით წავა ჩამოაჩენილი ბევსურეთის ჩაბმა კულტურულ ცხოვრებაში.

კიდევ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ბევსური ჰგმობს ძველ უდათებს, სიბნელეს, ხატს, მკითხავს, მღვდელს-დეკანოზს. მას სურვილი აქვს სწავლისა, აღმშენებლობაში ჩაბმისა, მოითხოვს დახმარებას.

თ ა ვ ი X

მ ძ ს კ მ დ ი ც ი ი ს ხევისურეთში მოგზაურობის დროს
დ ლ ი უ რ ი მიზანშეწონილად დავინახე მიღებული
შთაბეჭდილებების შეტანა დღიურში და ზედმეტი არ იქნება თუ
ამ დღიურსაც აქ მთლიანად მოვათავსებთ.

მართალია, ფშავ-ხევისურეთი ბევრჯელ ყოფილა კვლევა-ძიების
საგნად, მაგრამ ჩვენი საბჭოთა ფედერაციის ეს კუთხეები ჯერ კი-
დევე გამოცახას წარმოადგენენ ჩვენთვის. გარეშე ქვეყნიერებისაგან
მიუვალი კლდე-ღრეებით მოწყვეტილნი, ეს კუთხეები მეტისმეტად
ბევრს სიძნელეებს შეიცავენ კულტურის დასახერგად. ამის გარდა ამ
კუთხეების მოსახლეობა (ფშავეები და ხევისურები) უკიდურესად უნ-
დო და კვკვიანი ხალხია და ყოველს ახალ ხაბიჯს ერთგვარი აფიატე-
ბული აზრით უცქერიან.

ჩვენმა პატარა ექსპედიციამ კარგად იცოდა ყველა ეს სიძნელე-
ნი და მუდამ მხედველობაში გვქონდა ეს. ჩვენი მოგზაურობის მიზ-
ნად დავისახეთ ფშავ-ხევისურეთის მინერალური წყლების კვლევა-ძიე-
ბა, ზნე ჩვეულების შესწავლა, სახალხო განათლების მდგომარეო-
ბის გაცნობას, საეკურნალო საქმის, გზათა-მშენებლობის, ხელისუფ-
ლების ორგანოების მოკვაწუობას, სოფლების შოროის საფოსტო კავ-
შირგაბმულობის საქმე და სხვა.

დღუშეთში ძოვედით, ეს არის ამ კუთხის სარაიონო ცენტრი.
იმავე დღეს საღამოს 8¹/₂ საათზე ვესტუმრეთ რაიონის აღმასკომის
თავმჯდომარეს და მისგან საჭირო ცნობები მივიღეთ.

მეოთხე დღეს დავიქირავეთ ცხენები, ვიყიდეთ ათიოდე დღის
სამყოფი საგზალი (ჩაი-შაქარი, პური), ძოველაპარაკეთ ფოტოგრაფ
როინიშვილს, დავითანხმეთ ჩვენთან წამოსულიყო, შევიძინეთ ჩუსტე-
ბი, (რადგანაც მთებზე ბატონებით სიარული ძალიან ძნელია) და
ყოველივე საჭირო წვრილმანის თადარიგი დავიქირეთ. ერთი დღე
ამ მზადებაში წაიღო.

ღამე კოკისპირული წვიმა მოდიოდა, რაზეც ძალიან შეგვაფიქ-
რინა, რადგანაც მთებში წვიმიანი ამინდი სახიფათოა მთის ბილიკებ-
ზე სასიარულოდ მერე იაიცი მთამსვლელობის შეუჩვეველი ხალხისათვის

სექტემბრის 16-ს, დილათ ცხრის ნახევარზე გაუღეჭით გზას. ეინვალისაკენ. ეინვალისაკენ კარგი გზატკეცილი ძიდის, მასზე ავტომობილი აც. კი შეიძლება მოკზაურობა. ეინვალში დილის თორმეტის ნახევარზე ძივალწიეთ. იქ აღმასკომის ბინის რან (აღმასკომი და ეტრილი იყო) დიგვიხვდა 5 კაცი და 1 დედაკაცი. იმათგან შევირყეთ, რომ აღმასკომის თავმჯდომარე ორი დღეა რაც დუჭეთში ხასულა და აღარ დაბრუნებულა. ამ გარეეობაჲ ხელი შეკვიშალა დაგვეთვალეიეობინა აღმასკომთან არსებული საფოტო სააგენტო, რომლის გამგედაც აღმასკომის თავმჯდომარე იყო.

ეინვალთან ფშავისა და მთიულეთის არაგვი ერთი მეორეს ერთვის.

ოციოდე წუთით დავისვენეთ და შემდეგ მალაროსაკენ გავეშურენით. მალარო ეიხვალდიან 18 კილომეტრით არი დაშორებული. სოფ. თვალყამდე გზა საკაოდ რიგიანი იყო, იმის ზევით კი ისეთი ადგილებიც შეგვხვდა, სადაც იხოლოდ ცხენით შეიძლება გავლა.

1929 წელს აღმასკო მა გზის მშენებლობა ჩაატარა. მიწის საჩუშაო უკვე მოკთავეიინათ ხილამდი, რომელიც მალაროსკარის 3 ვერსის აქეთ მდებარეობს. სკიოო იყო მხოლოდ კლდეების აფეთქება. მაზრის აღმასკომის თავმჯდომარის სიტყვით, ცენ არა უცვე გადადებული ჰქონდა საამისოდ საკირო ასაფეთქებელი მასალები, მაგრამ მაზრას ჯერ არ მიუღია.

სალამოს 5 საათზე მალაროსკარში ვიყავით, პატარა სოფელია, სკლ 15 კომლისაგან შედგება და ძთელი მცხოვრებლების რიცხვი 77 აღამიანს უდრის. აქ არსებობს თემის აღმასკომი, სკოლა და კოოპერატივი, რომელიც 17 სოფელს ემსახურება. სკოლაში შეცოდინეობა უკვე არ იყო.

ისეთი შთაბეჭდილება დაგვჩა, თითქოს სკოლა უპატრონოდაა ნიტოვებული, რადგანაც ნახევარსფეროების რუჲა თავეებს დაეხრათ.

სამკურნალო პუნქტის ბინა საკმაოდ რიგიანია, 4 ოთახისაგან შესდგება, მაგრამ არაერთარი ინვენტარი არ მოეპოვება. ფერშალმა განაცხადა წარლები საკმაოდ გვემოვებო, თუჲცა ხინა სრულებით არ აღძოაჩნდათ.

ამბულატორიაში დღეში საშუალოდ 15 ავადმყოფი მაინ, დადის. მომეტებულიდ გვხვდება: მალარია, კლეჲი, (კლეჲს ხელს უწყობს გაციება და რიგიანი კეების უქონლობა). ყელის ჩამოსვლის შემთხვევები არა ყოფილა. ხშირია დაჭრა. მოსახლეობა ამბულატორიას ხალისიანად ეტანება. თუჲცა სამკურნალო პუნქტს ბებია-ქალი

(ა. უშერკა) ჰყავს, მაგრამ მშობიარეთა „ბოსელში“ გაძევება მაინც გრძელდება.

აღმასკომთან არსებული საფოტო სააგენტო უმოქმედოა: მთელი რაიონისათვის 36 ცალი გაზეთია გამოწერილი. კორესპონდენცია მაღაროსკარიდან უკანფშავანდღე წერილების დამტარებელს დააქვს, იგივე დამტარებელი ატარებს ფოსტას უკანფშავშიაც. რადგანაც ეს მანძილი ძალიან დიდია და ერთი ვერ ასწრება, ამისათვის მეორე დამტარებელიც დაუქარავებიათ. დუბეთოდან მიძოსვლა მთელი წლის გახმავლობაში გახუწყვეულივ გრძელდება. აღმასკომის თავმჯდომარის სიტყვით, სოფ. ჩა-გალში, ხობში და შაოახეში სასკოლო შენობები ძოიზოვება, მაგრამ მასწავლებლები არა ჰყავთ. აღმასკომის თავმჯდომარემ გეთხოვა, გეიშუადგომლიეთ მასწავლებლები დაგვინიშნოხო.

ენენისთვის 17-ს დილის 11 საათზე მაღაროსკარიდან ბარისახოსაკენ გავემართენით. აქედან უკვე გზა იცვლება, უფრო მთელი სავალი ხდება ცხენით. გზა შეადევს ფშავის არაგვის ნაპირებს. ნაშუადღევის 1-ლ საათზე ჩარგალის ანუ ვაჟა-ფშაველას წყაროს

სურ. 33. ვაჟა-ფშაველას წყარო.

მივალწიეთ. ათიოდე ფშავი კაცი თუ ქალი დაგვხდა. ისინი აქ სამკურნალოდ ჩაიხსულიყვნენ.

გამოკვლევაშ გამოარკვია, რომ ეს წყარო მშენიერი თვისებინაა, მაშინ საკმაოდ ურევია რკინა და ნაწილობრივ ოადი. დღესა და ღამეში იძლევა 377 ვედრო წყალს. ამ წყაროსთახ გადავიღეთ იქ ბყოჲ სამკურნალოდ მოსულებთან ერთად სურათი.

ცოტა დაენაყრდით და ჩაოგალის ხეობას შეეყუთ ვაჟა ფშაველის სახლის დასათვალისებლად.

ვაჟას სახლი ჩარგალის-ქულის ნაპირად სუგას, ფშავის არაგვიდან 6 კილომეჲრის მოშორებით. სულ 2 ოთახია პატარა ფანჯრებით, სახლის ერთი კედელი უკვე ინგრეჲა. ამ სახლში ამჟამად ცხოვრობს ვაჟა-ფშაველის მეორე ცოლი და როგორც სახლის მდგომარეობიდან ჩანს ეტყობა დღეს გაქირვებაში იმყოფება. სახლის დათვალისებრება შიგნით ვერ მოხერხდა, რადგანაც დაკეტული იყო, რადგანაც ვაჟას მეუღლე სოფ. ხობში წასულიყო თავის ქალთან, რომელიც ფშაველზე ჰყოლია გათხოვილი.

ეს ცხოვებები გადმოგვცა მისმა მეზობელმა ქალმა კატომ.

როგორც ეტყობა, აქ, სახლის გვერდით ბაღჩა ყოფილა, ეხლა კი მოუვლელია და მიკდებულია, მარჯო ერთი ბარი ვაშლი; ერთი მსხალი, ერთიც იქნავი (ზეყვავილია შენახილა.

ვაჟას სახლის 2 სუათა გადავიღეთ და გზას გაუღდექით.

ორი საათის შემდეგ მივალწიეთ აქეთ მზარეს განთქმულ პეტრეს დუქანს, სადაც ღამის გასათ ვად ჩამოუხედით.

დუქანისაკენ მიმავალი გზა ძალიან ძნელი სავალი აღმოჩნდა, დაგვიღამდა, ცხენებს ძივანდეთ თავი, ძაგრატ საქმარისი იყო ერთი წაებორძიქნა, რომ უფსკრულში ჩავლუჰვლიყავთ.

პეტრეს დუქანი ერთადერთი დუქანია მიელს ამ რაიონში, სადაც ყველა იერი იშოვება მარილიდან დაწყებული ღვინომდე.

პეტრეს დიდი ვაჭრობა აქეს გაჩაღებული, ფშაველებისაგან იღებს მატყლს და აძლეჲს ნავთს, ბარილს და სხვა საქონელს.

აქვე, დუქნის გვერდით მოჭობილ ბაქანზე სწარმოება ცხერის პარსეა და მატყლის ხაპარსი პირდაპირ პეტრეს უფარდება ხელში, რა თქმა უნდა ჩალის ფასად. ერთი სიტყვით პეტრეს უნივერსალური წარმოება აქეს.

ჩვენ იქ რყოფ გლეხებს სხვადასხვა თემანზე გაეცაუბრეთ: სხვათა შორის სიტყვა ჩამოუგდეთ „ზოსელი“-სა და „წაწლობის“ შესახებ. ჩვენს მოსაუბრეებს ზოგს ასეთი ადამი დასაგმობად არ

მიანიით, ზოგი კი ურიგობად სძვლის, მაგრამ მისი უარყოფა შეუძლებლად მიაჩნია.

ერთმა გლეხმა ასეთი შედარება მოგვიყვანა: „წაწლობა“ ჩვენში იგოფა, რაც თქვენს ქალაქში უცხო ქალთან ხელგაყრით სეირნოა“-ო.

ვესაუბრეთ გზების გაყვანილ საჭიროებაზე. კულტურის გაერყელებაზე, სკოლების დაარსებაზე და სხვა.

ყოველივე ეს იძათაც სწადიათ, მაგრამ დღემდე სერიოზულად არ შოპკიდებიან ამ საქმეს.

ერკენილთვის 18-ს სისხამ დილით მე და ქიმიკოსი კუმტისი გუდარახის მხარეს გავემართენით ცხენებით, სადაც აღმოვაჩინეთ ორი მოზრდილი წყარო (იხ. სურ. № 37), ერთ ხარგალის წყალ-მოგვაგონებს, მეორე კი გოგირდის წყალია. იქიდან დაბრუნებას შედეგ, პეტრეს დუქიდან ბარისახოსა ენ გავემგზავენით. ნერ, როდით, რადგანაც ვიწრო ბილიკები დაიწყო.

სურ. 37.

ნაშუადღის 1-ლ საათზე ორწყალს მივალწიეთ იმ ადგილს, სადაც არაკვი ორად იყოფა—ფშავისა და ხევსურეთის არაგვად. ამ ადგილიდან ხეობები მიდის ფშავეთისა და ხევსურეთი-

საკენ. და აქ ისეთი ვიწრო მიდამოა, თითქოს ხეუსურეთის კარიბკას წარმოადგენს.

ამის ზემოდ გზა თანდათან უარესდებოდა. ჩიფათის ასაცილებლად ხან ცხენდაცხენ მივდიოდით არაგვის პირად, ხან დავეითდებოდით. გზაში, დაბარგული ცხენი კინალამ ფრიალში არ გადაგვივარდა. საბედნიეროდ ჩვენთან მყოფმა მილიციონერმა დროზე შეასწრო თვალი და ხელი სტაცა.

ორწყალში შევხვდით ხეუსურებს და ფშაველებს და საუბარი გაუბით. ფშაველებმა ჩემოგვიჩვეს, რომ სასოფლო-სამეურნეო გადასახადი სწორედ არ არის გაწერილიო. ჩვენ რჩევა-დარიგება მივეციით, სად უნდა მიემართათ, რომ ეს საკითხი ხელახლა გადაიხილულიყო.

სამის ნახევარზე ბარისახოში შევედით. ეს სოფელი გაშენებულია ბარისახოს-მთის ფეოლობზე და სუ... 30 კომლი მოსახლეობს.

ჩვენ ჩამოვხვდით იმ მუხობაში, რომელიც ეკლესიიდან სკოლად გადაუქეთებიათ. თურმე, ეს სკოლა სრულია ორი წელიწადია მთლად გამოარუებულია, კაო-ფახურები წალკ-წაძოლებულია. მაგრამ ეს ჩენობა რომ შეკეთდეს რაიმე დაწესებულებისათვის გამოდგებოდა.

ბარისახოში არსებობს თემის აღმასკომი, თემის აღმასკომის თავმჯდომარე კი ბაისახოდან 6 კილომეტრის მოშორებით ცხოვრობს; სოფ. მოწმომში.

აქ არ არსებობდა არც სკოლა, არც სამკურნალო პუნქტი, არც კოოპერატივი, არც აღმასკომის საცდინო, თუმცა ბარისახო უემის ცენტრად ითვლებოდა.

სკოლაში დაებინავედით და მაშინვე ჩაის მოდულებას შეეუდექით, ძალიან მოგვშივნოდა. აქ ხეუსურებისაგან ვერაფრის ყიდვა ვერ მოვახერხეთ. ძლიეს-ძლიობით ვი ოვნეთ ც ენებისთვის ქერი ფუთი-? მანეთად და რძე. თითო ღვინის ჭიქა რძეში ორი შაური მოგვთხოვეს, ბოლოს დიდა მოლაპარაკების შემდეგ, ბორჯომის ბოთლი რძე ათ შაურად დაგვითმეს. თივის ყიდვა ი არასგზით არ მოხერხდა.

ხეუსურები ძალიან ცოდნისძოყვარე ხალხია, ნიქიერი და სკოლასაც ღიდათ ეახნებიან. ამავე დროს ისინი ჯერ ივე ძველებურად თ-ჩვეულებას მისდევენ და ისე ძველებურად იცეამენ. შალი ამოქარგული პერანგით, ძველებური დაშნითა და ფარათ, სადაც უნდა პიდიოდეს ხეუსური ცთელი თაჯისი აქაო იარაღით შექურცილი.

ბარისახოში მოვაწყვეთ საფოსტო სააგენტო, ვიქირავეთ წერილების დამტარებელი, დავაარსეთ საქართველოს მთიელთა კულტურ-

რული საზოგადოების განყოფილ ბა, გაეხსენით ქობ-საქითხელო და სექტემბრის 19-ს დილის 11 საათზე ლიკოკისაკენ დავიძარით.

ლიკოკი მთელს რაიონს ეწოდება, რომელშიაც შედარს 7 სოფელი, თითოეულ ამ სოფლისაგანს იქ მოსახლე ხევსუთთა საგვარეულოს სახელი ეწოდება.

ლიკოკისაკენ შიშვალთ გზა უფრო უარესი აღმოჩნდა. ამ გზის ორი მესაქედი ძაინც ფეხით გავიარეთ. გზა ყვეას მაღალი მთის ფერდობი გასდევს.

ვწოო საცალფ ხო ბილიკობით გეკირდებოდა გავლა უფსკრულის პირად და ეს ბილიკი 6 კილოე ჯრის მანძილზე მიიხც იყო გადაკიმული.

თავქვე დავეშუთ მთის ფერდობის ძირზე, ოციოდე წუთს ქარი ამოვიღეთ, მუხლი შევასვენეთ და ისევ შევუღეჩით იმავე დაქლანელ ბილიკს.

ბოლოს, როგორც იყო, გადავლახეთ ეს მთა, და გადალხა სილხან ხეობაში მივაგენით სელტურის წყალს, თუშქა მციოე დებეტით.

გზა და გზა კიდევ ორ წყაროს წვააწყდით: ერთი მცირე-წყლიანი იყო, მეორე კი ძობრდილი. ეს წყაროები დიდი რაოდენობით შეიცავეს მარილებს, სოდას და რკინის მქავეს. ადგილობრივი გლებები ამ წყლით ზილავენ პურის ცუის და მშვენნიერი ხარისხის პური გამოდის, აღბად, იძიტომ, რომ წყალში ბევრი სოდა ურეკია. ამ წყაროს „საპურე-ვეძა“-ს უწოდებენ.

იქ მყოფმა ხევსურმა გვიამბეს, რომ დღეს სამრეელოში ერთი ახლგაზრდა ქალი გადაიქვალაო.

ლიკოკის რაიონის სოფ. ჩალის-სოფელში მარილიანი წყალი (ვეძა?) აღმოჩნდა. ქიკოკის გამოკველევით, ასეთი წყარო მიიღეს საქართველოში არ ძოიპოვება. ეს წყარო ჩალის სოფელთან გამოჩუხჩუხებს ფერდობის ძირას. მისი გამოკველვის შემდეგ სოფ. ხახმატიხაკენ გავემართებით.

ამ სოფელში მისასვლელად ლიკოკის ქელი გექონდა გადასავლელი. ეს ქელი ძალიან მაღალია, მაგრამ გზა ცოტად თუ ბევრად, რიგიანი იყო. ამ მთის შუა წელამდე ცხენდაცხენ ავეღით, იძის ზევით კი ფეხით მოგვიხდა სიარული. გზაში ადგილობრივი ხევსურები შემოგვეყარნენ, მოგვიახლოდნენ. ერთმა არაყი შეგვთავაზა, ზოგიერთმა ჩვენთაგანმა დალიეს არაყი, რომ მასპინძელს საწყენად არ დარჩენოდა. მთის ბილიკი ძიხვეულ-მოხვეულათ მისდევს. მთის თავზე ორი სოფელია გაშენებული. ნათესობაზე ემწინება, რომ აქ მიწა საკმაოდ ხოყიერი უნდა იყოს. ჩვენთან ახლოს მოვიდა პატარა გოგო-

ნა „მზექალა“, ლერინკილები ვაჩუქეთ (დუშეთიდან გეკონდა წამო-
ღებული), სიხარულით (კას დაეწია. ხაშუადლევის 4 საათი იქნებო-
და, როდესაც ლოკოკის ქეჟს ქერზე შოვექეთით. აქედან ისეთი
საოცნებო სანახაობა გადაკეშალა თვალწინ, რომ მისი მძვენიერების
აღწერა ძალიან მეძნელება. მზე ჩაიწვერა. ქედის გადავლია შედოგ
თაქვე უნდა დაქმებულიყავიო სოფლისაქენ. დაღარათა საქმოდ
შელავათაანი იყო და საღამოს 7 საათზე სოფ. ხახმატხ დაეაღწიეთ.

ღამე გავათიეთ სახლის ბანახე, ჩარდახის ქვეშ. ხეუსტრები
სახლის ამ ხაწილს „კალო“-ს უწოდებენ, რადგანაც ამ ბანახე ლე-
წავენ ქერს.

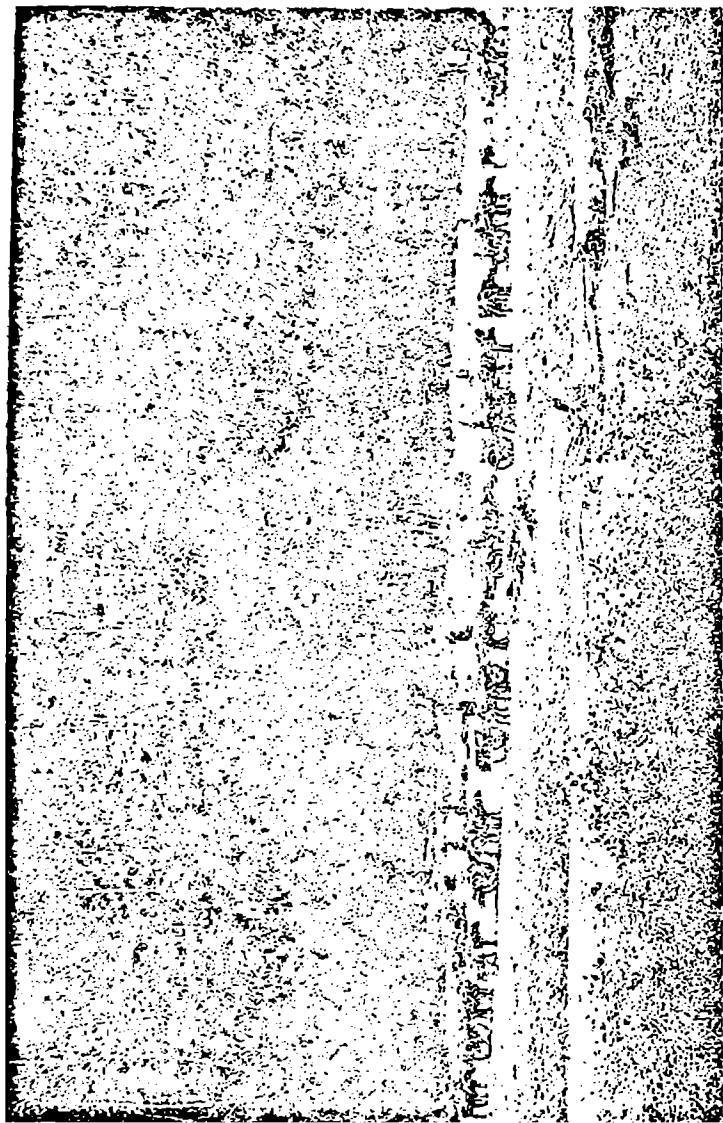
სახლია პატრონბა ფარდაგი გავოგვიტანა, იმაზე დაწვიფინეთ
ნაბდები და მოსვენებას მივაციოთ თავი. აქ მოვახერხეთ ცხეებისა-
თვის ქერისა და თიგუს ყიდვა. ღამე რიგიახად გამოვიძინე ი. დილით
გარს შემოგვეხევენენ ქალები და ბაჟიები ბავშვებს ღვრიხკილოვები
და პატარა აოკიები დაეჟიოგეთ, რითაც დიდათ გაიხარეს. ხეუსტ-
რები სარკეს „მაქვრიტინა“-ს უწოდებენ.

ქერის მოაყიდველმა მანდილოსანმა, თუთი თავდაპირველად
მანეთ ნახეჟარი. დავიფასა, მერე კი მილიციონერისაგან შეეტყო
რომ ბარისახოში ორ მანეთად ვიყიდეთ და ამანაც ორი მანეთი
მოგეთხოვა და შემოგვეკამათა კიდევ. როდესაც წყაოსკენ მივდიო-
დით, მის გამოსაკვლევად, ეს მანდილოსანი კიდევ შეოგებდა გზაზე.
გაველაპარაკეთ და, სხვათა ჩორის სკოლაზე და სწავლაზე ჩათოჟა-
დეთ სიტყვა. ეს მანდილოსანი ისე მოიხიბლა ჩვენი რიგიანი და
გულითადი დამოკიდებულ ბით, რომ, როგორც ზემოდაც მოვიხსენიებ:
წინაღღება მომცა, ოღონ აქ დარჩი, ჩემს ბავშვებ. ასწაელე რამე
და ყოველდღე კარაქით, ყველით და რძით გაგიმასპინძლდებიო.

ხახმარში ფოტოგრაჟიით გადავიღეთ ხეუსტრების ერთი ჯგუ-
ფი (იხ. სურ. 37.)

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ სოფლის მცხოვრები,
ნამეტნავად ბავშვები, გვხევეწებოდნენ წიგნები გვაჩუქეთო, ცხადია
რომ მათში დიდი ხალისი და წყურველია სწავლისა, ძაგრამ სკოლე-
ბი იქ არ გააჩნიათ. მწუხარებით ანბობსენენ, რომ ბარისახოს და
დათვისის მასწავლებლებმა სკოლებს თავი მიანებენ და წავიდნენო.

21 სექტემბერს ხახმარ დაეტოვეთ და ლულისაქენ გავემგზავ-
რენით. ღლი ბაცალიგის ცენტრია და ხახმარდან 10 კილომეტ-
რის მანძილზე მდებარეობს. გზაში, სოფ. ბისოსთან 2 წყარო გამო-
ვიკვლიეთ, ლულია ულელტეხილის ფერდობზე კი 1 მოზრდილი ნაჟ-
დი. აქედანვე ანალიზის მოსახდენად ორნაირი თიხა წამოვიღეთ

სურ. 38. ფშავის ნეობა, საბუნდოლო ძალოს გაღვივდა ხეცურეთში.

გზაში, რომ არ შემოგვლამებოდა და ლოლის ქედი დროზე გადაგვესერა, წყაროს გარკველების შემდეგ დავიძარით გაკლანკინლ ფერდობზე და საღამოს 5 საათზე ლულოში ვიყავით, რომელიც მთაზედგვა გაშენებული. ამ ოფელში ულ 16 კომლი ჩხოვრობს.

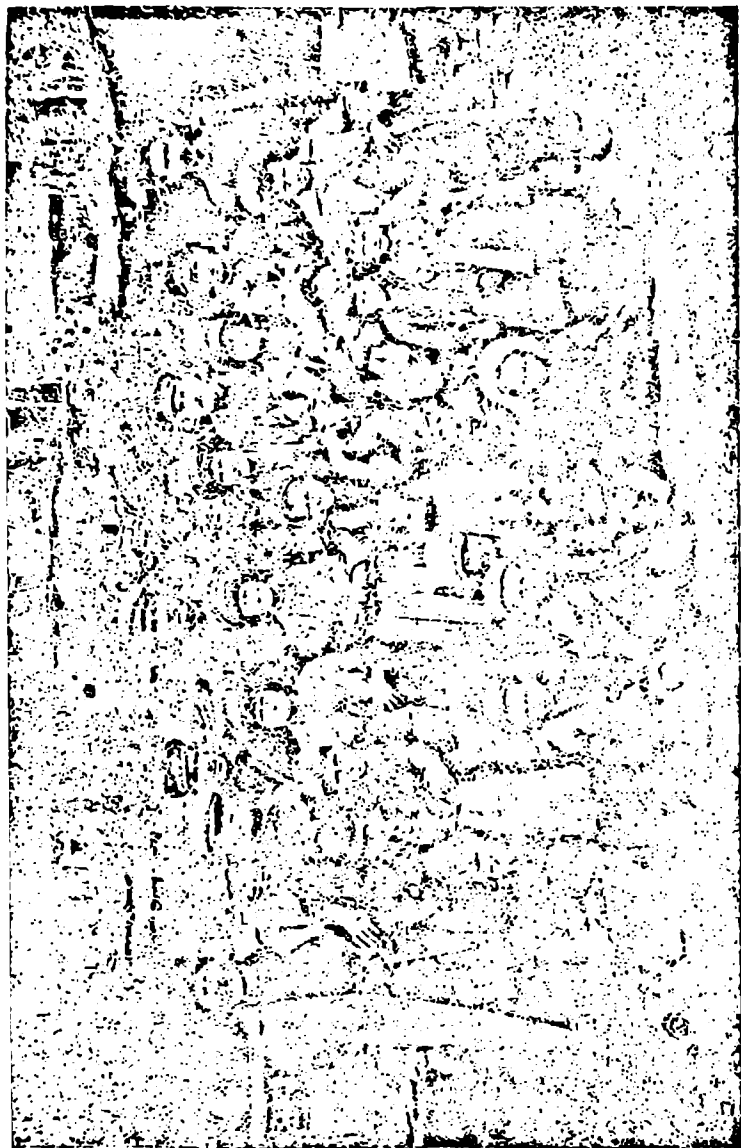
ჩვენ ჩაძვებით აღმასკომის თავმჯდომარესთან, ისევ კალო-ბანზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ბექურები როგორც ხანმაჯში ისე ლულოშიაც ექვიანი და მიუნდობელი ხალხია. ყველა ახლად მოსულს უცხო ადამიანად სთვლიან, საიამ ახლოს არ გუეცობიან. როგორც ყველა სხვა ადგილებში, ისე ვერც ლულოში ვიშოვეთ რაიმე ცხენების საკვებად სასყიდი. ცხელი ლუქმა ხომ რაქდენიმე დღეა ჩვენს ჰირში არ ჩასულა. ცხვრის ყიდვა გვიხდობდა, მაგრამ 15 მანეთი დაგვიფასეს, ამის გამო ამ სიაძონებზე ხელა ავიღეთ.

გუშინდელს აქეთ ამინდი იცოლება და შეგვაფიქრიანა. თუ გავგეივდარდა მძიმე გადასავალი გექნება არხოტამდე ისიც კლდოვან მთებზე. იმ ღამეს ისევ გამოშუქსა, ვარსკვლავები აციმციმდა, დილით კი, როდესაც ჩვენ გაძოგველქდა, უკე წერილად სკოიდა შეოღგომის წვიმა და სოფ. როშკის ოაზე ადილ ძაღლ მთებზე თოვლის თხელი ფენა დასდებოდა. ამ გარქეოქამ საგონებელში ჩაგვაგდო და იძულებელი გაგვხადა ჩენი მოგზაურობის გეზი შეგვეცვალნა.

განზრახული გვქონდა სოჟ. ბლო გადაგველო და არხოტში გადავსულიყავით, მაგრამ გააფრების გამო გადაწყვეტეთ გუდამაყრის უოელტებოლი გადაგვესერა, ფასანაურში გადავსულიყავით. იქიდან ყაზბეგში და მერე არხოტში.

ლულოში მოვაწყვეთ საფოსტო სააგენტო, დავიქირავეთ ორი ფოსტის დამტარებელი, გავხენით ქობ-სამქობელო და 22 სექტემბერს ხევსუოეთის არაგვის მოსადეგარით გუდამაყრის უოელტებილი-საკენ ავიღეთ გეზი. გვა თავდაპირველად ბეობას შესდევდა, მერქე კი მთია აღმართს შევადექით ვიწრო საქალფებო ბილიკით. აქ კინალამ დარვირთული ცხენი არ დაგვიგორ სა, მაგრამ მილო, კონერმა დროზე უშველა და საანალიზოდ წაოღეოული მინერალური წყლის ნი უმებით სავე ბოთლები დამხერვეას გადაგორჩინა. უკანახოსაკენ შიმაველ გზაზე, ამ სოფლამდე 3¹/₂ კლომეტრი მანძილზე, უღრახ ტყეში მიქა.ეწით დიდათ საბოგანთქულ და ხევსურების სათაყვანო (ხატა) „ფუძის-ანგელოზის“ სამლოცველოს

15 აგვი. ტოს აქ ხატობაში თავს იყრიან არა მარტო ადგილობრივი ხევსუოები, არამედ ზოგეოლი სოფლებიდანაც. ი იახ მოსელა. აქ მოდიან აგრეთვე თუშები, ფშაეები და თთიულებიც. ფუძის ახგე-

სურ. 39. ს. ხამბატი. ჯგუფი ხეცურებისა — ეკსპედიციის მონაწილეოა. მარჯვნიდან კიბეული დედაკაცი თამაზ ალუდუბაი.

ლოზს სამლოდ „საქლავს“ (ცხვარს ან ბოჩოლას) დაუქლაეჩ, დე
საწარავად ვერცხლია ნივთებ- მძიართმევენ. საქლო ცელ-ის მახლობ-
ლად ჩაიომწკრეებოლია რაქდენიჰე ირმის რქა და მავიულზე ასბმე-
ლი პაჭარა ზარები. ზაოები იძდენია, რომ დაოვლაც ვერ შეეძელით,
ამის ვარდა ათიოდე საშუალო ზომის ზარიც ურეეია. ეს პატარა

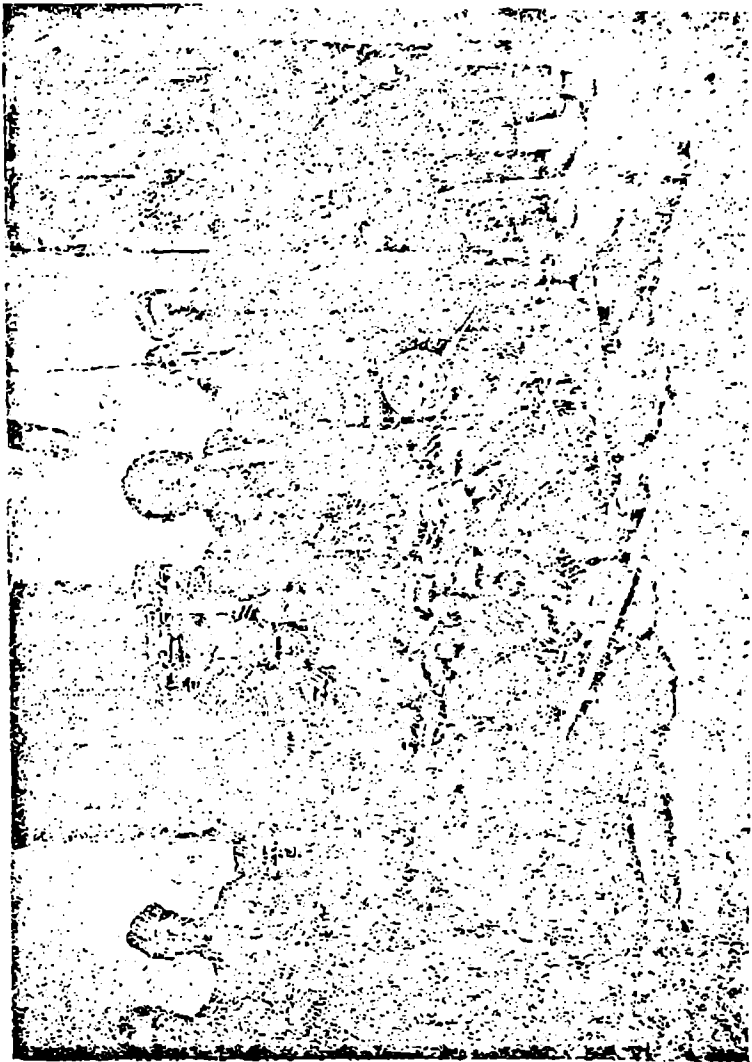
სურ. 41. ყაზარაული (ხეკსური).

ზარები სამთოდ შეთქმულ ცხაველებს ყელზე ექნებოდათ შეზმული დაკლის დროს, საშუალო ზარები კი, აღბად, ბეწირულებაა. იქვე მხლობლად გამართულია 2 ლუღის სახდელი. დღეობა ხშირად ბოლოვდება ჩხუბით, აყალ-მაყალით, ცემა-ტყეპით, ზოგჯერ კი მკვლელობითაც.

იქაურობა ყველაფერი კარგად დავათვალიერეთ, ფოტოგრაფიულად გადავიღეთ და სოფ. უნახოხაკენ გავწიეთ. ამ სოფლიდან იწყება გუდაბაურის ულელტეხილის ფხიტის გადასავალი. ცხენებს ვაქაპეთ და ნაშუადღევის ორის ხახევაოზე აღმართებს შევეუდექით, მაგრამ სანამ ქედს მივალწევდით, აბოვარდა ქარბუქი და თოვლ-ქყაპი წამოგვიშინა. მთლად გაზუნზლულები ფეხით მივიდიოდით. მთის ქედს მივალწიეთ, მაგრამ საშინელი ქარიშხალი გვიტაცებდა და გვაკოტრიანებდა. გავცდით ხევსურეთის სოფელს ბაკურხევს და საღამოს 6 საათზე, როგორც იყო გადაღმა თავქვე დავეშვიტ და შე-

სურ. 42. ხევსურების ბავშვების ჯგუფი ხეთისო კინკარაულის ქეთაღრობით, რომელნიც ხევსურეთიდან ფეხით ჩამოვიდნენ ტფილისში სასწავლებელში შესასვლილად.

ვიქადეთ გუდამაყრის პირველ სოფლამდე მაინც ჩიგვეხწია. იქ მივიქლო გუდამაყრელმა რვ წე ჩოხელმა. ჩვენი მასპინძელი რსეთი გულუბნი აღმოჩნდა, რომ თოქანიც კ დაგვიღა, რასაც გასაუთრებ ლის სიაოქებით შევექცეთ. იმე დახატოლებულნი ვიყავით ცხელ საქმეს, რომ თიქნი ხახარშსაკი სიამონებით ხრუპავდით.

აქ გავაოიეთ ღაშე ისიე ბანკალოხე. შეორე დღეს, სისხად დილითვე დავემვით გუდამაყრის ხეობით ფაახ ურისაკინ და დოლის თოობეტია ნახევაოზე უკვე იქ ვიყავით. აქედახ დუშეთში გავაბრუნეთ ცხენები და ჩენი მხლებელი მილიციონერები, ჩიენ კი ხამშადღევის 2 საათზე საფოსტო ავ როდობილით ყახბეკისაკენ გავექარეხით.

ყახბეგში მივღოსთახავე, იძავე დღეს შევეუდექით არხოტში გამგზავრების სამზადიას, ცხენები ვიქირავეთ, და შეორე დღე დილით გავემგზავრეთ. თახ გვახლდა აღმასკოდის თავმჯდომარის მოადგილე და ერთი ძილიციონერი.

არხო რისაკენ მიძავეალი გზა ხეობას შესდევს, გაივლის სოფ. სნოს ახაციხს, კარგურს და შერე დაქახებული მთის ფეოდობით სოფ. ჯუთაში შევიყვანთ. ჯუთის აღაართი 5 კილომეტრი მაინც იქიება.

ჯუთაში ძილიციონერი სოფლის წარმომადგენეომა აკია არაბულმა შესცვლა, რომელსაც ახოტამდე უსა გავეცალებინეთ, მაგრამ გზაში ხეე ურები შემრეყარნენ, არაყი ჩაღოვა, ცოტა მანძილზე გაგვაცოლა, მაგრამ ცხენიდან გადმოვაოდა ხოაშში და ისევე უქახნეე გამოეაოუხეთ.

ჯუთადახ ჯერ ხეობას შევეთ, შერმე მთის კალთობებს და, ბოლოს, როგორც იყო ჯუთის გადასავეალს მივადიეთ. გად სავალი-საკენ მიძავეალი საცალფესო ილიკი ციკაბო შეღმართ. შესდევს, მაგრამ პი რელი თა რიმ ავ დოთ, გადას ვლასაკენ გზა დაღმა დაქმო. აწორედ საღაოთა 5 საათზე მივალწიეთ მწვერვალს. ეს მწვეკოკალი 3383 მეურის სიმაღლეზეა ხლვას დონიდაი. აქე ან საოცხოვო ანახაობა გადრმალა ჩენს წინა იე ყოვეო ძხოვე: ჩენს თვალწინ გადაქოულიყო გახუწქვეტელი მთია გრეხილეი და იყოები, იქ კი ძიოა მთის ბსკეოხე ძოხჩახდა რამდენიმე უდნობი ყინულებო, საიდანაც მოწანწკაოკადა ხაკადები. ეს იყო არაოტის წყალის სათავეები.

მთი ქედხე შევასვეთე და თავდაღმაოზე დავე შვით. დარმა-რის აღვას როი საათი მოვეადოშეთ. მთის კალთობები ჯერ მეტად არიალად იყო ჩამოლესილი, ძეოე კი ცოტა დანსეკადი მისდივდა. აღნართ-დაღმარაები ფქით ვიარეთ მთელ 5 საათს და ძალიან მოვიქანსცინით. ამასთანავე აიბნელენაც გვისწო და გჩის გაგრძელე-

ბა სახიფათო იყო, სადმე ღრანტე ხეხუკებში გადავიჩებოდლო ამის გამო გადაეყვიტოთ იქვე, მთის ზბეშა გაგვეთია ღამე.

სუ ხაიი ღამე იყო. ცხეხები საძოვარზე ძიუშვით, სა'ნებში და ნაბღბში გავქვეთ და თავი შევფეთ, ძაგრაჲ სიცივიჲაგან გავითოშენით. სისხამ დილითკე წამოვხტით ზეზე და არხოტისაკენ გავეშუოეთ.

ამ მთის ბილიკებზე ხან თეხით ვიარეთ, ხან ცხენებით და ორი საათის მგზავრობის შედგომ ძეალი მოვეარით კვირი-წმინდის სად რაჯო ომკს. გულში ნათელი ჩაგვადგა, ჯგრ ერთი იისისათვის, რომ არც ერთმა ჩვენთაგანმა გზა არ იცოდა, მეორეც, ასეთი მძიბე მგზავრობა, მოგვ ეარდა.

აოხოტში ასეთი სადარაჯო კოშკი ორი ყოფილა. ადგილობრივი ხევსურების გადმოცემით ეს კოშკები ვარტანგ მეფის დროს არიან აგებულნი.

არხოტში მხოლოდ ხევსურები ცხოვრობენ. ამ რაიონში სულ 59 კომლია. არხოტლები თავდაპირველად უნდობლად შეგვხედნენ. მაგრაჲ როდესაც ჩენი მისვლის მიზანი შეიტყვეყ უკრო იეტ ს ნდობით მოგვიკიდნენ.

ერთადერთი კულტურული ადამიანი არხოტში გახლავთ აღმასკომის მდივანი, ხევსური თომა ბალიაური. იმან გულთბილად მგვლო, ძუღამ თახ გვახლდა და გვიზიარებდა ადგილობრივ ზნეჩვეულებებსა და ასათესს.

ამ საფლი ჩვენ გავხსენით ფოსტის სააგენტო, დაუქირავეო წერილებას დ. მტაოებელი, მოვაწყვეთ საქართვლოს თიღთა კულტურული საზოგადოების განყოფილება და ოხ-სამკითხველო, რომელსაც დევტოვეთ მთელი დარჩენილი ლიტერატურა.

არაოგლეაი უმე რეს ნაილად სოფლის მეურნობას ძისდევენ; მოჰ ავთ ქერი და კარაოვილი; უმთავრესად კი ძათი ხელობა მისაქობსლობაა. აქაური ძოონა პატარაა, ცორა საქებს მოთხვის, აღეში 1 1/2-დე ვედრო რძის იწველის, რომლი ციმოქსტაც 6% უდოის. ანის გამო აქ ძოონის შეხაზე, სახეირო საქსა.

უადა აღინიშნოს, რომ იქესურამ ძალიან გავრცელებულია ღოთოა. აქ ძადილანებ, უფრო ძოონის მოყვაობას იჩინენ, ვიდრე მაიაიქბი. ხევსურის ქალი, ოჯახური საქის ვარდა მინდვრას სამეუროსაც უძღვეა: ქეოსაც ის ყეა, კართოვილსაც ის იღებს, საქონელსაც ის უვლის და სხვა.

აოხოტში ერთი დღე და ღამე გავატარეთ. მეორე დღეს კი, სექტემბრის 25-ს, უკან ვიბოუნეთ პაი. დილით აგვიდღღეს წყალი,

ჩაიგიაბელით და თომა ბალიაურის თანხლებით, იმავე გზით ყაზბეგი დაებოქნდით.

დაბრუნების დროს გზაში უხიჯათოდ მაინც ვერ გადავრჩით. ჩენი პატიკეტილი ქიმიკოსი ცხინიან ხრამში გადაგვივარდა, მაგრამ, საბედნიეროდ ღრმა ხრამი არ იყო და მხოლოდ გულის ფეთქებით გადარჩა.

სალამოს 7 საათზე ყაზბეგს მოვალწიეთ, ცხენების ქირა გავისტუმრეთ და მეორე დღეს 27 სექტემბერს ტაყილისისაკენ ვიბრუნეთ პირი.

მეტი ყურადღება მთას და მის შემოქმედებას

პროფ. აკ. შანიძე: „ქართული ხალხური პოეზია“, ტ. I,
ხევსურული. სახელგამი 1981 წ.

ჩენი მთა, როგორც თავის გეოგრაფიულ მდგომარეობით, ისე ბუნებრივ სიმდიდრით ჯერჯერობით ნაკლებად არის შესწავლილი და გამოკვლეული; რაც შეეხება მთის ხალხის ყოფა-ცხოვრების, ზნე-ჩვეულების, მათი წარსულის და აწმყოს შესწავლას ამ დარგშიაც, სამწუხაროდ, ცოტა რამ არის გაკეთებული.

ჩენი მწერლები, მკვლევარები, მეცნიერები ძალიან იშვიათად მიმართავენ ხოლმე მთას მის შესწავლის მიზნით.

განსაკუთრებით მდიდარია მთა (თუშ-ფშავ—ხევსურ—მთიულეთი და ხევი) ხალხური პოეზიის ნიმუშებით და ეს ხალხური შემოქმედება, თანდათანობით იკარგება, იბნევა, დაეიწყება ეძლევა. ჩენი ინტელიგენცია (მცირეოდენის გამოკლებით) არამც თუ არ იცნობს მთის ხალხის ზნე-ჩვეულებას, ყოფა-ცხოვრებას და შრომა-შემოქმედებას, ძალიან ხშირად ვერც-კი არჩევს ერთმანეთისაგან ხევსურს ფშაველისაგან, მთიულს გუდამაყრელისაგან და სხვა. მან არ იცის უბრალო გეოგრაფიული მდებარეობაც კი ამ კუთხეებისა იმ დროს, როდესაც უცხოელებს დაქსელილი აქვს ჩენი მთები და არა მარტო მთის გეოგრაფიული მდებარეობა აქვთ შესწავლილი, არამედ შესწავლილი აქვთ მთის ხალხის ზნეჩვეულებანი და მათი კულტურაც.

მთა თავის გეოგრაფიულ პირობების გამო საუკუნოებით კარჩაკეტილ ნატურალურ მეფონეობას ეწეოდა და ზოგიერთ კუთხეებში ახლაც ეწევა ამ კარჩაკეტილობას. საბჭოთა ხელისუფლების დაწყობის დღიდან მნიშვნელოვანი გარდატეხა ეჩინევა: მთა დაიძრა და მიისწრაფის კულტურისაკენ, სოციალისტურ აღმშენებლობისაკენ; მთის ახალგაზრდობა მასიურად სტოვებს მთას. ძველ ადათებს და

ზნე-ჩვეულებებს, ითვისებს ახალ სოციალისტურ იდეებს და ამოგად თავისთავად იშლება კვალი ძველი ხალხური ზეპირსიტყვიანობისა.

საბჭოთა ხელისუფლების სინამდვილეში, როდესაც მთელი ყურადღება ჩამორჩენილ მთის მოსახლეობისაკენ არის მიპყრობილი, როდესაც საუკუნეებით დაჩაგრულ, როგორც ისტორიით, ისე ბუნებით, მთის ხალხის ბუნებრივ ნიქს და მის შემოქმედებას ფართე გასაქანი ეძლევა, სწორედ ასეთ დროს, ჩვენი ინტელიგენცია, მოწინავე ახალგაზრდობა, მწერლები და მეცნიერები თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ ამ მდიდარ მასალას, რომლის შესწავლა ყოველმხრივ საჭიროა და სასურველი.

პროფ. აკ. შანიძის წიგნი „ხალხური ჰოეზია“ (ხეცურული) ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს. იგი ძვირფასი განძია არა მარტო როგორც ლიტერატურული ნაწარმოები, არამედ ენათმეცნიერების თვალსაზრისითაც.

ამ წიგნში, რომელიც გარეგან შეხედულებით უკვე რზიდავს მკითხველს, ჩვენ თვალწინ სრულიად ახალი, ჩვენთვის თითქო უცხო ქვეყანა არის წარმოდგენილი. თავისი ზნე-ჩვეულებით, გმირული სულით, თავისებური სიყვარულით და მსოფლმხედველობით. კითხულობ და გიკვირს ენის სიმდიდრე და მოქნილობა. ლექსთა დახეწილობა და მრავალსახეობა.

ამ წიგნს სიამოვნებით გადაიკითხავს როგორც წერაკითხვის მკოდნე მთიელი. რომელიც მშობლიურ ხშირად გაგონილ და ფანდურზე დაძლიერებულ ლექსს ან თქმულებას წიგნში შეხვდება, ისე მოსწავლე ახალგაზრდა და მეცნიერი — ლინგვისტი.

ჩვენი მწერლები და სახელმძღვანელოების ავტორები, ხშირად სასაცილო და უბადრუკ თერმინებს ქნნიან ამა თუ იმ ცნების ქართულ გამოთქმისათვის, ჩვენ ქრესტომატიებში ძალიან ხშირად ხალხური პოეზიის ნიმუშებად ტფილისურ შაირებს და ადგილობრივ შეთითხნულ საარზიყო ლექსებს ათავსებენ იმ დროს, როდესაც ჩვენი მთის ხალხური პოეზია მდიდარია, როგორც საგმირო და მითიური ეპოსით, ისე ლირიკით.

საჭიროდ და სასურველად მიგვაჩნია, რომ ჩვენი სახელმძღვანელოების ავტორებმა ფართედ ისარგებლონ აკ. შანიძის წიგნით და სახელმძღვანელოებში შეიტანონ ხალხური პოეზიის ნიმუშები, რომლებიც ადვილად გასაგები იქნება, როგორც მთიელ, ისე ბარის ახალგაზრდობისათვის.

პროფ. შანიძემ პირველმა გადადგა გარკვეული ნაბიჯი და თავი მოუყარა დაფანტულ ხალხურ შემოქმედებას, რის შედეგათ

მივიღეთ უკვე დაბეჭდილი „ხალხური პოეზიის“ პირველი ტომი. როგორც ავტორი აღნიშნავს, ეს წიგნი მხოლოდ პირველი ტომია (ხევისურული); ამას მოჰყვება ფშაური, მთიულურ-გუდამაყ-ული, ოსხურითუშური და ჩვენ ღრმად ვართ დარწმუნებული, რომ დანარჩენი ტომებიც ისეთივე განძი იქნება მწერლობისათვის, როგორც პირველი ტომია.

პროფ. შანიძეს, არ დაუზოგავს არც დრო, არც შრომა და ენერგია, რომ ეს წიგნი ყოველმხრივ უნაკლო ყოფილიყო და ეს შესძლო კიდევ. მაგრამ ერთ პარს, როგორც არ უნდა იყოს ის, არ ძალუძს ასეთ საზოგადოებრივი მნიშვნელოვანი შრომის სასურველად დაბოლოება უკეთეს, როგორც სახელმწიფოებრივ, ისე საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და ყველა კულტურული ძალები, როგორც მთისა, ისე ბარისა, აუ დაეხმარებიან პროფესორს ამ დიდ საქმეში.

დასასრულ საქაროდ მიგვაჩნია აღნიშნოთ რამდენიმე ჩვენის აზრით წვრალმანი ნაკლი, რომელიც წიგნში გვხვდება.

1. ძალიან ნაკლებია წიგნში მითიურ ეპოსის ნიმუშები.

2. სასურველი იყო წიგნის ბოლოში მოეთავსებია მოკლე ლექსიკონი ხევისურულ და ფშაურ სიტყვებისა, რომლებიც ძნელად გასაგები იქნებიან არა მთიელ მკითხველთათვის; დარწმუნებული ვართ ეს ნაკლი შემდეგ ტომებში გამოსწორდება.

3. არ იქნება ზედმეტი, ჩვენის აზრით, შეტანილი ყოფილიყო წიგნში ხალხური (ხევისურ-მთიულური) ანდაზები, გამოცანები და ზღაპრები, რომლებაც უხვად არის გაბნეული მთაში. განსაკუთრებით ხევ ურღთში.

4. წიგნში ალაგალაგ გვხვდება ხევისურულ ლექსებში მოხეური გამოთქმენი ან და მოხეურში—ხეიურული; ეს არც არის საკვირველი, რადგან ყველა ეს კუთხეება, ნოწვეტილნი ბარის ცხოვრებას, ერთმანეთთან ეკონომ-ურად მკიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი და თქმა არ უნდა ეკონომიურმა ურთიერთობამ ერთგვარი გავლენა იქონია ამ კუთხეების კილოებზე.

აღნიშნული მითითებანი იმდენად უმნიშვნელოა, რომ სრულებით არ უკარგავს წიგნს თავის ღირსებას და სრულ ირედს გამოვთქვათ, რომ სახელმწიფოებრივი, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და დაინტერესებული პირები ყოველმხრივ ხელს შეუწყობენ და საშუალებას მისცემენ პრ. შანიძეს თავის შესანიშნავ შრომის დასამთავრებლად.